

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN-ORTA
ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ İLİŞKİLERİ:
ENERJİ EKSENLİ**

Ulfat AMİRASLANOV

2501161259

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Hasan DURAN

İSTANBUL-2021

ÖZ

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN-ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ İLİŞKİLERİ: ENERJİ EKSENLİ

Ulfat AMİRASLANOV

Çalışmada, SSCB'nin dağılma ve Azerbaycan'ın bağımsızlık süreci incelenmiş ve SSCB'nin dağılma sürecinde Azerbaycan'da yaşanan gelişmeler özellikle, Dağlık Karabağ sorunu, halk harekâtı teşebbüsleri ve 20 Ocak olayı araştırılmıştır. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ortaya çıkmış olan iç ve dış politika sorunları, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ bölgesini işgal etmesi, bu süreçte BM Güvenlik Konseyi ve AGİT Minsk grubu kararları incelenmiştir. Sonrasında, Haydar Aliyev'in iktidara gelişi, Ermenistanla yapmış olduğu ateşkes anlaşması ve Azerbaycan enerji politikasında en önemli yere sahip olan asrın anlaşması detaylı şekilde incelenmiştir.

Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler incelenirken, tarihsel ve toplumsal yakınlık ve bu ülkelerin enerji kaynağı açısından zenginlikleri dikkate alınarak, siyasi, ekonomik ve enerji ilişkileri araştırılmıştır. Azerbaycan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine karşı yürütmüş olduğu dış politikada özellikle enerji kavramının önemine dikkat çekilmiştir. Çok taraflı ilişkiler bazında bakıldığında, Türksoy ve Türkçe Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin faaliyetleri araştırılmış, Türk Devletleri arasında oluşan çok taraflı ilişkilerdeki rolleri incelenmiştir. Kurulmalarından itibaren bu örgütlerin toplantıları ve etkinlikleri araştırılarak, ülkelerin ilişkilerinin gelişim dinamiği gösterilmiştir.

Çalışma, Azerbaycan'ın dış politikasının gelişiminin geniş bir analizinin yanı sıra uluslararası ilişkilerdeki yeni eğilimleri dikkate alarak, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile dış politika stratejilerinin incelenmesine odaklanmaktadır. Çalışma, bağımsızlığın ilk yıllarından günümüze kadar olan çeşitli verilerin toplanması, sistematikleştirilmesi ve analizine dayanarak Azerbaycan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile siyasi, ekonomik ve enerji ilişkilerini kapsamlı bir şekilde incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Orta-Asya Türk Cumhuriyetleri, Dış Politika, Enerji, TÜRKSOY, Türk Keneşi

ABSTRACT

THE RELATIONS OF AZERBAIJAN-CENTRAL ASIAN TURKISH REPUBLICS AFTER INDEPENDENCE: ENERGY BASED

Ulfat AMİRASLANOV

In the study, the disintegration of the USSR and the independence process of Azerbaijan were examined and the developments in Azerbaijan during the dissolution of the USSR, especially the Nagorno-Karabakh problem, the public campaign attempts and the 20 January incident were investigated. The domestic and foreign policy problems that emerged after Azerbaijan gained its independence, Armenia's occupation of the Nagorno-Karabakh region, and the decisions of the UN Security Council and the OSCE Minsk group in this process were examined. Afterwards, Haydar Aliyev's coming to power, the ceasefire agreement with Armenia and the agreement of the century, which has the most important place in Azerbaijan's energy policy, were examined in detail.

While examining the relations between Azerbaijan and the Central Asian Turkic Republics, taking into account the historical and social proximity and the richness of these countries in terms of energy resources, the political, economic and energy relations were investigated. The importance of the concept of energy in the foreign policy of Azerbaijan against the Central Asian Turkic Republics has been pointed out. On the basis of multilateral relations, the activities of Türksoy and the Cooperation Council of Turkish Speaking Countries have been investigated, and their roles in the multilateral relations between the Turkish States have been examined. Since their establishment, the meetings and activities of these organizations have been investigated, and the development dynamics of the relations of the countries have been shown.

The study focuses on a broad analysis of the development of Azerbaijan's foreign policy as well as the analysis of foreign policy strategies with the Central Asian Turkic Republics, taking into account new trends in international relations. The study extensively examines Azerbaijan's political, economic and energy relations with the Central Asian Turkic Republics based on the collection, systematization and analysis of various data from the first years of independence to the present day.

Keywords: Republic of Azerbaijan, Central-Asian Turkic Republics, Foreign Policy, Energy, TURKSOY, Turkic Council

ÖNSÖZ

Öncelikle tezimde bu konuyu ele almamın sebeplerinden biri Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin enerji kaynakları açısından zengin olması ve bunun ilişkiler üzerindeki etkisidir. Bu sebepten tezimin konusu bu olmuştur. Bu çalışma sırasında karşılaştığım en büyük problemlerden biri Türkçe'nin akademik olarak ifade edilme biçimi olmuştur.

Çalışma süresince vaktini ve düşüncelerini esirgemeyen, her durumda kolaylık sağlayan ve bana destek olan değerli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Hasan DURAN'a teşekkür eder, sonsuz saygılarımı sunarım. Tez süresince hiç desteğini esirgemeyen ve bana hep yardımcı olan arkadaşım Tapdıg Najafaliyev'e ve tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim. Son olarak, bana maddi ve manevi olarak destek olan, hep arkamda duran aileme sonsuz minnettarlığımı sunarım.

Ulfat AMİRASLANOV

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	v
HARİTALAR LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SSCB'NİN DAĞILMASI VE AZERBAYCAN'IN BAĞIMSIZLIĞININ İLANI

1.1. SSCB'NİN DAĞILMA SÜRECİ VE AZERBAYCAN	7
1.1.1. Gorbaçov Dönemi SSCB'de Yeniden Yapılanma ve Açıklık Politikaları	8
1.1.2. SSCB'nin Dağılması Sırasında Azerbaycan'da Sosyal-Politik Durum.....	11
1.1.2.1. Dağlık- Karabağ Sorununun Derinleşmesi.....	12
1.1.2.2. Halk Hareketi.....	14
1.1.2.3. 20 Ocak Olayı	16
1.1.2.4. “Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Bağımsızlığı Hakkında” Anayasa'nın Kabul Edilmesi	18
1.2. BAĞIMSIZLIĞININ İLK YILLARINDA AZERBAYCAN.	19
1.2.1. Ermenistan- Azerbaycan Savaşı	19
1.3. BM GÜVENLİK KONSEYİ KARARLARI.....	22
1.4. AGİT MİNSK GRUBUNUN OLUŞTURULMASI	25
1.5. SİYASİ KARGAŞA VE İKTİDAR MÜCADELESİ	28
1.6. İÇ SAVAŞ.....	29
1.7. İÇ SAVAŞIN SONA ERMESİ.....	30
1.8. AZERBAYCANDA SİYASİ VE EKONOMİK İSTİKRARIN KURULMASI.....	32
1.8.1. Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan'ın Dış Politikası.....	33
1.8.2. Bişkek Protokolü	37
1.9. HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ YENİ ENERJİ STRATEJİSİ	39
1.9.1. Asrın Anlaşması	40

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE İLİŞKİLERİ

2.1. AZERBAYCAN- TÜRK CUMHURİYETLERİ İLİŞKİLERİ	45
2.2. KAZAKİSTAN-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ	46
2.2.1. Siyasi İlişkiler	47
2.2.2. Ekonomik İlişkiler	53
2.2.3. Enerji İlişkileri.....	57

2.3.	ÖZBEKİSTAN- AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ	62
2.3.1.	Siyasi İlişkiler	64
2.3.2.	Ekonomik İlişkiler.	69
2.3.3.	Enerji İlişkileri.....	72
2.4.	TÜRKMENİSTAN – AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ.....	74
2.4.1.	Siyasi İlişkiler	74
2.4.2.	Ekonomik İlişkiler	79
2.4.3.	Enerji İlişkileri.....	81
2.5.	KIRGIZİSTAN – AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ.....	86
2.5.1.	Siyasi İlişkiler	86
2.5.2.	Ekonomik İlişkiler	91
2.5.3.	Enerji İlişkileri.....	93
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		
AZERBAYCAN VE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA İLİŞKİLERİN GELİŞİMİNDE TÜRK KONSEYİ VE TÜRKSOYUN ROLÜ		
3.1.	TÜRKÇE KONUŞAN ÜLKELER İŞ BİRLİĞİ KONSEYİ	96
3.1.1.	Amacı.....	99
3.1.2.	Yapısı.....	101
3.1.3.	Türkçe Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Zirveleri.....	101
3.1.4.	Azerbaycan'ın Bölgesel ve Uluslararası Politikasında Türkçe Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin Rolü.....	104
3.2.	ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜR TEŞKİLATI (TÜRKSOY)	105
3.2.1.	Amacı.....	107
3.2.2.	Yapısı.....	108
3.2.3.	TÜRKSOY Toplantıları ve Etkinlikleri.....	109
3.2.4.	Türksoy-Azerbaycan İlişkileri.....	110
SONUÇ.....		113
KAYNAKÇA.....		120

TABLÖLƏR LİSTƏSİ

Tablo 2.1. Azərbaycan - Kazakistan Ticaret Hacmi (2011-2019).....	53
Tablo 2.2. Azərbaycan - Özbəkistan Ticaret Hacmi (2011-2019)	70
Tablo 2.3. Azərbaycan - Türkmənistan Ticaret Hacmi (2011-2019)	80
Tablo 2.4. Azərbaycan - Kırğızistan Ticaret Hacmi (2011-2019)	91



HARİTALAR LİSTESİ

Şekil 2.1.Kazakistan Haritası	53
Şekil 2.2.Özbekistan Haritası	70
Şekil 2.3.Türkmenistan Haritası	80
Şekil 2.4.Kırgızistan Haritası	91



KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilat
AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum
COMECON	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
DKÖC	: Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti
SOCAR	: Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAP	: Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru
TÜRKSOY	: Türk Kültür Teşkilatı
TÜRKPA	: Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

GİRİŞ

SSCB'nin çöküşüyle diğer ittifak devletleriyle birlikte Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını kazanması, dünyanın siyasi haritasında özellikle Orta Asya ve Güney Kafkasya bölgesinde yeni bir jeopolitik duruma yol açmıştır. 1990'lar sadece Azerbaycan için değil, bir bütün olarak Türk Dünyası için önemli kabul edilmektedir. Türk Dünyası o zamana kadar uluslararası alanda sadece Türkiye Cumhuriyeti tarafından temsil ediliyordu. SSCB'nin çöküşüyle birlikte beş Türk devletinin bağımsızlık kazanması Türk dünyasında kayda değer bir canlanmaya neden olmuştur.

Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile ilişkiler Azerbaycan'ın dış politikasında önemli bir rol oynamaktadır. Orta Asya devletlerinin ve Azerbaycan'ın dış politika çıkarılarının çoğu zaman örtüşmesi yalnızca ortak tarihi ve kültürel köklere sahip olması değil, aynı zamanda bu devletlerin yakın ekonomik ve siyasi çıkarılarının olmasından kaynaklanmaktadır. Bütün bunların yanı sıra Azerbaycan stratejik olarak, Orta Asya için Avrupa pazarlarına güvenilir bir geçiş sağlamaktadır.

Modern zamanlarda, bir ülkenin bölgenin herhangi bir alandaki gelişimi, o ülkenin ekonomisiyle doğrudan ilişkilidir. Ayrıca küreselleşen dünyada ekonomik kalkınmanın önde gelen unsurlarından biri de yabancı ülkelerle karşılıklı ekonomik ilişkiler kurmaktır. Kuşkusuz, diğer ülkelerle ekonomik ilişkilerin kurulmasında önde gelen unsurlardan biri, şu anda dünyanın bir numaralı enerji kaynağı olan petrol ve doğalgaz rezervleridir. Petrol ve doğalgaz rezervleri hâlihazırda sadece enerji sektöründe değil, ülkelerin ekonomik kalkınmasında da öncü bir rol oynamaktadır.

Enerji, üretimi artırmak ve toplumların refahını iyileştirmek için bir araçtır. Bu nedenle enerji, ekonomik ve sosyal kalkınmanın temelidir. Enerji kaynaklarının zamanında ve düşük maliyetli sağlanması da aynı derecede önemlidir. Dünya nüfusu arttıkça petrol ve doğal gaz olan ihtiyaç artmaktadır. Bu nedenle dünyanın petrol ve gaz kaynakları tükenene kadar petrol ve doğalgaz önemini koruyacak veya bu enerji kaynaklarından daha düşük maliyetle alternatif enerji kaynakları üretilebilecek ve bu enerji kaynakları için mücadele uzun yıllar devam edecek. Mevcut durumda Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan kendi enerji kaynaklarını kullanarak kalkınmalarını

sağlamak için bu durumdan yararlanmaktadır. Bölgenin enerji potansiyeli ve artan enerji talebi göz önüne alındığında, dünyanın bölgeye olan ilgisi artmakta ve büyük enerji projelerinin hayata geçmesine yol açmaktadır.

Çalışmanın amacı, Azerbaycan'ın dış politikasının gelişiminin kapsamlı bir analizinin yanı sıra uluslararası ilişkilerdeki yeni eğilimleri dikkate alarak, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile dış politika stratejilerinin incelenmesine odaklanmaktadır.

Bu çalışma temelde;

1. Türk devletleri ile tarihsel olarak var olan ilişkilerin yeni ilkeler temelinde yeniden kurulması, her bir Türk devleti ile mevcut siyasi, ekonomik ve enerji ilişkilerinin gelişim yollarının karşılaştırmalı olarak analizi;
2. Azerbaycan'ın dış politikasının karşılaştığı en önemli sorun olan Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgaliyle oluşan Dağlık Karabağ sorununa ilişkin Orta Asya Türk devletlerinin izlediği politikaların analizi;
3. Azerbaycan'ın Türk devletleri ile ilişkilerinin gelecekteki gelişim stratejisinin tanımlanması;

Bu çalışmada, genel olarak Türkçe, Azerbaycan Türkçesi, İngilizce ve Rusça kaynaklardan yararlanılmış, internet ortamındaki veriler kullanılmıştır.

Enerji politikası, bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın siyaset ve ekonomik gündemine damgasını vuran en önemli konu başlıklarından biridir. Azerbaycan'ın enerji politikalarıyla ilgili çalışmalarının büyük kısmı petrol kaynakları üzerinden yapılmıştır. Petrol endüstrisi ve politikaları üzerine birçok çalışma yapılmış olsa da literatürde Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyet'leri arasında enerji politikası çerçevesinde ikili ve çok taraflı siyasi ve ekonomik ilişkilerin kapsamlı analizini yapan bilimsel çalışmalar sınırlı sayıdadır.

Çalışmada, konuya ilişkin veri toplamada nitel doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Konuyla ilgili kitaplar, makaleler, çeşitli araştırmalar ve her türlü bilimsel değer taşıyan kaynaklardan yararlanılmaya çalışılmıştır.

Üç bölümden oluşan tezin birinci bölümünde, SSCB'nin dağılma süreci, özellikle 1985 yılında Konstantin Chernenko'nun da ölümünden sonra Gorbaçov'un iktidara gelmesi ve iktidara geldikten sonra uygulamaya çalıştığı 'perestroyka' ve 'glasnost' politikaları, bu politikaların aslında SSCB'nin dağılma sürecine hangi yönde etki etmesi incelenmiştir. Bu süreçte, Azerbaycan'daki sosyo-politik durum dikkate alınarak, Ermenilerin ileri sürmüş olduğu haksız toprak iddiaları, en önemlisi bu iddialar ortaya koyulurken SSCB'e iktidarının Ermenistan yanlısı politikalar izleyişi ele alınmıştır. Bu süreç devam ederken, Azerbaycan'da halk harekâtının başlaması, Halk Cephesi örneğinde birliklerin yaranması SSCB'e karşıtı fikirlerin toplumda hızla artışı ve bu durumun karşısı alınmağa çalışırken SSCB iktidarının keskin bir şekilde tavır ortaya koyarak silahlı cinayetlerden bile kaçınmaksızın 20 Ocak olaylarını realize etmesi dikkate alınmıştır. Sonrasında, diğer ittifak devletleri gibi Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, devlet yapısını oluşturmamadan iç ve dış sorunlarla yüzleşmesi, özellikle, Dağlık Karabağ sorunun derinleşmesi, Ermenistanın Dağlık Karabağ ve etrafında bulunan, toplamda Azerbaycan topraklarının % 20'ni oluşturan topraklarının işgal edilmesi, işgal sürecinde ermeni askeri birliklerin yapmış olduğu eylemler özellikle Hocalı Soykırımı ve Azerbaycanlıların kendi topraklarından zorla çıkarılması incelenmiştir. Sonraki süreçte, Azerbaycan'ın dış politika faaliyetleri incelenirken, Karabağ gerçeklerinin dünyanın gündemine çıkarılması ve uluslararası örgütler düzeyinde Karabağ sorunun diplomatik yolla çözümüne ulaşılması kapsamında girişimlerde bulunmuştur.

Bu bağlamda Azerbaycan'ın en önemli başarısı olan ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarından çıkmasını ön gören BM Güvenlik Konseyinin kabul etmiş olduğu 4 karar ele alınarak incelenmiş ve Karabağ sorununa ilişkin olarak kurulmuş AGİT Minsk grubu ve onların sorunun çözülmesi yönünde ortaya koydukları politikalara vurgu yapılmıştır. Azerbaycan yeni kurulmuş bir cumhuriyet olsa da dış politikada oluşan zorlukların yanı sıra, içte oluşan gerginliklerle yüz yüze kalmıştır. İktidar mücadeleleri, iç savaş durumu cumhuriyetin istikarlı bir devlet yapısı oluşturmaya engel olmaktaydı. Bu sürecin ortadan kaldırılmasında en önemli faktör Haydar Aliyev'in iktidara gelmesi olmuştur. Bu bağlamda, Haydar Aliyev'in iktidara gelmesi, karışık olan iç politika sorunlarının aradan kaldırılması, sonraki süreçte

izlemiş olduğu denge politikasıyla Azerbaycan'nın dış politikasının istikrarlı bir şekilde devam etmesini sağlamış olması ve Haydar Aliyev'in diplomatik girişmeleri sonucu imzalanmış olan ateşkes ve sonraki sũreçte Asrın Anlaşması ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bũlũmũnde, Azerbaycan ve Orta Asya Tũrk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Genel olarak, 1990'lı yıllar sadece Azerbaycan için değil, Tũrk Dũnyası için de önemli kabul edilmektedir. Tũrk Dũnyası o zamana kadar uluslararası alanda sadece Tũrkiye Cumhuriyeti tarafından temsil edilmekteydi. SSCB'nin dağılmasıyla beş yeni Tũrk devletinin ortaya çıkması Tũrk Dũnyasına kayda değer canlanma getirmiştir. Bu kapsamda, Azerbaycan Orta Asya Tũrk devletleriyle 1991 yılında karşılıklı bağımsızlıklarının tanınmasıyla diplomatik ilişkilere odaklanmıştır. Özellikle devletlerin tarihi kũltũrel yakınlıkları ve bu yakınlıktan kaynaklanan ikili ve çok taraflı ilişkileri incelenirken sahip oldukları zengin enerji kaynakları ve karşılıklı ilişkileri gũlendirerek bu kaynaklardan verimli şekilde kullanılarak devletlerin kendilerini ve Tũrk Dũnyasını kalkındırma politikaları ele alınmıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın Kazakistan, Tũrkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistanla olan siyasi, ekonomik ve enerji ilişkileri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Özellikle ikili ilişkilerde enerji kavramının önemi dikkate alınırken, Azerbaycan'ın Kazakistan ve Tũrkmenistan'la ilişkilerinde Hazar Havzasıyla ilgili gelişmeler incelenmiş, ũlkelerin bu konudaki politika ve yaklaşımları açıklanmıştır. Azerbaycan'ın Hazar Havzasına ilişkin politikasında Kazakistan ve Tũrkmenistan'ın politikaları ile rtũřen ve rtũřmeyen tarafları belirlenerek ortaya konulmuştur. Hazar Havzasına ilişkin Aktau Anlaşması ve bu anlaşmanın sorunların aradan kaldırılması açısından önemi ve Tũrk Dũnyasının gelecekteki enerji ilişkilerini hangi yönde etkileyebileceği üzerinde durulmuştur. Bu bũlũmde ũlkeler arasındaki ekonomik, siyasi ve enerji ilişkileri verilere dayanarak kapsamlı bir şekilde incelenmiştir

Tezin ũũncũ bũlũmũnde, Azerbaycan ve Orta Asya Tũrk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler ikili ve çok taraflı olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda, çok taraflı ilişkiler ele alınırken taraflı oldukları uluslararası rgũtler de incelenmiştir. Tũrk dili konuşan ũlkeler arasında kapsamlı iş birliğini teşvik eden hũkũmetler arası kuruluş olan Tũrk Konseyi kurulması, amacı, yapısı ele alınarak, Azerbaycan'ın bũlgesel ve uluslararası

politikasında ve bunun yanı sıra Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinde Türk Konseyi'nin rolü değerlendirilmiştir. Bağımsızlık sonrası süreçte Türk Cumhuriyetlerinin aralarındaki tarihi ve kültürel bağları korumak için Türkiye önderliğinde kurulmuş olan Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı (TÜRKSOY) ele alınmış ve kurumun Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerde önemi vurgulanmıştır. TÜRKSOY'un toplantı ve etkinlikleri ele alınırken, özellikle TÜRKSOY ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin Türk Dünyasına etkileri incelenmiştir.

Azerbaycan ve Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler kurulduğu dönemden günümüze kadar gelişmektedir. Geçtiğimiz yıllar içinde, Türkçe konuşan ülkeler arasındaki işbirliği niteliksel olarak yeni bir aşamaya girmiş ve ülkeler arasındaki ilişkiler somut mekanizmalar temelinde gelişmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SSCB'NİN DAĞILMASI VE AZERBAYCAN'IN

BAĞIMSIZLIĞININ İLANI

30 Aralık 1922'de Moskova'daki Birinci Tüm Birlik Sovyetleri Kongresi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) kurulduğunu ilan etmişti. Sovyetler Birliği, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC), Ukrayna SSC, Beyaz Rusya SSC ve Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (Azerbaycan SSC, Ermenistan SSC ve Gürcistan SSC) ile ortaklaşa kurulmuştu. Daha sonra, SSRİ cumhuriyetlerinin sayısı 15 olarak belirlenmiştir¹.

Dünya komünizm ideolojisinin merkezi olan SSCB, 1980'lerde derin bir ekonomik ve siyasi kriz dönemine girmişti. Yönetimde idari komuta yöntemlerinin uygulanması, özgür düşünceye karşı mücadele, resmi olarak açıklanan ekonomik göstergelerin haksız abartılması, gölge ekonominin genişlemesi, yolsuzluk, askeri harcamalar için büyük miktarlarda paranın tahsis edilmesi, düşük yaşam standartları gibi olumsuz koşullar krize karşı etkili bir mücadele sürdürülmesine engel olmaktaydı. Mart 1985'te Gorbaçov SSCB'nin başkanlığına seçilmiş ve izlemiş olduğu politikalar var olan krizleri daha da derinleştirmişti. 8 Aralık 1991'de Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın liderleri Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulduğunu ilan ederek SSCB'nin varlığını sona erdirdi². 70 yıldan fazla sürede var olan SSCB'nin çöküşü, on beş yeni bağımsız devletin uluslararası sisteme katılımıyla sonuçlandı. Bu da sadece eski SSCB'de değil, tüm dünyada güç dengesini, sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel süreçleri doğrudan etkileyen bir duruma yol açmıştı.

¹Roy Medvedev, **Sovetskiy Soyuz Poslednie godı jizni Koneç Sovetskiy imperii**, AST Moskva, 2010, s.54

²Sergey Plohiy, **Poslednaya İmperiya. Padenie Sovetskovo Soyuza**, Perseus Book LLC, 2014, s.88

1.1. SSCB'nin Dağılma Süreci Ve Azerbaycan

Yirminci yüzyılın sonunda, dünyanın ekonomik ve politik süreçlerinde en önemli olay, sosyalizmin ekonomik sisteminin ve ona dayalı uluslararası ekonomik ilişkiler sisteminin parçalanmasıydı. Üç kıtada 10 sosyalist ülkeyi kapsayan Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (COMECON) 50 yıllık varoluşun ardından çöktü. Konseyin varlığının sona ermesinden önce, konseye üye ülkeler dünya milli gelirinin yüzde 25'ini oluşturuyordu. Örgütün çöküşüne, ana katılımcısı olan Sovyetler Birliği'nin dağılması eşlik etti. 90'lı yıllarda kendi topraklarında bir dizi yeni bağımsız devletin oluşum süreci başladı. Aynı zamanda, yeni devletlerin oluşumuna, üretim kapasitesindeki düşüş ve ülke halkları arasındaki bilimsel, teknik ve kültürel bağların azalması eşlik etti. BDT'de üretimdeki genel düşüşü % 100 olarak alırsak, bu düşüşün % 60'ı ekonomik ilişkilerin bozulmasından kaynaklanıyordu³.

Hükümetler ekonomik hedeflerini ve önceliklerini oluştururken, eski Sovyet cumhuriyetleri arasında tarihsel olarak var olan iş bölümünü ortadan kaldırmanın imkânsız olduğunu anlamaya başladılar. Eski cumhuriyetler arasındaki karşılıklı ilişkiler o kadar büyüktü ki, temel ekonomik bağları sürdürme ihtiyacı açıkça kabul edildi. Sovyetler Birliği'nde ekonomik bağların terk edilmesi, bağımsız devletlerin ekonomik sisteminin altını oydu. Ancak, ülkelerin ekonomik entegrasyon sorunlarının çözümü kolay bir süreç olmadı. Bu, tüm engellerin üstesinden gelmek ve tüm çelişkileri belirli bir bölge veya ülkeye özgü sorunların çözümü ile çözmek için ekonomik entegrasyon sorunlarını ele alma ihtiyacından kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Bu süreç sadece anlaşma yapmak ve anlaşmalara uymakla sınırlı değildir, ülkenin ekonomik gelişimi, jeopolitik konumu ve en önemlisi tek bir mekanizma içinde birleşme arzusu önceliklidir⁴.

Yeni bağımsız devletlerin varlığına dayanan karşılıklı ekonomik iş birliği süreci 1992 sonbaharında başladı. Eylül 1993'te, Moskova'da, gerçekler dikkate alınarak Bağımsız Devletler Topluluğu içinde ekonomik iş birliğinin temelini oluşturan devlet

³Golovnin M.Yu, "Son on yılın finansal krizleri", **Değişim dünyası** № 3, 2008, s.44

⁴Ziyadullaev N.Zh, "BDT'deki mevcut ekonomik durum", **Ekonomist**, № 1, 2004, s.29

ve hükümet başkanları düzeyinde Ekonomik Birliğin kurulması konusunda bir anlaşma imzalandı. Sözleşme temelinde, katılımcılar tarafından malların, hizmetlerin, emeğin, sermayenin serbest dolaşımına dayalı ortak bir ekonomik alan yaratma yükümlülüğü; üzerinde anlaşmaya varılan para, vergi, fiyat, gümrük, dış ekonomi politikasının geliştirilmesi; Ekonomik faaliyeti düzenlemek için mekanizmaların uyumlaştırılması, doğrudan üretim ilişkilerinin geliştirilmesi için uygun koşulların yaratılması hedeflenmiştir. Dokuz ülke, Kazakistan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Rusya, Ukrayna ve Moldova birliğe üye oldu⁵.

Anlaşma, ortak bir ekonomik alanın kademeli olarak oluşturulması için öncelikleri açıkladı. Bu süreç, bir piyasa ekonomisi ilkelerine dayanacak, tüm ekonomik birimlere ortak çıkar sağlayan büyük ekonomik projelerin uygulanması ve çevre sorunlarının çözümü için eşit fırsatlar ve garantiler sağlayacaktı. Bu, malları, hizmetleri, sermayeyi, emeği, parayı, bütçeyi, vergileri, fiyatları, dış ticareti, gümrük ve para politikasını koordine etme yöntemlerinin, ekonomik faaliyetin düzenlenmesinin birleşmesiydi. Ekonomik Birliğin Kuruluş Anlaşması, BDT üye devletlerinin bir aşamadan diğerine geçerek tedrici ilerlemesini sağlar: serbest ticaret bölgesi- gümrük birliği- ödeme ve para birimi- mal ve hizmetler için ortak pazarlar.

1.1.1. Gorbaçov Dönemi SSCB’de Yeniden Yapılanma ve Açıklık Politikaları

Oluşan problemlerin çoğu SSCB’de mevcut olan ve totaliter nitelik taşıyan siyasi sistemin doğasından kaynaklanmaktadır. Bu sisteme demokratik bir toplumun karakteristik özelliği olan düşünce özgürlüğü, siyasi çoğulculuk, vb. değerler dâhil edilmemiştir. Dış etkilerden korunmak için toplumun çevreden soyutlanmasına ve izole edilmesine özellikle dikkat edilmekteydi. Uygulanmakta olan politika, neredeyse tek bir amaca hizmet etmekteydi. Bu amaç artık deformasyona uğramış,

⁵Krotov M.I., **Liberal Muhafazakârlığın Politik Ekonomisi-Anti-Kriz Stratejisinin Metodolojik Temeli**, Modernin Ekonomi Sorunları, Moskova, 2009, S.2

nüfusunu kaybetmiş Komünist Partisi'nin tek el konumunu korumaya hizmet etmiştir. SSCB'nin dağılma sürecini hızlandıran en önemli nedenlerden biri de artık insanların Komünizmin onları aydın ve müreffeh bir geleceğe götüreceği algısına olan inancını kaybetmesi olmuştur.

İnsanların yaşam kalitesinin giderek kötüleştiği bir ortamda komünizm hakkındaki fikirlerin dile getirilmesi toplumda tepkilere neden olmaktaydı. Mevcut rejime karşı oluşan hoşnutsuzluk muhaliflerin çeşitli yollarla ülkeyi terk etmesine yol açmaktaydı⁶.

SSCB'nin dâhilinde oluşmuş kritik durum uluslararası ilişkiler sistemdeki rolünü de olumsuz etkilemiştir. 1979 yılında Afganistan'a müdahalesi dünyada SSCB'ye olan güvenin önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur. Sovyet ordusu Afganistan'da beklenmedik bir direnişle karşılaşmıştı. Afganistan'ın coğrafyasından kaynaklanan jeopolitiğinin yanı sıra ABD desteği ve mücahitlerin kullandığı gerilla savaş taktiği sayesinde Sovyet ordusu Afganistan'da büyük bir yenilgiye uğramıştır⁷.

Sovyetler Birliği'nde 1985 yılından önceki dönem, özellikle ekonomi açısından, sürekli olarak düşüşteydi. Brejnev'in ekonomi politikaları “toprak ve tarım dışı sermayenin devlet mülkiyeti, kolektifleştirilmiş tarım, çoğu üretim ve ara tüketimin merkezi planlaması gibi temel Stalinci ilkelere dayanmaktaydı. Özellikle askeri harcamalar ve üretiminin yetersizliği ekonomiyi zayıflatmıştır. 1980 yılının başında Andropov ve Chernenko'nun döneminde de durum aynı şekilde devam etmiştir⁸.

Mihail Gorbaçov, 2 Mart 1931 yılında Güney Rusya'nın Stavropol Bölgesi yakınlarındaki, Privolnoye köyünde Rus-Ukraynalı bir ailede dünyaya gelmiştir. Gorbaçov lisede iken Komünist partinin aday üyesi olup, 1952 yılında Moskova Üniversitesindeyken partinin tam üyesi olmuştur. Mezun olduktan sonra Stavropol'e dönen Gorbaçov, burada bölge savcılığında görev almıştır. Gorbaçov 1961 yılında

⁶Şahnuradov Agil, “Sri-nin Süqutu Prosesi Haqqında”, **Bakı Universitetinin Xəbərləri**, № 4, 2012, S.61

⁷“Soviet Union Invades Afghanistan”, **History**, (<https://www.history.com/this-day-in-history/soviet-tanks-roll-into-afghanistan>), Erişim Tarihi 25 Ocak 2020

⁸Cummings Laura, **Gorbachev's Perestroika And The Collapse Of The Soviet Union**, New York, Garland Publishing, 2000, s.55

Komünist Parti Kongresi'ne delege olmuş, 1985 yılında Andropov'un halefi Konstantin Chernenko'nun da ölümünden sonra, Komünist Partinin genel sekreteri seçilmiştir. Andropov ve Chernenko'dan ciddi iç sorunlar ve Soğuk Savaşın büyümesine karşı mücadelede oldukça zorlanılmıştır. Ancak Gorbaçov'un gençlik enerjisi ve diğer başkanlara nazaran daha eğitilmiş olması ülkeyi, içinde bulunduğu krizden çıkaracağına yönelik beklentileri arttırmıştır⁹.

Gorbaçov nispeten genç yaşta (54) Genel Sekreter olduğunda, ülkeyi modernleştirme, serbest piyasa politikaları uygulama ve ifade özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaları azaltmaya yönelik bir dizi reformu hayata geçirmiştir. 1985 yılında Gorbaçov'un iktidara gelişi ile temeli atılan " Perestroyka- Yeniden Yapılanma" süreci, sosyalizmin bu zamana kadar oluşturduğu başarıların korunması, toplumdaki yabancı öğelerin ve negatif eğilimlerin etkisinin azaltılması, ekonominin sağlamlaştırılması, gerilemenin önlenmesine yönelik reformlar olarak kabul edilmiştir¹⁰.

Gorbaçov perestroyka kelimesini tanımlarken birden çok anlam yüklemiştir. Gorbaçov'a göre perestroyka; devrim anlamına gelmeli ve Sovyetlerde köklü değişikliklere yön vermeliydi. Gorbaçov'un devrimden kastı siyasi alanda yeni siyasi kurumlar (örneğin, Halk Milletvekilleri Kongresi) için gerçek rekabetçi seçimlerin yapılması ve Komünist Parti'nin demokratikleşmesine teşvikte bulunulmasıdır¹¹.

"Yeniden Yapılanma" döneminin tezahürlerinden biri, SSCB'de ulusal nitelikteki ülkenin çeşitli bölgelerinin etnik alanlarında birçok çatışma merkezi ortaya çıkmasıdır. Kısa bir süre içinde komünist ideoloji, merkezi hükümet politikaları nedeniyle etkisini kaybetmiştir. Sosyalist ideallerin zayıflaması, halkın sosyal-ekonomik, politik-ideolojik bir alanda birleştirme ihtiyacını ortadan kaldırmıştır. Derin ideolojik bir boşluğa düşen Sovyet toplumu parçalanma gerçeğiyle karşı

⁹"Mikhail Gorbachev Biography", **TheBiography.com**, (<https://www.biography.com/political-figure/mikhail-gorbachev>), Erişim Tarihi 27 Ocak 2020

¹⁰Əliyev İbrahim, "Yenidən Qurma Dövründə Sovetlər İttifaqında Milli Məsələ Və Etnik Konfliktlər" **Geo Strategiya**, 2014, № 1, s.16

¹¹Siegelbaum Lewis, "Perestroika And Glasnost: 17 Moments In Soviet History", **Michigan State University**, (<http://soviethistory.msu.edu/1985-2/perestroika-and-glasnost/>), Erişim Tarihi 28 Ocak 2020

karşıya kalmıştır. Yeniden yapılanma politikasının başarısız olmasının bir başka nedeni de ülkedeki radikal siyasi reformların başarısızlığı ve Komünist Partinin baskın konumunu mümkün olan her şekilde sürdürme çabasıdır. Demokratikleşme, açıklık, ifade özgürlüğü ve özgür basın gibi değerlerin açıklanmasına rağmen, hükümet bunları kendi tanımlanmış çerçevesi içinde, geçmişe, Stalinizm'in eleştirisine odaklanarak kullanmaya çalışmıştır.

1.1.2. SSCB'nin Dağılması Sırasında Azerbaycan'da Sosyal-Politik Durum

1980'ler, sosyalist sistemin ve onun ana merkezi olan ve dünya topraklarının ve nüfusunun belirli bir kısmını kapsayan Sovyetler Birliği'nin varlığının son on yılı olarak tarihe geçti. SSCB'de ortaya çıkan ekonomik ve siyasi krizler sosyalist ülkelere benzersiz bir şekilde yansıdı ve bu da mevcut rejime karşı kitle hareketinin genişlemesine yol açtı.

1980 yılının sonunda Sovyet toplumsal politik yaşamının kısmen demokratikleşmesiyle Azerbaycan'da başlayan siyasi uyanış Ermenilerin saldırgan politikalarının da etkisiyle halk hareketine dönüşmüştür. Halk hareketini yönlendirmek için Ebülfez Elçibey'in yönetimi altında altı kişiden oluşan ilk siyasi özek oluşturulmuştur. Halkın teşkilatlanması ve siyasi bilincin yükseltilmesine olan ihtiyaç göz önüne alınarak, siyasi birlik ve topluluklar oluşturulmaya başlanmıştır. Çenlibel, Bağımsızlar, Terakki, Kale, Yurt, Aşık Elesger, Ozan, Varlık gibi sosyal-siyasi kurumlar oluşturulmuştur. Yeni siyasi kurumlarda birleşen fikirlerin girişimi ile Azerbaycan'da Halk Cephesi'nin kurulması fikri ortaya çıkmıştır. Bu toplumlar ve örgütler temel amacı SSCB'ye karşı Azerbaycan'ın özgürlüğünü ve bağımsızlığını sağlamak adına siyasi bir ideoloji oluşturmaktır. Bu örgütler başlanan halk hareketinin en önemli gücü ve halkı bilinçli şekilde yöneten unsur olmuştur.

Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı toprak iddialarına Gorbaçov başta olmak üzere Sovyet yönetiminin Ermenistan yanlı tutumu, Azerbaycanı kendi hakları için mücadele etmeye yöneltmiştir. Çünkü Sovyet liderleri tarafından özellikle Gorbaçov Ermeni saldırganlarının Azerbaycan'a yönelik geniş çaplı planları için onlara ihtiyaç

duydukları desteği verdi. Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının alevlenmesi için koşullar yarattılar. Çünkü Moskova, "böl ve yönet" politikasıyla her iki ülkeyi de kendisine bağımlı tutacak ve böylelikle SSCB'nin çöküşünü önleyecektir.

Bu durumda, genişlemekte olan halk hareketinin sonucu olarak kurulan Azerbaycan Halk Cephesi'nin 1988-1989 yıllarında düzenlediği gösteri ve mitinglerde toprak bütünlüğü, bağımsızlık ve egemenlik talepleri önemli yer tutmuştur. Sovyet yönetimi, özgürlükleri için mücadele etmiş diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, Azerbaycan'a daha sert tepki vermiş ve 19 Ocak 1990 yılının gecesinde Sovyet askeri birlikleri Bakü'yü işgal ederek yaş ve cinsiyet, ayrımı yapmaksızın 131 kişiyi öldürmüş, 744 kişiyi yaralamış ve 400 kişiyi de tutuklamıştır. Yaşanan bu olaylar Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecini hızlandırarak SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını ilan eden 15 ülkeden biri olmuştur.

1.1.2.1. Dağlık- Karabağ Sorununun Derinleşmesi

Ermenilerin Dağlık Karabağ da olmak üzere Azerbaycan'a yönelik iddiaları "Büyük Ermenistan" yaratma strateji planlarından biri olmuştur. Ermeniler, uygun koşulları sağlayarak bu planın uygulanması için mücadele etmişlerdir. 1985 yılında SSCB'de Ermeni yanlısı Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle, Ermeni ayrılıkçılar yeniden ortaya çıkmıştır. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ile ilgili planı gerçekleştirmek için Gorbaçov ilk olarak, kendisine engel gördüğü Haydar Aliyev'i Siyasi Bürodan uzaklaştırmıştır¹².

Ermeniler, Sovyetlerde ciddi değişikliklerin olacağını fark etmişlerdir. Ermeniler tarafından 1984-1985 yıllarında Güney Kafkasya'nın tarihini tahrif eden bazı makale ve kitaplar yayınlanmış ve bilimsel konferanslar yapılmıştır. İsrarla Güney Kafkasyada yerel halk olduklarını ve burada tarih boyunca yaşadıklarını kanıtlamaya çalışmışlardır. 1985 yılında Ermeniler sözde Ermeni soykırımının 70. yılını anarak 'Ermeni Sorununu' ön plana çıkarmaya çalışmışlardır. O dönemde Sovyetler Türkiye

¹²Mahmudov Yaqub, Şükürov Kərim, **Qarabağ Real Tarix Faktlar Sənədlər**, Bakı, Təhsil, 2005, s.15

ile diplomatik ilişkilerin bozulmasından çekindiği için sadece Ermenistan'da anma törenlerinin yapılmasına izin vermiştir¹³.

1984 yılında Erivan'da Z.Balayan'ın 'Ocak' kitabının basılması, Karabağ'ın tarihine ve modern dönemine ilişkin düşünceleri, Ermeni milliyetçilerinin işgalci tutkuları yeniden körüklemiştir. Bu ruh hali, Ermeni milliyetçileriyle birlik olan Gorbaçov tarafından ilan edilen "açıklık ve yeniden yapılanma" sürecinde büyük destek görmüştür. 1987 yılı Kasım ayında Gorbaçov'un ekibine dahil olan Ermeni akademisyen A.Aqanbekyan Paris'te Dağlık Karabağ konusunda Sovyet yönetimine çağrıda bulunarak, "açıklık ve yeniden yapılanma" sürecinde sorunun çözümünün bulunacağını açıklamıştır¹⁴.

1987 yılının ikinci yarısından itibaren yerel Ermeni polisi ve gayri resmi silahlı gruplar tarafından Azeriler, Ermenistan ve Dağlık Karabağ'da açık şekilde sıkıştırılmaktaydı. Direnen siviller dövülmüş veya öldürülmüştür. 1988 yılında Hankenti ve Erivan'da Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılmasını isteyen mitingler yapılmıştır. Ermenilerin ilk mitingi 13 Şubat 1988 yılında Hankenti'nin merkezindeki Lenin Meydanı'nda yapılmıştır. Akabinde Dağlık Karabağ'daki Türkler de mitingler yapmaya başlamıştır. 24 Şubat 1988 yılında Ermeni silahlı birlikleri toplanan Azerbaycan türklerine karşı silahlı saldırıda bulunmuş ve iki genci öldürmüşlerdir¹⁵.

Halk Milletvekilleri Kurulu'nun sadece Ermeni milletvekillerinin katılımıyla gerçekleştirdikleri oturumda vilayetin Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a geçmesi kararlaştırılmıştır. Azerbaycan kararın Sovyet Anayasasına aykırı olduğunu belirtmiştir. Sovyetler sınırların değiştirilmesinin imkânsız olduğu belirtilmesine

¹³Nağı Akif, **Qarabağ Müharibəsi. (Qısa Tairx)**, Bakı, Mbm-R, 2009, s.112

¹⁴Www.Yap.Org.Az, "Qarabağın Tarixi", (Http://Www.Yap.Org.Az/Az/View/Pagets/1), Erişim Tarihi 27 Ocak 2020

¹⁵"Ermənistanın Azərbaycanla Qarşı Ərazi İddiaları Və Hərbi Təcavüzü: 30 İlin Təhlili Xronikası". **İki Sahil**, 21 Fevral 2018, №34, s.11

rağmen Ermenistan “Türksüz Ermenistan!” sloganı ile yapılan gösterilerde Azerilerin Dağlık Karabağ’dan çıkarılmasını istemiştir¹⁶.

12 Ocak 1989 yılında SSCB Yüksek Sovyeti Başkanlığı'nın özerk bölgede özel bir yönetim biçiminin uygulanması konusundaki kararı, SSCB'nin Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan koparmak için attığı önemli bir adımdır. Dağlık Karabağ'da kontrolün Rus Volskii başkanlığında Özel Yönetim Komitesi'ne bırakılmasıyla Dağlık Karabağ Azerbaycan'dan koparılıp önce bağımsızlığını ilan etmiş daha sonra da Ermenistan'la birleştirilmiştir.¹⁷.

Ermenistanda yaşayan Azerilerin durumu giderek kötüleşmiş, baskı, şiddet ve tacize uğramışlardır. Özellikle Erivan'da yaşayan Azeriler ciddi sıkıntılar yaşamış, evlerinden çıkamamışlardır. Ermeniler destekçilerininin yardımıyla Azerilere karşı izledikleri etnik temizlik politikası, 1988-1989 yıllarında Ermenistan'dan ve Dağlık Karabağ'dan çok sayıda Azeri'nin Azerbaycana sığınmasına sebep olmuştur¹⁸.

1.1.2.2. Halk Hareketi

1980 yılının sonunda Sovyet toplumsal politik yaşamının kısmen demokratikleşmesiyle Azerbaycan'da başlayan siyasi uyanış Ermenilerin saldırgan politikalarının da etkisiyle halk hareketine dönüşmüştür. Halk hareketini yönlendirmek için Ebülfez Elçibey'in yönetimi altında altı kişiden oluşan ilk siyasi özek oluşturulmuştur. Halkın teşkilatlanması ve siyasi bilincin yükseltilmesine olan ihtiyaç göz önüne alınarak, siyasi birlik ve topluluklar oluşturulmaya başlanmıştır. Çenlibel, Bağımsızlar, Terakki, Kale, Yurt, Aşık Elesger, Ozan, Varlık gibi sosyal-

¹⁶Arzumanlı Vaqif, Mustafa Nazim, "Tarixin Qara Səhifələri: Deportasiya, Soyqırım, Qaçqınlıq", **Qartal Nəşriyati**, Bakı, 1998, s.4

¹⁷Məmmədova Həvvə, **Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətində Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi**, Bakı, Elm, 2009, s.53

¹⁸Əhmədov Bəxtiyar, "Göyçə Mahalında Yaşayan Azərbaycanlıların Diskriminasiyası və 1988-1989 cu illər Deportasiyası", **Geostrategiya**, Mart – Aprel, 2017, № 2, s.2

siyasi kurumlar oluşturulmuştur. Yeni siyasi kurumlarda birleşen fikirlerin girişimi ile Azerbaycan'da Halk Cephesi'nin kurulması fikri ortaya çıkmıştır¹⁹.

1988 yılının şubat ayında Ermeni ayrılıkçıları Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan koparılıp Ermenistan'la birleştirilmesi için imza toplamışlardır. Aynı zamanda Bakü'de yapılan gösterilerde halk hükümetten Ermeni taleplerini engellemek için önlemler almasını istemekteydi. Azerbaycan'daki hareketin ilk aşaması, 17 Kasım tarihinden 5 Aralık tarihine kadar devam eden Meydan Hareketi olmuştur. Bakü'de süren gösteriler ülkenin Gence, Şeki, Mingeçevir gibi şehirlerine de sıçrayarak insanların toplanmasına neden olmuştur. 5 Aralık tarihinde Bağımsızlık Meydanı'ndaki göstericilere Rus askerleri müdahale etmiş 500'e yakın kişinin yaralanmasına sebep olmuşlardır. Müdahale halk harekâtının da yeni devir açmıştır. Olaylardan sonra toplumun karşısında duran ve onu aydın geleceğe götürebilecek yeni siyasi liderler ortaya çıkmıştır²⁰.

16 Temmuz 1989 yılında Bakü'de AHC'nin kuruluş toplantısı gerçekleştirilmiştir. 15 üyeli bir Yönetim Kurulu oluşturulmuş ve Ebülfez Elçibey AHC'nin başkanı seçilmiştir. Böylece Azerbaycan bağımsızlık harekâtı ikinci aşamaya geçmiştir. AHC'yle birlikte herşey daha bilinçli bir şekilde hayata geçirilmeye başlanmıştır. 29 Temmuz ve 12 Ağustos 1989 tarihinde Bakü'de AHC tarafından gösteriler organize edilmiştir. AHC bu gösterilerde DKÖC Özel Yönetimini ortadan kaldırılıp Azerbaycan'ın egemenliği, ekonomik bağımsızlığı ve vatandaşlık haklarındaki yasaların kabul edilmesini içeren taleplerde bulunmuştur. SSCB'yi yönetimi bu taleplerin hiçbirine cevap vermemiştir²¹. Bu çıkışlardan sonra Moskova tedirgin olmaya başlamıştır. Özellikle 1990 yılının başında AHC içinde krizler yaşanmaktaydı. SSCB yönetimi bu krizleri kullanarak bağımsızlık mücadelesini etkisiz hale getirmeye çalışmıştır.

¹⁹Əsgərova C.M, "Azərbaycan Xalqının Müstəqillik Uğrunda Mübarizəsi və Siyasi Durum (1989-1991-Ci illəri)", **Bakı Universitetinin Xəbərləri**, №3, 2013, s.134

²⁰Əmirov Mais, **XX Əsrdə Azərbaycan Milli Azadlıq Hərəkatı**, Bakı Adpunun Nəşriyati, 2009, s.34

²¹ Əmirov, a.g.e.338

Bağımsızlık Harekâtının 3'cü aşaması 1990 yılının Ocak ayından ağustos ayına kadar sürmüştür. Bu dönem Haydar Aliyev'in harekât liderine çevirilmesi ile karakterize edilmektedir. 20 Temmuz 1990 tarihinde Bakü'ye gelen H. Aliyev o günün iktidarı Bakü de kalmasına izin vermediği için Nahçıvan'a dönmüştür. Eylül ayında Haydar Aliyev, SSCB Yüksek Sovyeti ve Nahçıvan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne milletvekili seçilmiştir. 1990 yılının Kasım ayında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti adına "Sovyet Sosyalist" kelimesi alınmıştır. 5 Şubat 1991 yılında Azerbaycan SSCB'nin Yüksek Sovyeti'nin kararı ile ülke "Azerbaycan Cumhuriyeti" olarak değiştirilmiştir. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin üç renkli bayrağı ulusal bayrak olarak onaylanmıştır. 17 Mart 1991 yılında ülkede SSCB'nin korunmasıyla ilgili referandum yapılmıştır. Referandum sonuçları sahteleştirilerek Azerbaycan halkının aslında SSCB'nin içinde kalma yanlısı olduğu gösterilmiştir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti H. Aliyev liderliği altında referandumu boykot ederek katılmamıştır²². Azerbaycan'daki bağımsızlık hareketinin dördüncü aşaması 1991 yılının Ağustos ayı ile başlayıp Azerbaycanın bağımsızlığını kazanması ile sonuçlanmıştır.

1.1.2.3. 20 Ocak Olayı

19 Ocak 1990 yılının gecesi Bakü'deki Sovyet ordusu sivillere karşı bir saldırı gerçekleştirmiştir. Bu kanlı olayın temel nedenlerinden biri, kendi haklarını korumayı amaçlayan, demokratik taleplerine ulaşmak ve bağımsızlık isteyen insanları tankların altına alarak hem bedenlerini hem de isteklerini ezip Azerbaycan halkının iradesini kırmaktı. Azerbaycan'da sivillerin vurulması, SSCB Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı'nın özel görevlileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Gorbaçov başta olmakla birlikte Sovyet yönetimi Bakü'de "Ermeni" kartını maharetle kullanılmıştır. Bakü'ye Rusları ve Ermenileri, asker ailelerini korumak, "aşırı

²²Nuriyeva İrada, *Azərbaycan Tarixi (Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvvəllərinə Qədər)*, Bakı, Mürtəcim, 2015, s. 292

milliyetçiler" tarafından iktidarın zorla ele geçirilmesini önlemek amacıyla müdahale edildiğini söylemiştir²³.

15 Ocak 1990 yılında "Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde ve bazı bölgelerde olağanüstü hâl ilan edilmesi hakkında" ferman kabul edilmiştir. Kararname'nin 1. maddesi, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinde, Ermenistan sınırındaki Gorus bölgesinde ve SSCB'nin devlet sınırı boyunca olağanüstü hâl ilan edilmiştir. Yalnız 20 Ocak 1990 yılında Bakü'de olağanüstü hâl ilan edilmiştir. Fakat "Olağanüstü halin hukuki rejimi hakkında" eski SSCB kanunu ise sadece 3 Nisan 1990 yılında, diğer bir deyişle, 2 ay 16 gün sonra kabul edilmiştir. Böylece, olağanüstü halin hukuki rejimi hakkında ilgili kanun mevcut olmadığı, olağanüstü halin hukuki rejiminin anlayışı, esasları ve şekli belli edilmediği için, Bakü'de yasadışı olarak olağanüstü hâl ilan edilmiştir²⁴.

Ocak ayı trajedisi sonucunda Bakü ve yakın bölgelerinde 131 sivil öldürülmüş ve 744 kişi de yaralanmıştır. Öldürülenlerin arasında kadınlar, çocuklar yaşlılar sağlık çalışanları ve polisler bulunmaktaydı. Bakü'de ve Cumhuriyetin diğer şehir ve bölgelerinde toplam 841 sivil tutuklanıp ve bunların 112'si SSCB'nin farklı şehirlerinde hapishanelere gönderilmiştir. Sovyet birlikleri 200 eve ve 80 araca ateş açıp ambulanslar da dâhil olmak üzere çok sayıda kamu ve özel kuruluş dağıtılmıştır²⁵.

20 Ocak tarihinde Bakü'deki korkunç katliamdan tüm dünya haberdar olmuştur. Sovyet birliklerinin Bakü'ye askeri müdahalesi, komşu ve kardeş Türkiye'de güçlü tepkilere neden olup, ülke çapında mitingler düzenlenmesine sebep olmuştur. Ankara, İstanbul, Kars, İzmir, Kayseri ve diğer şehirlerde düzenlenen mitinglerde tüm dünyanın dikkatini bu katliama çekmeye çalışılmıştır. Batı ülkelerinin konumuna gelince, Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'a askeri müdahalesine çeşitli tepkiler vermişlerdir. Her ne kadar bu reaksiyonlar olumlu görülsede gerçekliği yansıtmamaktaydı. Örnek olarak ABD hükümeti bu askeri müdahaleyi anlayışla

²³“Qəhrəmanlıq Tariximizin 20 Yanvar Səhifəsi”, **Xalq Qəzeti**, 12 Yanvar, 2004, No 5, s.4.

²⁴“Qanlı Yanvar Faciəsi”, **Respublika Qəzeti**, 18 Yanvar 2011, No 12, s.2

²⁵Www.Supremecourt.Gov.Az, “The Tragedy Of 20 January 1990”, (<http://www.supremecourt.gov.az/en/static/view/22>), Erişim Tarihi 28 Ocak 2020

karşıladığını bildirmiştir. Avrupa Birliği resmi sözcüsü ise kan akıtılmadan yeniden yapılandırmanın olmayacağını belirtmiştir²⁶.

20 Ocak tarihli trajediye Haydar Aliyev'in inisiyatifinde ve liderliğinde ilk siyasi ve yasal değerlendirme yapılmıştır. 21 Kasım 1990 tarihinde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi, konuyu kapsamlı bir şekilde incelemiş ve kanlı olayın siyasi ve yasal değerlendirmesini yapmıştır. Haydar Aliyev konuşmasında SSCB Yüksek Sovyeti Başkanı Mihail Gorbaçov, SSCB Merkez Komitesi'nin sorumlu subayı A.Kirenko, SSCB Savunma Bakanı V. Bakatinov, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri A.Vazirov, Bakanlar Konseyi Başkanı A.Mutallibov, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi bürosu üyelerinin Azerbaycan'a karşı bu siyasi ve askeri komplodan sorumlu olduğunu belirtmiştir²⁷.

1.1.2.4. “Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Bağımsızlığı Hakkında” Anayasa’nın Kabul Edilmesi

8 Eylül tarihinde Azerbaycan'da başkanlık seçimleri yapılmıştır. Demokratik güçler bu seçimleri boykot etmişlerdir. Cumhurbaşkanlığı seçimleri Nahçıvan bölgesinde yapılmamıştır. 8 Eylül tarihli seçimlerin sonuçlarına göre A.Mütellibov yeniden başkan ilan edilmiştir²⁸.

18 Ekim 1991 yılı Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti toplantısında "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı hakkında Anayasa Kanunu" oybirliğiyle kabul edilmiştir²⁹.

Anayasa, Azerbaycan'ın bağımsız, üniter ve laik bir devlet olduğunu belirtmektedir. SSCB'nin Azerbaycan topraklarındaki tüm taşınır ve taşınmaz mülkiyeti Azerbaycan Cumhuriyeti mülkiyeti olarak kabul edilmiştir. Siyasi, ekonomik, kültürel ve milli

²⁶Əhmədov Elçin, “Qanlı 20 Yanvar Müstəqilliyə Gedən Yolda Xalqımızın Şərəf Və Qəhrəmanlıq Salnaməsi”, (https://Azertag.Az/Xeber/Qanli_20_Yanvar___Musteqilliyə_Geden_Yolda_Xalqimizin_Seref_Ve_Qehremanliq_Salnamesi-1028340), Erişim Tarihi 28.Ocak.2020

²⁷Səmədzadə Könül, **Qəhrəmanlıq Və İftixar Tariximiz**, Bakı, 2016, s.9

²⁸Azadlıq Qəzeti, 11 Noyabr 1991-Ci İl

²⁹Həyat Qəzeti, 19 Dekabr 1991-Ci İl

geleneklerine uygun olarak geliştirmek Azerbaycan halkının en doğal hakkıdır. Azerbaycan halkı, kendi topraklarında ve dışında yaşayan, onun kanunlarına tabi olan Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarından ibarettir. Siyasi iktidar halka aittir. Egemen iktidar parlamento, yurütme organı ve mahkemeler olarak üçe ayrılmıştır. Doğal kaynaklar Azerbaycan Cumhuriyeti'ne aittir. Ekonomik faaliyet, serbest piyasa ekonomisine dayanmaktadır. Anayasa da vatandaşlara seçme ve seçilme, siyasi parti ve dernek kurma hakları tanınmıřtır³⁰.

1.2. Bağımsızlığın İlk Yıllarında Azerbaycan.

Azerbaycan 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etti. Böylece Azerbaycan, bölgede ekonomik ve siyasi ilişkileri dengeleyen ülkelerden biri oldu. Bu özellik Azerbaycan'ın jeopolitik konumundan kaynaklanmaktadır. Güney Kafkasya bölgesinde yer alan Azerbaycan, doğuda Hazar Denizi, kuzeyde Gürcistan ve Rusya, güneyde İran ve güneybatı ve batıda Ermenistan ile sınır komşusudur. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin küçük bir bölümünün de kuzeybatıda Türkiye ile sınırı vardır³¹.

Geçiş döneminde bazı sorunlar yaşayan Azerbaycan bağımsızlığını güçlendirmek ve sürdürmek için ekonomik, sosyal ve siyasi kararlar alarak önemli aşamalardan geçti. Azerbaycan'ın karşı karşıya olduğu temel sorun yapısalıdır. Bu nedenle kendini bağımsız yönetebilen bir ekonomi yaratmak önemliydi. Yıllar içinde ekonomiyi liberalleştirmek adına reformlara devam edildi³².

1.2.1. Ermenistan- Azerbaycan Savaşı

Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu, Azerilerin tarihi toprakları olan şimdiki Ermenistan Cumhuriyetinden 1988-1989 yıllarında kovulması ve yeni topraklar elde etmek için uyguladığı işgalci politikasının devamı olarak Azerbaycan

³⁰ **Azərbaycan Tarixi. Yeddi Cildə. VII Cild (1941-2002-Ci illər)**, Bakı, Elm, 2008, s.234

³¹ "Azərbaycan Təhsil Nazirliyinin Bəyanatı", **Azərbaycan Zaman Newspaper**, 15-17 March 2003, s.5

³² Zenfira Nesirova, "Sovyetler Birliği Dağıldıktan Sonra Azerbaycanda Ekonomik Gelişme, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, M.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002, s.45

Cumhuriyetine karşı silahlı saldırı sonucunda gerçekleşmiştir. Ermenistan'ın Azerbaycan'a askeri saldırısı sonucunda Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ve ona komşu olan Azerbaycan topraklarının % 20'sine tekabül eden 7 il (Laçın, Kelbecer, Ağdam, Füzuli, Cebrail, Kubadlı ve Zengilan bölgeleri) işgal edilmiştir³³.

İlk olarak Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan yerleşimlerinin işgaline başlanmıştır. 15 Ocak 1992 tarihinde Kerkicahan, 10 Şubat tarihinde Malıbeyli, Kuşçular köyleri işgal edilmiş, silahsız halka divan tutulup, Hocalı ve Şuşa ablukaya alınmıştır. Azerbaycan gönüllülerinin düzenlemiş olduğu Daşaltı operasyonu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ermeni ve Sovyet askeri kuvvetleri şubat ayı ortalarında Garadağlı köyünü ele geçirip büyük bir katliam gerçekleştirmiştir. 25-26 Şubat 1992 tarihinde, trajik olayların en büyüklerinden biri meydana gelmiştir. Hocalıdaki 366. Rus motorlu alayı ve Ermeni askeri birimleri Azerbaycanlılara karşı soykırım yapmışlardır. 1992 yılının mayıs ayında, Ermeni ve Rus askeri birlikleri Şuşa'yı da ele geçirmişlerdir. Böylece Ermeniler tüm Dağlık Karabağ topraklarını işgal etmişlerdir. Bir sonraki adımda ise Dağlık Karabağ'ı Ermenistan ile birleştiren ve çok önemli stratejik konuma sahip olan Laçın'ı işgal etmişlerdir. Bakü'deki iktidar çekişmesi Lâçın'ın işgalinde büyük rol oynamıştır. Azerbaycan Halk Cephesinin hâkimiyeti (1992 Mayıs-1993 Haziran ayları) döneminde devam eden yeni iktidar çekişmeleri toprakların savunulmasına ağır darbe vurmuştur. Nisan 1993 yılında da Kelbecer işgal edilmiştir³⁴.

Hocalı Katliamı

1992 yılında Hocalı soykırımı ile Ermeni saldırganlığı zirveye ulaşmıştır. 25-26 Şubat 1992 tarihi gecesi Ermeni silahlı kuvvetleri, 366 alayın yardımı ile Hocalı'yı

³³Süleymanov Elxan, Süleymanov Vurğun, "Ermənistanın Azərbaycanla Qarşı Silahlı Təcavüzü Və İşğalın Ağır Nəticələri", **Prezident Kitabxanası**, Bakı, 2012, s.11

³⁴"Daşaltı Faciəsi-Daşlara Yazılmış Şəhidlik Dərsi", **Xalq Qəzeti**, 28 Yanvar 2018, s.3

kuşatmışlardır. Hocalı soykırımı sonucunda resmi rakamlara göre 63'ü çocuk, 106'sı kadın, 70'i yaşlı 613 kişi hayatını kaybetmiştir³⁵.

Hocalı şehri Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde stratejik önemi olan topraklara sahipti. Bu nedenle Ermenilerin işgal planlarına engel olmaktaydı. Çünkü Hocalı Hankenti'nin 10 km güneydoğusunda, Ağdam-Şuşa ve Askeran-Hankenti yollarının arasında yer almaktaydı. Şehrin önemini artıran etkenlerden biri de Dağlık Karabağ'ın tek havalimanının burada olmasıdır. Buna göre Ermenistan silahlı kuvvetlerinin temel amacı Hocalıdan geçen Esgeran-Hankenti yolunu kontrol etmek ve Hocalı'da bulunan havalimanını ele geçirmektir³⁶.

İslam İşbirliği Teşkilatı Hocalı katliamını soykırım olarak tanıyan ilk uluslararası örgüttür. 31 Ocak 2010 tarihinde İslam İşbirliği Teşkilatı'na üye ülkelerin Parlamento Birliği'nin Uganda'nın başkenti Kampala şehrinde düzenlenen ve 51 ülkenin parlamento heyetinde bulunduğu VI. toplantısında "Hocalı'ya Adalet!" uluslararası kampanyası bünyesinde kabul edilen kararda Hocalı katliamı "Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından sivil halkın katliamı" ve "İnsanlığa karşı suç" olarak değerlendirilmiştir. Uluslararası kuruluşlar tarafından Hocalı katliamını "insanlığa karşı suç" olarak tanıyan ilk belgedir³⁷.

2011-2016 yılları arasında Hocalı soykırımı Meksika, Pakistan, Kolombiya, Çek Cumhuriyeti, Bosna Hersek, Ürdün, Panama, Peru, Honduras, Guatemala, Sudan, Slovenya tarafından tanınmıştır. 2017 yılında ise Hocalı soykırımını tanıyan ülkeler Endonezya, Paraguay, Cibuti, İskoçya olmuştur. Ayrıca, ABD'nin 24 eyaleti Hocalı soykırımını kabul etmiştir³⁸.

³⁵Həsənov Əli, **Xocalı Soyqırımı:Səbəbləri, Nəticələri Və Beynəlxalq Aləmdə Tanınması**, Bakı, Zərdabi Ltd Mmc, 2017, s.13

³⁶Həsənov Sənan, Quliyev Telman, "Xocalı Faciəsi Bəşəriyyətə Qarşı Cinayətdir", **Respublika Qəzet** 11 Aprel 2018, s.4

³⁷ Həsənov, a.g.e.24

³⁸"Xocalı Soyqırımını Tanıyan Ölkələrin Siyahısı", **Bakupost**, 7 Mart 2018, (<https://www.bakupost.az/Xocalı-Soyqırımını-Tanıyan-Lkelerin-Siyahisi>), Erişim Tarihi 1 Şubat 2020

1.3. BM Güvenlik Konseyi Kararları

Birleşmiş Milletler (BM) Azerbaycan'a karşı haksız savaş yürütüldüğünü, toprak bütünlüğünün ihlal edildiğini ve topraklarının Ermeniler tarafından işgal edildiğini doğrulayarak kabul etmiştir. BM Güvenlik Konseyi, Ermeni silahlı kuvvetlerinin işgal altındaki Azerbaycan topraklarından geri çekilmesine ilişkin 822, 853, 874, 884 sayılı kararları almıştır. Ancak Ermeni işgalciler bu kararların hiçbirini uygulamamışlardır.

BM Güvenlik Konseyi'nin 30 Nisan 1993 tarihli 822 sayılı Kararı

Kelbecer'in işgaline dikkat çekilerek, durumun barışı ve istikrarı tehdidi ve Kelbecer bölgesi de dâhil olmak üzere bölgedeki olağanüstü durum hakkında ciddi endişeler dile getirilmiştir. Bölgedeki tüm ülkelerin toprak bütünlüğünü, uluslararası sınırların ihlali ve toprak işgal etmek için silahlı kuvvetlerin kullanılmasının kabul edilemezliği teyit edilmiştir. AGİT bünyesinde yapılan barış görüşmelerine verdiği desteği ve askeri operasyonların yoğunlaştırılması konusundaki endişelerini ifade etmiştir. Kalıcı bir ateşkes sağlamak için tüm askeri operasyonların ve diğer eylemlerin durdurulmasını, işgalci güçlerin Kelbecer'den ve Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarından çekilmesini istemiştir. Tarafları AGİT Minsk Grubu sürecinde çatışmada barışı sağlamak, müzakerelere devam edip sorunun barışçıl çözümüne karşı herhangi bir eylemde bulunmaktan kaçınmaya çağırıyordu³⁹.

BM Güvenlik Konseyi'nin 29 Temmuz 1993 tarihli 853 sayılı Kararı

Güvenlik Konseyi 30 Nisan 1993 tarihli 822 sayılı Kararı kabul edip, AGİT Minsk Grubu 27 Temmuz 1993 tarihli raporunu dinleyerek Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin bozulup aralarındaki gerilimin artmasından dolayı endişelerini dile getirmiştir. Azerbaycan Agdam bölgesinin işgali de dâhil olmak üzere askeri operasyonlar yoğunlaştırılması barış ve istikrara yönelik bir tehdit olarak

³⁹Resolution 822 (1993), (<https://Digitallibrary.Un.Org/Record/165604>), Erişim Tarihi 3 Şubat 2020

değerlendirilmekte ve Ağdam bölgesi ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerindeki topraklarının işgali kınamaktaydı. Bölgedeki işgalci eylemleri, sivillere yönelik saldırıları, yerleşim alanlarının bombardımanını kınıyordu. Tüm askeri operasyonların durdurulmasını ve silahlı kuvvetlerin işgal altındaki Ağdam ve diğer Azerbaycan bölgelerinden tam ve koşulsuz olarak geri çekilmesi istemekteydi. Taraflar, çatışmanın barışçıl çözümünden kaçınmaya, Minsk Grubu içinde müzakereler yapmaya ve çatışmanın nihai çözümüne yönelik doğrudan temasları sürdürmeye davet edilmekteydi. Devletler, bölge işgalini şiddetlendiren veya barışı engellemeyi amaçlayan herhangi bir silahlı veya askeri yardımdan kaçınmaya çağırılmaktaydı⁴⁰.

BM Güvenlik Konseyi'nin 14 Ekim 1993 tarihli 874 sayılı Kararı

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ bölgesi ve çevresinde devam eden çatışma ve Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki gerilim bölgedeki barış ve güvenliği tehdit etmekteydi. Çatışmalar yüzünden insanların maruz kaldığı işkenceler ve özellikle Azerbaycan'da çok sayıda sivillerin evlerinden edilmesi ciddi kaygılara neden olmuştur. AGİT Minsk grubu ve Rusya Federasyonu hükümetinin yardımı ile gerçekleştirilen görüşme sonucunda elde edilen ateşkese bağlı kalmaya çağırılmaktaydı. Çatışmadan kaynaklanan ve doğrudan güncellenmiş programda ele alınmayan sorunların Minsk Süreci bağlamında barışçıl müzakereler yoluyla en kısa sürede çözülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Tarafları uluslararası hukuku ihlal etmekten kaçınmaya çağırmıştır. Uluslararası insani yardım faaliyetlerinin tüm alanlarda uygulanmasını sağlayarak 822 ve 853 sayılı kararnamelerde yer alan çağrılar göz önüne almayı talep etmiştir. Bölgedeki devletleri, herhangi bir düşmanca eylemden kaçınmaya, bölgedeki barışın ve güvenliğin sağlanmasına davet etmiştir. Genel Sekreterden ve ilgili uluslararası kuruluşlardan çatışmada zarar gören sivil nüfusa ve mültecilere acil yardım gönderilmesini, ülke içinde evlerinden olmuş insanların güvenli koşullarda evlerine dönmelerine yardımcı olmalarını talep etmiştir.

⁴⁰Resolution 853 (1993), (<https://Digitallibrary.Un.Org/Record/170257>), Erişim Tarihi 3 Şubat 2020

Yukardaki tüm koşullar BM'in 3292 sayılı toplantısında BM Güvenlik Konseyi tarafından 874 sayılı kararı oybirliği ile kabul edilmiştir⁴¹.

BM Güvenlik Konseyi'nin 14 Ekim 1993 tarihli 884 sayılı Kararı

Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesi ve çevresinde devam eden çatışmalar ve Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki gerginlik bölgedeki barışı ve güvenliği tehdit etmektedir. Bu durum ateşkesin bozulmasına ve Azerbaycan'ın Zengilan rayonunun ve Horadiz şehrinin işgali sonucunda askeri operasyonların genişlemesine vurgu yapmaktaydı. Sınırların dokunulmazlığı ve toprak elde etmek amacıyla silahlı çatışmanın yapılamayacağı bir kez daha teyit edilmekteydi.

3313 sayılı toplantıda 884 sayılı oybirliği kararı ile kabul edilerek aşağıdaki koşulların dikkate alınması talep edilmiştir. Taraflar arasında ateşkesin bozulması sonucu askeri operasyonların yeniden başlanması, özellikle Zengilan rayonunun ve Horadiz şehrinin işgal edilmesi, sivil halka karşı saldırıları ve Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının bombardıman edilmesi kınanmıştır. AGİT Minsk grubunun 2-8 Kasım 1993 tarihinde Viyana'da düzenlenen toplantısında "Güvenlik Konseyi Kararlarını 822 (1993) ve 853 (1993) uygulamak için derhal yenilenmiş program çerçevesinde adımlar atılmasını, Zangilan ve Horadiz şehirlerinden ve işgalci güçlerin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yakın zamanda işgal edilmiş diğer bölgelerinden çekilmesini talep etmiştir. Bölgedeki devletleri, barış ve güvenliğin bozulmasına yol açabilecek düşmanca eylemlerden kaçınmaya çağırmıştır. Genel Sekreter ve ilgili uluslararası kuruluşlardan, Zangilan bölgesi sakinleri, Horadiz şehri ve Azerbaycan'ın güney sınırı da dahil olmak üzere çatışmadan etkilenen nüfusa acil insani yardım sunmasını mültecilerin ve evlerinden olmuş kişilerin güvenli bir şekilde geri dönmelerine yardımcı olmasını talep etmiştir⁴².

Şimdi bu kararları incelerken BM Güvenlik Konseyi Dağlık-Karabağ sorunu ile ilgili tüm belgelerde işgali kınamıştır. Azerbaycan topraklarının işgalden azat edilmesini

⁴¹Resolution 874 (1993), (<https://Digitallibrary.Un.Org/Record/174420>), Erişim Tarihi 3 Şubat 2020

⁴²Resolution 884 (1993), (<http://Unscr.Com/En/Resolutions/Doc/884>), Erişim Tarihi 6 Şubat 2020

talep edilmesine rağmen, işgalci devletin adı saklanmış, işgalci devlet ismi sanki meçhul şekilde gösterilmiştir. Dağlık Karabağ sorununda "çifte standarda" ağırlık verilmiş nedeni ise Ermeni lobisinin dünyada daha etkili olması ve Ermenistan'ı destekleyen Rusya faktörü olmuştur.

1.4. AGİT Minsk Grubunun Oluşturulması

Azerbaycan 20 Ocak 1992 tarihinde AGİT üyeliğine kabul edilmiştir. Şubat 1992 tarihinden itibaren Dağlık Karabağ sorununa dikkat çekmiş ve sorunun barışçıl yöntemlerle çözülmesine dair konferanslar düzenlemeye başlamıştır. AGİT Dışişleri Bakanları Konseyi 24 Mart 1992 tarihinde yapılan toplantıda Dağlık Karabağ'daki durum incelenerek, sorunun barış yoluyla çözümlenmesi yönünde yapılan görüşmelerin etkinliğini sağlamak için AGİT Dağlık Karabağ barış konferansının toplanmasına karar verilmiştir. ABD, Rusya, Türkiye, Fransa, Almanya, İtalya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, İsveç, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcilerinin katılımıyla Minsk'te bir konferans yapılmasına karar verilmiştir. Bu tarihten itibaren Minsk grubunun iki ülke arasındaki sorunların barışçıl yöntemlerle çözülmesi için arabuluculuk faaliyetine başlamıştır⁴³.

1994 yılında AGİT Budapeşte Zirve toplantısı gerçekleştirilmiştir. Budapeşte Zirvesi'nde ilk kez AGİT çerçevesinde Avrupa güvenlik tedbirlerinde iştirak edebilecek barış güçlerinin oluşturulması ve tartışmalı bölgelere gönderilmesi için karar verilmiştir. Budapeşte zirvesinde Dağlık Karabağ sorunu barışçıl yöntemlerle çözmek ve sorunlu bölgelerle ilgilenmek için Minsk Grubu Eş başkanlık oluşturmuştur. Minsk Grubu Eş başkanlık tesis edilirken, önce Finlandiya ile Rusya, sonra ise 1995-1997 yılları arasında İsveç ile Rusya başkanlık etmiştir⁴⁴.

2-3 Aralık 1996 tarihlerinde gerçekleştirilen AGİT Lizbon Zirvesi'nde AGİT Minsk Grubu eş başkanları ve AGİT Dönem Başkanı Ermenistan-Azerbaycan Dağlık

⁴³“Atətin Minsk Qrupunun Yaradılması Və Fəaliyyəti”, **Səs Qəzeti**, (<https://sesqazeti.Az/News/Kivdf/355021.Html>), Erişim Tarihi 6 Şubat 2020

⁴⁴Paşayeva Ulduz, "Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsində Atətin Mövqeyinə Dair", **Tarix Və Onun Problemləri**, Bakı, No 4, 2009, s.245

Karabağ sorununun çözümünün temelini teşkil etmesi gereken ilkeleri ileri sürmüş, fakat Ermenistan bu ilkeleri kabul etmemiştir. AGİT üyesi 54 devlet arasında teklif aleyhinde oy veren tek devlet olmuştur. AGİT Dönem Başkanın açıkladığı ilkeler,

1. Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü;
2. Dağlık Karabağ'a Azerbaycan'ın yönetiminde hukuki statü;
3. Düzenlemenin tarafların karşılıklı tüm yükümlülükleri yerine getirmesi neticesinde Dağlık Karabağ'ın tüm nüfusunun güvenliğinin garanti altına alınmasıdır⁴⁵.

1997 yılından itibaren AGİT Minsk Grubu taraflara sorunun çözümü ile ilgili 3 belge sunmuştur. Minsk Grubu'nun önemli açıklamalarda bulunduğu 1997 yılında, eş başkanların bölgeyi ziyaretleri, tüm taraflarla yaptıkları görüşmeler ve hazırladıkları bildiriler sonucunda üç çözüm önerisi sunulmuştur.

1. Paket Çözüm
2. Aşamalı Çözüm
3. Ortak Devlet önerisi⁴⁶.

17 Temmuz 1997 yılında devletlere sunulan ''Paket Çözüm'', belgenin ilk bölümü silahlı çatışmanın durdurulmasına, ikincisi ise Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesine ayrılmıştır. Paket Çözüm'de Azerbaycan'ın devlet çıkarlarıyla uyuşmayan hususlar yer almaktadır. Belgede, çözüm için kesin mekanizma ve belirli bir zaman çerçevesi belirtilmemiştir. Birçok sorunun çözümü kalıcı komisyona bırakılmıştır. Paket teklifinin Dağlık Karabağ'ın statüsü ile ilgili olan II bölümü ise, Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlüğünün çatışmanın tüm tarafları tarafından kabul edilmesini ve Azerbaycan içinde "Dağlık Karabağ" adlı bir devletin kurulmasını öngörüyordu. Bu bölümde "Dağlık Karabağ" coğrafyasında kurulacak

⁴⁵Www.Mfa.Gov.Az, ''Münaqişenin Həll Prosesi'', (Http://Mfa.Gov.Az/Az/Content/111/Munaqisenin-Helli-Prosesi), Erişim Tarihi 10 Şubat 2020

⁴⁶Reha Yılmaz, ''Kafkasya'da Çözölmeye Düğüm; Dağlık Karabağ Sorunu'', **Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, s.86

devletin kendi Anayasa ve kanunlarının yürürlükte olacağı, polis ve orduya sahip olabileceği de belirtilmişti. Önerinin II bölümü Azerbaycan tarafından protesto ile karşılanarak kabul edilmemiştir⁴⁷.

2 Aralık 1997 tarihinde AGİT Minsk Grubu tarafından “Aşamalı Çözüm” olarak bilinen ve sorunun ortadan kaldırılmasına ilişkin diğer teklif taraflara sunulmuştur. Bu teklif ilk aşamada Dağlık Karabağ çevresindeki bölgelerin işgalden kurtulması, AGİT barış operasyonlarının başlaması, göçmenlerin boşaltılmış bölgelere dönmesi ve çatışma bölgesinde temel iletişim araçlarının onarımını öngörmekteydi. İkinci aşamada ise Lâçin koridoru ve Şuşa şehri, Dağlık Karabağ'ın statü sorunları ele alınması planlanmaktaydı. Şubat 1998 tarihinde Ermenistan Cumhurbaşkanı Levan Ter-Petrosyan'ın istifası ve Mart ayında Robert Koçeryanın iktidara gelişinden sonra eş başkanların bölgeye ziyareti sırasında Ermenistan resmi olarak, sorunun "Aşamalı Çözüm" teklifini reddettiğini bildirmiştir⁴⁸.

Kasım 1998 tarihinde Minsk Grubu'nun " Ortak Devlet " adı verilen üçüncü önerisi ileri sürülmüştür. Teklifin amacı Dağlık Karabağ ve Azerbaycan'ın aynı statüye sahip ortak bir devlet olacağı yönündedir. “Ortak Devlet” planı Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne aykırıdır⁴⁹.

1 Ocak 1997 yılından bu yana, AGİT Minsk Grubuna ABD, Rusya ve Fransa başkanlık etmektedir. Minsk Grubu günümüz Eş Başkanları Rusya Federasyon’undan Igor Popov, Fransa’dan Stephan Visconti ve Amerika Birleşik Devletleri’nden Andrew Schoferdir⁵⁰.

⁴⁷Vahid Ömerov, “Dağlıq Qarabağ Silahlı Münaqişəsinin Dayandırılması Haqqında Saziş”, SəS, № 123, s.15

⁴⁸Dehdashti-Rasmussen Rexane, **The Conflict Over Nagorno-Karabakh: Causes, The Status Of Negotiations, And Prospects**, OSCE Yearbook, 2006, s.195

⁴⁹“Nagorno Karabakh: Unstable Frozen Conflict”, **Briefing European Parliamentary Research Service**, (https://www.europarl.europa.eu/regdata/etudes/Brie/2016/583844/Eprs_Bri%282016%29583844_En.Pdf), Erişim Tarihi 13 Şubat 2020

⁵⁰(<https://www.osce.org/osce-minsk-group>), Erişim Tarihi 14 Şubat 2020

1.5. Siyasi Kargaşa Ve İktidar Mücadelesi

Azerbaycan bağımsızlığını uluslararası sistemin karışık olduğu bir dönemde elde etmiştir. SSCB'nin çöküşü ile "soğuk savaş" sona ermiş, küreselleşme süreçleri hızlanmıştır. Yeni hammadde kaynakları ve satış pazarları elde etmek isteyen süper devletlerle eski SSCB'nin varisi olarak nüfus dairelerini elinde tutmak isteyen Rusya Federasyonu arasında ciddi mücadele yaşanmaktaydı.

Azerbaycan'ın bağımsızlığı kısa sürede birçok devlet tarafından tanınmıştır. İlk olarak 9 Kasım 1991 tarihinde Türkiye, ardından 11 Aralık'ta Romanya, 13 Aralık'ta Pakistan, 23 Aralık'ta İsviçre ve 25 Aralık'ta İran tanıma kararını açıklamıştır. 1992 yılı Ocak ayında ABD ve Nisan ayında Rusya tanıma kararlarını almışlardır. 1993 yılına geldiğinde Azerbaycan'ın bağımsızlığı 116 ülke tarafından tanınmaktaydı⁵¹.

Azerbaycan bağımsızlık sonrası uluslararası örgütlere üyeliğe hızlı bir şekilde kabul edilmiştir. 8 Aralık 1991 tarihinde İslam Konferansı Örgütü'ne ve Şubat 1992 tarihinde İran, Türkiye ve Pakistan'ı içeren Ekonomik İş birliği Örgütü'ne üye, 30 Ocak 1992 AGİT'e, ayrıca aynı yılda Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'na üye olmuştur. 2 Mart 1992 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) üyeğiline kabul edilmiştir⁵².

25 Haziran 1992 tarihinde Azerbaycan, Karadeniz Havzasında Ekonomik İş birliği Bildirgesi'ni imzalayan 11 ülkeden biri olmuştur⁵³.

Ülkede iç siyasi durum oldukça karışmıştır. 6 Mart 1992 tarihinde istifa eden Ayaz Mutallibov 14 Mayıs 1992 tarihinde Moskova'nın desteğiyle yeniden iktidara getirilmiştir. Bu durum ülkedeki siyasi ortamı gerginleştirmiş iktidara gelmek isteyen muhalif parti Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) ve Ayaz Mutallibov arasında siyasi kriz çıkmıştır. A. Mutallibov AHC yönetimi anlaşmaya davet etmiştir. Ancak cevap

⁵¹“21 Yanvar 1992 ci il Tarixli 213/2 Sayılı Hesabat”, **Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi** **Arxiv** (Arxiv), s.69

⁵²Www.Mfa.Gov.Az, "Beynəlxalq və Regional Təşkilatlarla Əməkdaşlıq", (Http://Mfa.Gov.Az/Az/Content/16/Cooperation-With-International-And-Regional-Organizations), Erişim Tarihi 14 Şubat 2020

⁵³Www.Mfa.Gov.Az, "Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı", (Http://Mfa.Gov.Az/Az/Content/191/Qara-Deniz-İqtisadi-Emekdasliq-Teskilati-Qdiet), Erişim Tarihi 14 Şubat 2020

olarak iktidardan resmi olarak istifa etmesini ve Başkan ikametgâhını bırakması talep edilmiştir. Ayaz Mutallibov AHC teklifini kabul etmediğinden, AHC destekçilerinin ve savaş bölgesinden geri çağırılan askeri güçlerinin desteğiyle Parlamento binasına, Başkanlık Sarayı'na ve diğer devlet kuruluşlarına el koymuştur. 18 Mayıs tarihinde çağrılan parlamento toplantısında İsa Gambarov parlamentonun başkanı seçilmiştir. 7 Haziran 1992 tarihinde yapılan başkanlık seçimlerinde AHC nin Başkanı Ebülfez Elçibey Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Azerbaycan'da AHC-Müsavat Birliğı iktidara gelmiştir⁵⁴.

Halk Cephesi-Müsavat Birliğı döneminde Ülkede siyasi ve ekonomik kriz derinleşmiş, yolsuzluk ve işsizlik hızla artmıştır. Hükümetin Türkiye'ye yakınlığını açık sergilemesi sadece bölgede çıkarları olan Rusya ve İran'ı değil, hatta Batı devletlerini de rahatsız etmiştir.

Ekim 1992'de ABD Kongresi, eski Sovyet cumhuriyetlerine devlet yardımını düzenleyen “Özgürlük Koruma Yasasını” kabul etti. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki güçlü ermeni lobisinin etkisi altında, bu yasanın 907. maddesinde yapılan değişiklik, ABD hükümetinin Azerbaycan'a her türlü yardım sağlamasını yasaklamaktadır. 907. değişikliğin kabulü ile yeniden bağımsızlığını kazanan ve büyük güçlüklerle karşılaşan Azerbaycan Cumhuriyeti, sekiz yıl ABD yardımından mahrum kaldı⁵⁵.

1.6. İç Savaş

Cephedeki başarısızlıklar ülkedeki siyasi durumu daha da derinleştirmekteydi. Aralık 1992 tarihinde Kolordu komutanı Surat Huseynov darbeyi hazırlanmak için kuvvetlerini Kelbecer'in yüksekliklerinden çekmiştir. Bundan başka 28 Ocak 1993 tarihinde Ağdara bölgesinden askeri teçhizatı çıkarmış ve Gence'ye getirmiştir. Daha sonra Savunma Bakanı R.Gaziyev ve Kolordu komutanı S.Huseynov görevden

⁵⁴Nuriyeva İradə, *Azərbaycan Tarixi Ən Qədim Zamanlardan Xxi Əsrin Əvvəllərinə Kimi*, Bakı , Mütərcim, 2015, s.303-304

⁵⁵Bayramova Birci, “Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsinin Həlli İstiqamətində 907 Maddə Həll Olunmamış Problem Kimi”, *Tarix Və Onun Problemləri*, Bakı, 2011, s.188

alınmışdır. Onların etkisi altında olan askeri birlikler Savunma Bakanlığı'na tabi olmaktan vazgeçmişdir⁵⁶.

Suret Hüseynov önderliğinde 1993 yılının Haziran başlarında askeri ayaklanma başlamışdır. 3 Nisan tarihinde hükümete boyun eğmeyi reddeden bir grup, S. Huseynov başkanlığında Askeri Birlik adı verilen askeri-siyasi bir örgüt kurmuşdur. Bu örgüt, Başkomutan ve Savunma Bakanlığı'na tabi değildir. Hükümet müdahalenin karşılığını alamamışdır. Cephede kritik durum devam ederken iktidar, askeri ayaklanmayı bastırmakta zorlanmışdır. İktidar askeri darbeyi önlemek için Parlamento Başkanı, Başbakan ve Güç kurumlarını içeren merkezi bir karargâh kurmuşdur. Elçibey'in talimatlarına göre, askeri birliklerin bir kısmı cepheden ayrılarak Genceye ayaklanmayı önlemek için gönderilmişdir. Böylece Ermenistan karşısında, cephe de durum daha da çıkmaza girmişdir⁵⁷.

4 Haziran tarihinde iktidar güçleri ile S. Hüseynov'un askeri birlikleri karşı karşıya gelmiş ve birbirlerine karşı ateş açmışlardır. Hükümet kuvvetlerinden 1200 kişi ve cumhuriyet savcısı rehin alınmışdır. Karşı tarafta 68 kişi öldürülmüş, 150 kişi de yaralanmışdır. Hükümet güçleri S. Hüseynovla giriştiği bu çatışmayı kaybetmişdir. İsyancılar, hükümetten ve cumhurbaşkanından “istifa” talep ederek başkente doğru yürümüşlerdir. S.Huseynov insanlara vaatlar vererek halk içinde destek toplamışdır⁵⁸.

14 Haziran tarihinde isyancılar ve hükümet güçleri Bakü'nün yakınlarında karşı karşıya gelmiş, askerler arasında atışma başlanmışdır. Hükümet anlaşmaya gitmek zorunda kalmışdır. Anlaşmaya göre parlamento başkanı, başbakan, üç güç bakanlığı yöneticileri istifa etmişlerdir.

1.7. İç Savaşın Sona Ermesi

Azerbaycan'ı siyasi krizden çıkaran kişi Haydar Aliyev'dir. Aliyev 1990 yılında Moskova'dan Azerbaycana döndükten sonra Nahçıvan Ali Meclisi ve Azerbaycan Parlamentosun'da kendi siyasi faaliyetlerini sürdürmüştür. 3 Eylül 1991 tarihinde

⁵⁶“İyun Hadisələri Anarxiya Özbəşinalıq və Xaosun Nəticələri”, **Xalq Qəzeti**, ([Http://Xalqqazeti.Com/Az/News/24268](http://Xalqqazeti.Com/Az/News/24268)), Erişim Tarihi Şubat 2020

⁵⁷**Azərbaycan Tarixi VII Cildə VII Cild**, Bakı, Elm, 2008, s.260

⁵⁸Nuriyeva İradə, **Azərbaycan Tarixi Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin Əvəllərinə Kimi**, Bakı , Mütərcim, 2015, s.305

Nahcivan Yüksek Meclisi başkanlığına seilmiştir. O dönemde Nahivan zerk Cumhuriyeti ağır abluka koşullarında ve ekonomik zorluklar iinde yaşamaktaydı. Nahivan zerk Cumhuriyeti doğalgazsız ve elektriksiz kalmıştır. Ermenistan'ın tecavz yüzünden Nahivanla Azerbaycan arasındaki bütün ilişkiler bitmiştir. Nahivanı iinde bulunduğu ağır durumdan kurtarmak isteyen Haydar Aliyev Mart 1992'de Türkiye, Ağustos ayında da İran'a ziyaretler gerekleřtirmiřtir⁵⁹.

Türkiye Nahivan'a kredi vermiş, gıda maddeleri ile diğer yardımlarda bulunmuştur. Nahivan, Türkiye'nin elektrik şebekesine bağlanmış ve Sadarak- Türkiye yolu döşenmiştir. 28 Mayıs 1992 tarihinde Nahivan ile Türkiye arasında Sadarak-Dilucu, "Umid Köprüsü" kurulmuřtur⁶⁰.

21 Kasım 1992 yılında Haydar Aliyev'in yönetimi altında Yeni Azerbaycan Partisi kurulmuřtur⁶¹.

Haydar Aliyev Halk Cephesi hkmetine karşı Gence'de 1993 tarihinde askeri ayaklanmaya hazırlık yapan Surat Huseynov'u değil, devleti ve Cumhurbaşkanı Ebülfez Aliyev'i savunduğunu aıka bildirmiş ve tüm gleri başkanın etrafında birleşmeye ağırmıştır. Ebülfez Aliyev hükümetteki siyasi gelişmelerin ok tehlikeli noktaya ulaştığını fark edip yardım iin, Haydar Aliyev'e başvurmuştur. Daveti zerine 9 Haziran 1993 tarihinde Nahivandan Bak'ye gelen Haydar Aliyev Azerbaycan'ı ağır siyasi krizden ıkarmak iin birka önemli adım atmıştır. İlk olarak Haziran 13 – 14 tarihlerinde Gence bölgesindeki askeri muhalefet liderleriyle görüşerek siyasi krizi ve i savaş durumunu aşmanın yollarını bulmaya alıřmıřtır⁶².

15 Haziran 1993 Tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin olağanüstü toplantısında Haydar Aliyev Yüksek Sovyet Başkanı seilmiştir. Bu durum

⁵⁹“Naxivandan Başlanan Mstqillik Yolu”, **Ss Qzeti**, 4 Sentyabr, 2015, № 163, s.4-5

⁶⁰ “Bir Milleti, İki Devleti Birleştiren Köprü”, **Azrbaycan Qzeti**, 28 May, 2011, s.6

⁶¹Www.Yap.Org.Az, “Tarixi Arayış”, ([Http://Yap.Org.Az/Az/View/Pages/5](http://Yap.Org.Az/Az/View/Pages/5)), Erişim Tarihi 16 şubat 2020

⁶²Www.Musavat.Com, “Srt Hüseynov Hardadır:Gnc Qiyamı Tşkilatının Dosyesi”, ([Https://Musavat.Com/News/Suret-Huseynov-Haradadir-Gence-Qiyami-Teskilatcisinin-Dosyesi_620551.Html](https://Musavat.Com/News/Suret-Huseynov-Haradadir-Gence-Qiyami-Teskilatcisinin-Dosyesi_620551.Html)), Erişim Tarihi 17 şubat 2020

Azerbaycan tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Daha sonra 15 Haziran Azerbaycan Tarihine “Milli Kurtuluş Günü” olarak geçmiştir⁶³.

Ülkede oluşan karmaşık siyasi süreçleri yönetemeyen Cumhurbaşkanı Ebulfez Aliyev (Elçibey) 17 Haziran gecesi kimseye haber vermeden Bakü’yü terk edip, doğduğu Nahçıvan’ın Ordubad ilçesinin Keleki köyüne gitmiştir. 24 Haziran 1993 tarihinde Milli Meclis Cumhurbaşkanı’nın yetkilerini Haydar Aliyev’e devretmiştir. H. Aliyev siyasi krizden çıkmak için, askeri güce sahip olsa da hiçbir siyasi yönetim becerisi olmayan Suret Hüseynov’u Başbakanlığa getirmiştir. Amaç, isyancıları kontrol altında tutmak ve yasadışı eylemlerden kaçındırmak olmuştur⁶⁴.

3 Ekim 1993 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Haydar Aliyev oy çokluğu ile Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçilmiştir⁶⁵.

1.8. Azerbaycanda Siyasi Ve Ekonomik İstikrarın Kurulması

Azerbaycan ekonomisi orta ve uzun vadede çeşitli değişimlerden etkilenen bir ortamda gelişecektir. Bu tür etkileri gözlemlemek ve anlamak, yarattıkları zorlukların üstesinden gelmek ve sağladığı fırsatlardan yararlanmak açısından önemlidir. Öngörülemeyen süreçlerin şu anda meydana gelmesi muhtemel olsa da, bazı küresel eğilimlerin önümüzdeki on yıllarda küresel ekonomi üzerindeki etkisinin ilk işaretleri şimdiden görülüyor. Bu etkilerden dördü muhtemelen Azerbaycan için önemli olacaktır: küresel ekonomik güç merkezinin Asya’daki yükselen pazarlara kayması, teknolojik yeniliklerin önemli etkileri, değişen jeopolitik konfigürasyonlar ve petrol ve gaz fiyatları.

Siyasi istikrarsızlığın arka planına karşı, güvenlik endişelerinin veya yaptırımların olduğu alanlarda ticarete keskin bir artış olurken, kriz durumlarının aşıldığı,

⁶³Www.Meclis.Gov.Az, “Heydər Əliyev Və Azərbaycan Parlamenti”, ([Http://www.Meclis.Gov.Az/?/Az/Content/158](http://www.Meclis.Gov.Az/?/Az/Content/158)), Erişim Tarihi 17 Şubat 2020

⁶⁴([Http://www.Anl.Az/Down/Meqale/Xalqqazeti/Xalqqazeti_İyun2009/83750.Htm](http://www.Anl.Az/Down/Meqale/Xalqqazeti/Xalqqazeti_İyun2009/83750.Htm)), **Xalq Qəzeti**, 24 İyun 2009, s.4, Erişim Tarihi 18 Şubat 2020

⁶⁵Www.Cabmin.Gov.Az, “Ümumimilli Lider”, ([Https://Cabmin.Gov.Az/Az/Page/33/](https://Cabmin.Gov.Az/Az/Page/33/)), Erişim Tarihi 18 Şubat 2020

ekonominin açık olduğu veya yaptırımların kaldırıldığı alanlarda istikrarlı bir artış oldu. Jeopolitik olarak yeniden şekillenen bir dünyada Azerbaycan, riskleri ve zorlukları doğru bir şekilde değerlendirerek sürdürülebilir kalkınmayı sağlayacaktır. Özellikle ekonomik güvenliğin temel bileşenlerinin (enerji, gıda, finans ve ulaşım güvenliği) sürdürülebilirliği, ülkenin jeopolitik felaketlere karşı direncini daha da güçlendirecektir.

1.8.1. Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan'ın Dış Politikası

Azerbaycan Cumhuriyetinin dış politika tarihine bakılırsa, 1991 ve 1992 yılının ilk yarısında Azerbaycan'ın dış politikada Rusya ile uyumlu olmaya dikkat ettiği görülmektedir. Elçibey döneminde Azerbaycan dış politikasının merkezinde Türkiye yer almaktadır. 1993 yılında iktidara gelen Haydar Aliyev bölgede büyük etkiye sahip olan ve Ermenistan'a silah ve maddi yardım da bulunan Rusya ile ikili ilişkileri normalleştirmek yönünde politika izlemiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde tüm incelikler dikkate alınırsa, her iki tarafın çıkarlarına cevap veren ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin yükselişi için bazı adımlar atılmıştır. Haydar Aliyev'in bu dönem de Azerbaycan'ın dış politikasında önem arz eden siyasi adımlarından biri de Kafkasya bölgesinin devleti ve halkı ile iyi komşuluk ilişkilerinin kurulması olmuştur⁶⁶.

1993 yılındaki seçimlerden sonra dış politikada Türkiye ile ilişkilerde ciddi değişiklikler olmuştur. Dost ve kardeş ülke olan Türkiye, Azerbaycan'ın en güvenilir siyasi müttefiki ve ekonomik ortağı olmuştur. Türkiye, Ermenistan'ı saldırgan bir devlet olarak tanımış, Dağlık Karabağ sorununu çözülmeden Ermenistanla hiçbir ikili ilişki kurmayacağını ilan etmiştir. Azerbaycan-Türkiye ilişkileri bölgede barışın sağlanmasına hizmet etmektedir.

Haydar Aliyev'in 8-11 Şubat 1994 tarihleri arasında Türkiye'ye ilk resmi ziyareti, ikili ilişkilerin gelişmesine yeni bir ivme kazandırmıştır. Ziyaret sırasında Haydar

⁶⁶Quliyeva Zərifə, "Heydər Əliyevin Xarici Siyasət Xətti: Müstəqil Azərbaycanın Beynəlxalq Aləm də Tanınması", Səs, 24 Aprel 2015, №71, s.6

Aliyev Türkiye Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Parlamento Başkanı ile bir araya gelerek TBMM'ye hitaben yaptığı konuşmada, iki ülke arasındaki ilişkiler hakkında bilgi vermiştir. Ziyaret sırasında iki ülke arasında İş birliği ve Karşılıklı Yardım Protokolü, bilimsel, teknik, kültürel ve ekonomik alanlarda iş birliği konusunda anlaşma imzalanmıştır.⁶⁷.

Azerbaycan, İran ile de siyasi-ekonomik ve kültürel ilişkiler kurmuştur. Ancak İran Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırdığını kabul etse de Ermenistanla kapsamlı ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir. Bu durum, müslüman komşu ülke olan İran'ın Azerbaycan'a karşı ilişkilerinde samimi olmadığını göstermiştir. Zaman içinde Azerbaycan ve İran arasında bazı sınır sorunları yaşanmıştır.

İki ülke arasındaki ilişkilerin başlaması 26-28 Kasım 1993 tarihinde İran Cumhurbaşkanı'nın Bakü'ye ziyaretiyle gerçekleşmiştir. Bu ziyaret programına Ermenistan işgali sonrası mülteci konumuna düşen insanların yaşadığı kampları eklemeinin büyük etkisi olmuştur⁶⁸.

Haydar Aliyev'in yürüttüğü dış politika programında komşu Gürcistan ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi de yer almaktadır. Mart 1996 tarihinde Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Gürcistan'a resmi ziyarette bulunmuştur. İki ülke arasında dostluk ve iş birliği belgesi imzalanmıştır. Bu durum Gürcistan'ın kendi topraklarında yaşayan Azerilere karşı tutumunda önemli bir iyileşme sağlamıştır. Bu diplomatik ziyaretten sonra iki ülke arasındaki her alanda stratejik iş birliği başlamıştır.⁶⁹ Aralık 1993 tarihinde Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Fransa'ya resmi ziyareti Azerbaycan'ın Batı Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinin başlangıcı olmuştur. Azerbaycan ile Fransa arasında dostluk ve karşılıklı iş birliği antlaşması imzalanmıştır⁷⁰.

⁶⁷Esmira Yazkan Aslanova, "Umumilli Lider Heyder Əliyevin Azərbaycan Türkiyə Əlaqələrinin İnkişafında Rolü", **Respublika Qazeti**, 08, Dekabr, 2019, s.2

⁶⁸Vəliyev Yaqub, "Müasir Dövrə İran Azərbaycan Münasibətləri", **Tarix Və Onun Problemləri**, No 4, 2009, s.2

⁶⁹Arıxov Camal, **Azərbaycan Gürcüstan: Dostluq Münasibətlərinin İnkişaf Dinamikası**, Bakı, Qanun, 2008, s.26

⁷⁰"Azərbaycan Fransa Münasibətlərinə Dair Tarixi Arayış", 23 Yanvar 2018, (<http://Lib.Aliyevheritage.Org/Print.php?Lang=Az&Page=178352>), Erişim Tarihi 25 Şubat 2020

Azerbaycan'ın aktif dış politikası ve Avrupa ülkeleriyle bütünleşme yolunda attığı adımlar, Batı'da Azerbaycan'a olan ilginin artmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak Şubat 1994 tarihinde resmi bir ziyaret için İngiltere'ye davet edilen Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Londra'da düzenlenen toplantılara katılmıştır. Tartışmaların ardından iki ülke arasındaki Dostluk ve İş birliği Ortak Bildirgesi ve diğer ikili belgeler imzalanmıştır⁷¹.

Azerbaycan'ın Avrupa ülkeleriyle bütünleşmesi yolundaki bir sonraki adım 20 Eylül 1994 tarihinde olmuştur. Batı ülkesi şirketlerinin geniş temsil edildiği toplantıda Azerbaycan Devleti Petrol Şirketi'nin petrol hasılatına ilişkin imzaladığı "Asrın Anlaşması" Avrupa devletleri ile Azerbaycan arasında iş birliğini yeni bir seviyeye getirmiştir. Bugün bu anlaşmanın Azerbaycan'ın uluslararası konumunun güçlenmesinde ciddi bir etkisi olmuştur.

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Nisan 1996 tarihinde Norveç'e, Temmuz 1996 tarihinde de Almanya'ya resmi ziyaretleri olmuştur. Bu ziyaretler karşılıklı ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. "Azerbaycan ve Norveç arasında ortak bildiri", "Azerbaycan ve Almanya Federal arasındaki ilişkilerin esasları hakkında" ortak bildiri, ayrıca imzalanan diğer anlaşmalar ülkeler arasındaki karşılıklı ilişkilerin yasal çerçevesini genişletmiştir⁷².

1997 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Fransa, İtalya, Vatikan ve Büyük Britanya'ya, 2001 yılında da tekrardan Fransa'ya resmi seferle gitmiştir. Ziyaret sırasında yapılan görüşmeler, imzalanan çok sayıda belgeler Azerbaycan'a Batı'da artan ilginin ve onun yükselen uluslararası nüfusunun tezahürü olarak değerlendirilebilir⁷³,

Papa II İoann Pavlus Mayıs 2002 tarihinde Azerbaycan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sırasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile Papa arasında ikili

⁷¹"Azərbaycan Xalqının Umumiyyətlı Lideri Heydər Əliyevin Həyat Və Fəaliyyətinin Xronologiyası", **Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası**, s.19

⁷²"Azərbaycan Xalqının Umumiyyətlı Lideri Heydər Əliyevin Həyat Və Fəaliyyətinin Xronologiyası", **Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası**, s.82-83

⁷³"Azərbaycan Xalqının Umumiyyətlı Lideri Heydər Əliyevin Həyat Və Fəaliyyətinin Xronologiyası", **Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası**, (<https://Dq.Mia.Gov.Az/Upload/7.Pdf>), s.105

görüşmeler yapılmış ve karşılıklı konular tartışılmıştır. Katolik Dünyasının ruhani lideri olan Papa'nın Azerbaycan'a ziyareti Azerbaycan'ın Avrupa ile siyasi, kültürel ve manevi ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır⁷⁴.

Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı (AGİT) Azerbaycan'ın dış politikasında önemli bir rol oynamaktadır. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in çabaları sonucunda 12 Mayıs 1994 tarihinde AGİT Minsk Grubu ve Rusya'nın arabuluculuğu yoluyla Ermenistan ve Azerbaycan arasında ateşkes anlaşması imzalanmıştır. AGİT'in 1996 yılının aralık ayında gerçekleştirilen Lizbon Zirvesi'nin sonuçları Azerbaycan diplomasisinin önemli başarısı olmuştur. Zirvede Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın kararlı tutumu sayesinde AGİT üyesi olan 54 ülkenin 53'ü Dağlık Karabağ sorununu kabul etmiş, Bildirisinde de Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklemiştir⁷⁵,

Azerbaycan Cumhuriyeti 1992 yılında NATO Kuzey Atlantik İş birliği Konseyi'ne (1997 yılından itibaren Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi – AATŞ adını almıştır) katılmıştır. 1994 yılının ocak ayında Azerbaycan NATO'nun Avrupa ve Dünyada barışın, huzurun sağlanmasına hizmet eden "Barış için Ortaklık" Programına dâhil olmuştur⁷⁶.

24 Eylül 1993 tarihinde Azerbaycan Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) katılmıştır. Bu süreçten sonra BDT'ye dâhil olan devletlerle ikili ilişkilerin güçlenmesine dikkat çekilmiştir. BDT'ye üye olması Azerbaycan'la ilişkileri kopan Orta Asya Türk Cumhuriyetiyle ilişkiler yeni biçimler ve araçlarla yapılandırılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti, başta kültür, insani yardım, bilim ve diğer değerler olmak üzere çeşitli alanlarda, Ermenistan dışındaki diğer tüm üye Devletler ile BDT içinde başarılı bir şekilde iş birliği yapmaktadır. Azerbaycan, BDT Devlet Başkanları

⁷⁴Www.Mfa.Gov.Az ,”Müqəddəs Tax Tac: İkili Münasibətlər”, (Http://Www.Mfa.Gov.Az/Index.Php /Az/Content/241/The-Holy-See), Erişim Tarihi 28 Şubat 2020

⁷⁵Www.Mfa.Gov.Az, ”Atət Azərbycan Münasibətləri”, (Http://Mfa.Gov.Az/Az/Content/170/Avropa da-Tehlukesizlik-Ve-Emekdasliq-Teskilati-Atet-Azerbaycan-Munasibetleri), Erişim Tarihi 28 Şubat 2020

⁷⁶“Realition With Azerbaijan – Nato”, **North Atlantic Traety Organization**, 26 October 2018, (Https://Www.Nato.Int/Cps/En/Natohq/Topics_49111.Htm), Erişim Tarihi 28 Şubat 2020

Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi, Ekonomik Konsey, Dışişleri Bakanları Konseyi ve diğer organların yıllık toplantılarına aktif olarak katılmaktadır⁷⁷.

1996-1997 yıllarında Azerbaycan-Gürcistan ve Azerbaycan-Ukrayna arasında stratejik iş birliği hakkında anlaşma sağlanmıştır. Ekim 1997 tarihinde Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova cumhuriyetlerinin başkanları kendi aralarında iş birliği hakkında anlaşma imzalamışlardır. 25 Kasım tarihinde Bakü'de GUAM'ın kuruluşunu belgeleyen resmi protokol imzalanmıştır. 4 Nisan 1999 tarihinde Washington'da GUAM örgütüne üye ülkelerin cumhurbaşkanlarının görüşmesinde Özbekistan da örgüte kabul edilmiştir. GUAM bundan sonra GUUAM olarak adlandırılmaya başlamıştır. Bu örgütün kurulması bölgede her alanda kendi etkisini korumaya çalışan Rusya'yı oldukça rahatsız etmiştir⁷⁸.

1.8.2. Bişkek Protokolu

Aralık 1993 yılından itibaren Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri cephe hattında başarılı operasyonlar düzenlemeye başlamıştır. Cephe hattının güney yönünde operasyonlara başlayan Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri Horadiz kasabası dahil, Füzuli ilinin 20'ye yakın yerleşim noktasını düşmandan temizlemiştir. Fakat Azerbaycan Ordusu'nun 1994 yılının Şubat-Mart aylarında Ağdam-Tartar ve Murovdağ yönünde saldırıları istenilen sonucu vermemiştir. Ermenistan Ordusu Azerbaycan Ordusu'nun saldırısını durdurmakta başarılı olmuştur. Azerbaycan askeri hava kuvvetlerinin şubat-mart aylarında Ağdam ve Terter yönünde gerçekleştirdiği hava saldırıları sonucunda Ermenistan Ordusu ağır yenilgiye uğramıştır. Bundan sonra Rusya'nın işe karışması ile ateşkesin imzalanmasına ilişkin görüşmelere başlanmıştır⁷⁹.

⁷⁷Www.Mfa.Gov.Az, "Müstəqil Dövlətlər Birliyi", (Http://Mfa.Gov.Az/Az/Content/329/Musteqil Do vletler-Birliyi-Mdb), Erişim Tarihi 28 Şubat 2020

⁷⁸Www.Guam Organization.Org, "Guam History And Institutional Formation", (Https://Guam Organiz ation.Org/En/Guam-History-And-Institutional-Formation/), Erişim Tarihi 28 Şubat 2020

⁷⁹Www.Azvision.Az, "Bişkek Protokolu Ateşkes İmzalanmasından 23 İl Keçir", 17 May 2017, (Https ://Azvision.Az/News/117248/Biskek-Protokolu--Ateskes-Razilasmasindan-23-İl-Kecir.Html), Erişim Tarihi 28 Şubat 2020

4-5 Mayıs tarihlerinde BDT Parlamentolar Arası Meclis, Kırgızistan Parlamentosu ve Rusya Dışışleri Bakanlığının girişimi ile Bişkek toplantısı düzenlenmiştir. Bişkek Protokolü 5 Mayıs 1994'te imzalanmıştır. Bu protokol Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik saldırısına ve iki ülke arasındaki savaşa resmen son verdi. Bişkek Protokolü aşağıdaki koşulları ortaya koymaktadır.

- 1) Dağlık Karabağ ve çevresinde silahlı çatışmanın sona erdirilmesine yönelik kararlılığını ifade etmiştir. Bu silahlı çatışmanın sadece Azerbaycan ve Ermeni halkının kayıpları olmakla kalmayıp, aynı zamanda bölgedeki diğer ülkelerin çıkarlarını da önemli ölçüde etkilemektedir.
- 2) 15 Nisan 1994 tarihinde BDT Konseyi başkanları tarafından yapılan, silahlı çatışmanın sona ermesi ve en kısa sürede uygun bir anlaşmaya varılması gerekmektedir. Yürütme yetkisi başkanları ve yürütme organı temsilcilerinin çabalarını tam olarak desteklemeye hazır olduğunu ifade etmiştir.
- 3) Savaşın tarafları 8-9 Mayıs tarihinde ateşi kesmeye ve sorunun barışçıl yöntemlerle çözülmesine dair tüm tarafların güçlerini birleştirmeye çağırmıştır. Birliklerin işgal altındaki topraklardan çekilmesi, mültecilerin geri dönüşü ve müzakere sürecinin devamı için geçerli ve yasal olan bir anlaşma imzalanmıştır.
- 4) Silahlı çatışmaya barışçıl bir çözüm olması için bu tür toplantılara devam etmenin uygun olduğu düşünülmüş, mükemmel çalışma koşulları yarattığı ve misafirperverliği için Kırgızistan yönetimine teşekkür edilmiştir⁸⁰.

Bu belgenin Azerbaycan tarafından imzalanmasında ortaya iki iddia atılmıştır. 1. İddaya göre Azerbaycan adına Kırgızistan'ın başkentine gelen A.Jalilov burada beklenmedik bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Onu burada Ruslarla birlikte, Dağlık Karabağ Ermenileri karşılamış, Jalilov'a, Bişkek'te ateşkesin "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" adına da imzalanması gerektiğini söylenmiştir. Bunun üzerine

⁸⁰“Bişkek Protokolü Tam Metni”, **The University Of Edinburg, Barış Anlaşmaları Veri Tabanı**, (<https://www.Peaceagreements.Org/View/310>), Erişim Tarihi 25 Şubat 2020

Haydar Aliyevi arayan ve durumu bildiren Jalilov belgeyi imzalamayı reddetmiş, Aliyev tarafından Baküye geri çağırılmıştır. 5 Mayıs tarihinde Jalilov dışındaki tüm taraflar belgeyi imzalamıştır. Belgeyle Baküye gelen Rus temsilci Kazimirov, Haydar Aliyev'in belgeden "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" isminin çıkarılması ve yerine Dağlık Karabağdaki Ermeni ve Azerbaycan toplumunun temsilcilerinin isminin yazılması teklifiyle karşılaşmıştır. Kazimirov'un Aliyev'in isteğini kabul etmesiyle Belge Azerbaycan adına dönemin Parlamento başkanı Resul Quliyev ve Azerbaycan topluluğu adına Şuşa şehir Valisi Nizami Behmenov tarafından imzalanmıştır⁸¹.

İkinci iddaya göre bu belge 8 Mayıs tarihinde Bakü'de imzalanmıştır. Belgeyi Parlamento başkanı Rasul Guliyev ve Şuşa valisi Nizami Behmanov ile Ermeni parlamentosu başkanı Babken Ararcsyan ve Dağlık Karabağ'ın Ermeni topluluğunun başkanı Karen Baburyan imzalamış ve 12 Mayıs tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu tarihten itibaren cephedeki aktif askeri operasyonlar geçici olarak askıya alınmıştır. Azerbaycan tarafı belgeyi iki ekleme ile imzalamıştır. Bişkek Protokolü'nün 5. fıkrasındaki, "ele geçirilen bölgeler" kelimesinin yerine "işgal edilmiş bölgeler" getirilmiş ve ateşkesin ardından ön cepheye yerleştirilecek gözlemcilerin "uluslararası gözlemciler" olacağı belirtilmiştir⁸².

1.9. Haydar Aliyev Dönemi Yeni Enerji Stratejisi

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra 90'lı yılların başlarında birçok zorluklarla karşılaşmıştır. SSCB'nin eski cumhuriyetleri ile Azerbaycan arasında ekonomik ilişkilerin kırılması, ülke topraklarında savaşın mevcut olması, mali ve

⁸¹Www.Modern.Az, "Bişkekdə Kəsilən Atəş: Azərbaycan Hansı Protokolu İmzalayıb?", 12 May 2011 (<https://Modern.Az/Articles/13776/1/>), Erişim Tarihi 1 Mart 2020

⁸²Elmanoğlu S, "Atəşkəs Rejimi Azərbaycanda Qüdrətli Ordunun Yaradılmasına İmkân Verdi", **Azərbaycan**, 12 May 2011, S. 6

teknik donanımın kötüleşmesi petrol ve gaz endüstrisini ağır kriz durumuna sürüklemiştir. Tüm bu zorluklar mali, teknik ve diğer sorunlar "Azeri", "Çırac", "Güneşli" gibi yatakların işlenmesine imkân vermemekteydi. Böyle bir durumda halkın talebi ile ikinci kez Azerbaycan'da başına gelen Haydar Aliyev "Petrol Azerbaycan'ın milli servetidir" sloganı ile hareket ederek, ülkenin petrol sanayisinin onarımı ve gelişimi ile yakından ilgilenmiştir. Haydar Aliyev yabancı büyük petrol şirketlerini Azerbaycan'a davet etmeye karar vermiş, "Yeni petrol stratejisi" hazırlanmıştır. O dönemde Azerbaycan Cumhurbaşkanının emriyle Azeri-Çırac, Güneşli yataklarının işletilmesi için yabancı şirketlerle görüşmelere başlanmıştır. Haydar Aliyev'in yönetimi altında geliştirilen Yeni petrol stratejisinin sonucu olarak 20 Eylül 1994 tarihinde dünyanın yedi ülkesini temsil eden 11 yabancı petrol şirketi ile Hazar'ın Azerbaycan sektöründeki "Azeri", "Çırac" ve "Güneşli" yataklarının derinliklerde bulunan bölümünün araştırılması, işletilmesi ve üretimine dair anlaşma imzalanmıştır⁸³.

1.9.1. Asrın Anlaşması

Ateşkes imzalandıktan sonra Azerbaycan'da durum istikrar kazanmaya başlamış uluslararası alanda nüfus kazanmıştır. Ülkedeki istikrardan yararlanan Haydar Aliyev esnek bir dış politika uygulamaya başlamıştır. Bununla birlikte, Avrupa ülkelerinin ve ABD'nin dikkatini Azerbaycan'a çekmiştir.

Azerbaycan tarihsel olarak zengin hidrokarbon kaynaklarına sahip bir ülke olmasına rağmen, ulusal ekonomisini kalkındırmak için en uygun fırsatı ikinci kez bağımsızlığını kazandıktan sonra gerçekleştirmiştir. Zamanın ciddi ekonomik ve askeri-politik krizlerine rağmen, Haydar Aliyev, petrolü ülkenin uzun vadeli ekonomik kalkınma faktörlerinden birine dönüştüren 20 Eylül 1994 tarihinde "Asrın Anlaşmasını"nın imzalanmasıyla sağlamıştır. Bu anlaşma Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe bulunan Azeri, Çırac ve Güneşli (ACG) yatağının

⁸³Məsimov Abbas, "Bp-Azərbaycan" Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin Yaranması Və Fəaliyyəti", **Elm və Təhsil**, Bakı, 2018, s.9

derinliklerinde bulunan kısmının birlikte işlenmesi ve petrol üretimi paylaşımı konusunda, 7 farklı ülkenin (Azerbaycan, ABD, İngiltere, Rusya, Türkiye, Norveç ve Suudi Arabistan) 11 petrol şirketi (Amoco, BP, McDermott, UNOCAL, ARDNŞ, Lukoil, Statoil, Türkiye Petrolleri, Pennzoil, Ramco, Delta) ile imzalanmıştır. Değeri 7,4 milyar \$ olan "Asrın Anlaşması". 12 Aralık 1994 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi'nin anlaşmayı onaylamasından sonra yürürlüğe girmiştir. Uzun yıllardan sonra ilk defa Batı sermayesi Hazar'ın enerji kaynaklarının çıkarılmasıyla bölgeye gelmesini sağlayan anlaşma olmuştur. Azerbaycan'da sosyo-politik istikrarın sağlanması, ülkenin gelecekteki ekonomik gelişmesi ve dünya ekonomisi entegrasyonu açısından da olağanüstü bir öneme sahiptir⁸⁴.

Azerbaycan petrol markası olan Azərlyt dünya pazarına birbirine alternatif olan 3 boru hattı ile Bakü-Novorosiysk, Bakü-Supsa ve Bakü-Tiflis-Ceyhan vasıtası ile taşınmaktadır. Haydar Aliyev'in petrol stratejisinin başarılarından biri de petrolün dünya pazarının sunulmasında çeşitliliği sağlamak olmuştur. Bu çeşitlilik Azerbaycan'ın boru hattının geçtiği ülkelere bağımlılığını azaltmıştır.

18 Şubat 1996 tarihinde Moskova'da Azerbaycan petrolünün Rusya topraklarından geçerek Karadeniz'in Novorossiysk limanına nakledilmesi hakkında anlaşma imzalanmıştır. Borunun petrole doldurulmasına 1996 yılının Ekim ayında başlanmıştır. Hattın maksimum iletim kapasitesi günde 105 bin varildir. Ekim 1997 tarihinde Azerbaycan petrolü kuzey boru hattından uluslararası pazarlara ulaştırılmıştır. Bakü-Novorossiysk petrol boru hattının toplam uzunluğu 1330 km, Azerbaycan topraklarındaki uzunluğu 231 km, borunun çapı ise 720 mm'dir. SOCAR hattın 231 km uzunluğunda olan Azerbaycan toprakları ile geçen bölümünün operatörüdür. Hattın Rusya bölümü Rus petrol şirketi olan Transneft tarafından işletilmektedir⁸⁵.

Batı İhraç Boru Hattı Hazar'ın Azerbaycan sektöründe üretilen petrolün Gürcistan'dan geçerek dünya pazarlarına naklini gerçekleştirmektedir. Ham petrol

⁸⁴“Yeni Əsrin Müqaviləsi”, Dayanıqlı İqtisadi İnkişafın Təminatıdır”, **Azərbaycan Qəzeti**, 29.09.2017, Bakı, No 3, s.1

⁸⁵Www.Minenergy.Gov.Az, “Bakı Novorossiysk Neft Kəməri”, ([Http://Minenergy.Gov.Az/Docs/Energetika/Neft/6.Bakı_Novorossiysk.Pdf](http://Minenergy.Gov.Az/Docs/Energetika/Neft/6.Bakı_Novorossiysk.Pdf)), Erişim Tarihi 3 Mart 2020

Gürcistan'ın Supsa terminalinde tankerlere yüklenerək boğazlardan geçtikten sonra Avrupa pazarlarına ulaşmaktadır. Uzunluğu 833 kilometre olan Bakü-Supsa petrol hattı Senge al terminalinden başlayarak Gürcistan sahilindeki Supsa terminaline kadar uzanmaktadır.  apı 530 mm olan borulardan oluşan hat 1997-1998 yılları arasında inşa edilmiştir. Bu hat üzerinde boruların doldurulmasına 1998 Aralık ayında başlanmış ve 1999 yılı mart ayına kadar devam etmiştir. Supsada ilk kez petrol Nisan 1990 tarihinde gemilere yüklenmiştir. Boru hattının kapasitesi 600.000 varil ile 1 milyon varil arasındadır⁸⁶.

Çeçenistan'da yaşanan savaş, Kuzey g zerg hi olan Bak -Novorossiysk hattı, Güney Osetya, Abhazya ve Acaristan  zerk vilayetlerindeki çatışmalar Batı rotası olarakta adlandırılan Bak -Supsa hattının güvenliğini tehdit etmekteydi. Bu koşullar altında BTC Azerbaycan petrolünü uluslararası piyasalara çıkarmak için en önemli seçenek haline gelmiştir. Türkiye NATO  yesi olduğu için boru hattının korunmasında riski azalmaktaydı⁸⁷.

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının esas ihraç boru hattı gibi çekileceği 26 Nisan 1998 tarihinde Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Cumhurbaşkanları Trabzon görüşmesinde kararlaştırılmıştır. Her    Başkanın, asıl ihraç boru hattının Bakü-Tiflis-Ceyhan olması konusunda hem fikir olmasıyla hattın gerçekleşmesinin siyasi kararı verilmiştir. 18 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da yapılan AGİT zirve toplantısında Çırağan Sarayı'nda ham petrolün Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihraç boru hattı vasıtasıyla nakledilmesine ilişkin sözleşme imzalanmıřtır⁸⁸.

2006 Temmuz ayında faaliyete geçen ve 1768 km'lik uzunluğa sahip boru hattının 443 km'si Azerbaycan'dan, 249 km'si Gürcistan'dan ve 1076 km'si Türkiye'den geçmektedir. Boru hattının Azerbaycan ve Gürcistan'da bulunan hisselerinin operatörü BTC şirketi hissedarları adına BP, Türkiye'de bulunan bölümünün

⁸⁶Www.Socar.Az, "BakuSupsaibk'",(Http://Www.Socar.Az/Socar/Az/Activities/Transportation/Baku-Supsa-Western-Export-Pipeline), Erişim Tarihi 2 Mart 2020

⁸⁷S limov K, "Bak -Ceyhan Neft K m ri V  Milli T hl k sizlik Probleml ri", **Dir aliş-XXI  sr**, 11 Noyabr, 2001, s.7

⁸⁸"Heyd r  liyev Adına Bak  Tbilisi Ceyhan Neft Boru K m ri", (Http://Minenergy.Gov.Az/Docs/Energetika/Neft/4.Btc.Pdf), Erişim Tarihi 3 Mart 2020

operatörü ise BOTAS İnternational Limited (BIL) şirketidir. BTC Ortakları: BP (% 30.10); AzBTC (% 25.00); Chevron (% 8.90); Equinor (% 8.71); TPAO (% 6.53); Eni (% 5.00); Total (% 5.00), INTO (% 3.40); INPEKS (% 2.50), ExxonMobil (% 2.50) ve ONGC (BTC) limited (% 2.36)⁸⁹.



⁸⁹Www.Bp.Com.Az , “Bakı Tıblısı Ceyhan Boru Kemerı”, 29.09.2017, (https://Www.Bp.Com/Az_Az/Azerbaijan/Home/Who-We-Are/Operationsprojects/Pipelines/Btc.Html), Erişim Tarihi 3 Mart 2020

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE İLİŞKİLERİ

Azerbaycan'ın dış politikasında büyük güçler ve gelişmiş ülkelerle ilişkiler önemli rol oynasa da, komşu ülke ve bölgelerle ilişkiler Azerbaycan için ayrı bir önem taşımakta ve özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ilişkiler önem arz etmektedir. Dolayısıyla Azerbaycan'ın yakın çevresinde büyük ve jeopolitik açıdan önemli bir bölge olan Orta Asya, Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik ve enerji çıkarlarının bulunduğu bir bölge olmaktadır. 1990'lı yılların başında Azerbaycan'ın resmi ilişkiler kurduğu Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile bazı yanlış anlaşılmalara yaşanmasına rağmen, ülkeler arasında ilişkiler gelişmiş ve kapsamlı bir işbirliği kurulmuştur. Orta Asya, Avrasya'nın merkezinde jeopolitik açıdan önemli, doğal kaynaklar açısından zengin bir bölgedir. Hem bölgenin coğrafi konumu hem de zengin doğal kaynakları, Orta Asya'yı büyük ve bölgesel güçlerin jeopolitik çıkarlarının çatıştığı bir yer haline getirmektedir. Hazar Denizi vasıtasıyla sınır olan Orta Asya, ortak tarih, dil, din ve geleneklere sahip halkların yaşadığı, aynı zamanda ortak enerji ve ulaşım çıkarlarını paylaşan bir bölge olarak Azerbaycan için önemlidir. Bölgedeki beş ülkeden dördü (Tacikistan hariç) Türkçe konuşan ülkelerdir. Bu ülkeler sadece iki taraflı olarak değil, aynı zamanda Türkçe konuşan ülkelerin çeşitli bütünleşme süreçleri çerçevesinde de işbirliği yapan ülkelerdir. Azerbaycan'ın Orta Asya'daki çıkarlarını belirleyen bir dizi faktörler var. Azerbaycan'ın bölge ülkelerinin enerji kaynaklarını kendi toprakları üzerinden taşıma ve transit gelir elde etme planları, bölgenin Azerbaycan için önemini artırmaktadır. Öte yandan, açık denizlere doğrudan erişimi olmayan ve dolayısıyla transit ulaşım yollarına bağımlı olan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, dış ekonomik ve ticari ilişkileri açısından Trans-Avrasya ulaşım koridorlarının oluşturulmasına büyük önem vermektedir⁹⁰. Bu çıkarlar, Azerbaycan'ın ulaşım çıkarlarıyla örtüşmektedir. Bölge aynı zamanda hem petrol dışı ürünlerin ihracatı hem de yatırım açısından Azerbaycan için önemli potansiyele sahip

⁹⁰İlgar Velizade, "Tsentral'naya Aziya Dlya Azerbaydzhana – Prioritetnyy Partner", **Central Asian Bureau for Analytical Reporting**, Bakı, 2017, s.3

bir pazar oluşturmaktadır. Diğer alanlardaki ilişkilerin yanı sıra, enerji ve ulaştırma alanında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile işbirliği özellikle Azerbaycan için gerekli olmaktadır. Azerbaycan'ın bu alanlarda ortaya koymuş olduğu Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Petrol Boru Hattı, Güney Gaz Koridoru ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu gibi projeler Orta Asya Türk Cumhuriyetleri tarafından desteklenmiştir. Azerbaycan, Trans-Avrasya enerji ve ulaşım koridorlarının oluşturulmasında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile aktif olarak işbirliği yapmaktadır. Bağımsızlıklarını yeniden kazandıktan sonra, hem Azerbaycan hem de Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, hidrokarbon kaynaklarının çıkarılmasını ve ihraç edilmesini siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarını güçlendirmenin en önemli araçlarından biri olarak görmekteydiler. Bu açıdan enerji kaynaklarının dünya pazarına güvenli yollarla ihracatı, her zaman Azerbaycan ve hidrokarbon kaynakları yönünden zengin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ortak menfaati olmuştur.

2.1. Azerbaycan- Türk Cumhuriyetleri İlişkileri

1990'lı yıllar, Azerbaycan'ın bağımsızlığı, ilk diplomatik adımlar, bağımsız dış politika kavramının oluşumu ve dünya devletleri ile eşit ilişkilerin kurulması ile karakterize edilmekteydi. Genel olarak, 1990'lı yıllar sadece Azerbaycan için değil, Türk dünyası için de önemli kabul edilmektedir. Türk dünyası o zamana kadar uluslararası alanda sadece Türkiye Cumhuriyeti tarafından temsil edilmekteydi. SSCB'nin dağılmasıyla beş yeni Türk devletinin ortaya çıkması Türk dünyasına kayda değer canlanma getirmiştir. Azerbaycan'ın Orta Asya Türk devletleri ile 1991 yılında karşılıklı olarak bağımsızlığının tanınmasına ve 1992 yılında diplomatik ilişkiler kurmasına rağmen, ilişkilerin gelişimi 1990 ların ortalarında başlamıştır. Bunun en önemli nedenleri yeni kurulan devletlerin dış politikalarında yaptıkları hatalar ve devletlere dışarıdan uygulanan baskılardır. Tüm zorluk ve baskılara rağmen, Türk devletleri arasındaki ilişkilerin kurulması ve gelişmesi, bu ülkelerin dış politika faaliyetlerinin kilit bileşeni olarak belirlenmiştir. Türk devletleri arasındaki ilişkiler, uluslararası hukuka uygun olarak karşılıklı yarar sağlayan iş birliğine dayanmaktadır. Bu ilişkiler üçüncü bir devlete karşı kullanılmamaktadır.

Azerbaycan ve Orta Asya Türk devletleri arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin kurulmasında enerji faktörü önemli rol oynamaktadır. Enerji, ekonomik ve sosyal kalkınmanın temelidir. Enerji kaynaklarının zamanında ve düşük maliyetli sağlanması da aynı derecede önemlidir. Dünya nüfusu arttıkça petrol ve doğalgaz ihtiyacı da artmaktadır. Bu nedenle, petrol ve doğal kaynakları tükenene veya bu enerji kaynaklarından daha düşük maliyetle alternatif enerji kaynakları üretilinceye kadar petrol ve doğal gaz önemini koruyacak ve enerji kaynakları üzerindeki rekabet yıllarca devam edecektir. Mevcut durumda, Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan enerji kaynaklarını kullanarak kendi gelişimlerini sağlamak için durumdan faydalanmıştır. Bölgenin enerji potansiyeli ve dünyanın artan talebi göz önüne alındığında, dünyanın bölgeye ilgisi de artmaktadır. Bu da büyük enerji projelerinin Azerbaycan ve Orta Asya bölgesinde uygulanmasına izin vermektedir.

2.2. Kazakistan-Azerbaycan İlişkileri

Azerbaycan ile Kazakistan arasındaki ilişkilerin köklü bir geçmişi vardır. Azeriler ve Kazaklar aynı köklere, kültüre, tarihi ilişkilere ve geleneklere sahiptir. Ayrıca bu halklar aynı dil ve din tarafından birleştirilmiştir. Her iki ülke de Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği döneminde tek bir merkezden yönetilmekteydi. Binlerce Azerbaycanlı, Stalin'in rejimi sırasında Kazakistan'a sınır dışı edildi⁹¹.

Resmi olmayan verilere göre şu anda Kazakistan'da yaklaşık üç yüz bin Azerbaycanlı yaşamaktadır. Kazakistan'da yaşayan Azeriler bilim, sanat, tarım, ticaret ve diğer alanlarda çalışmaktadır. Kazakistan'ın sosyo-politik yaşamıyla yakından ilgilidirler. Her iki ülke de SSCB içinde müttefik cumhuriyetlerdi. SSCB'nin çöküşünden ve Sovyet sonrası alanda bağımsız devletlerin kurulmasından sonra, bu ilişkiler daha da gelişmeye başladı. 1990'lardan beri Kazakistan'da bir dizi Azerbaycan kültür merkezi faaliyet göstermektedir. Büyük Kazak düşünür Oljas Süleymanov, SSCB Yüksek Sovyeti'nin 1990 oturumunda Rus-Ermeni şovenizmine

⁹¹(<https://lib.aliyevheritage.org/az/3639411.html>), Erişim Tarihi 5 Mart 2020

karşı bir konuşma yaptı ve Azerbaycan'ın gerçek sesini dünyaya ilan etti. Azerbaycan ve Kazakistan arasındaki ilişkiler esas olarak uluslararası kuruluşlar içinde, özellikle Birleşmiş Milletler, İslam İş birliği Teşkilatı ve Bağımsız Devletler Topluluğu içinde var olmuştur⁹².

2.2.1. Siyasi İlişkiler

Azerbaycan bağımsızlığının ilanı ile birlikte Türk devletleriyle ilişkilerini geliştirmek için yeni bir süreç başlatmıştır. SSCB'nin çöküşünden sonra, Türk dünyasının yeni devletleri olan Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan uluslararası sistemde kendi kaderlerini tayin etme çabasındaydılar. Bu süreçte Azerbaycan dış politikasının önemli yönlerinden biri de Türk devletleri ile ilişkilerin yeni bir temel üzerine kurulması olmuştur.

Kazakistan kuzeyde ve kuzeybatıda Rusya, doğusunda Çin ve güneyde Kırgızistan, Özbekistan, Aral Denizi ve Türkmenistan, güneybatısında Hazar Denizi ile sınır komşusudur. Kazakistan Orta Asya'nın en büyük, dünyanın dokuzuncu ülkesidir⁹³. Kazakistan yaklaşık 19 milyon nüfus ile dünyada 64. sıradadır⁹⁴.

Harita 2.1: Kazakistan Haritası



Kaynak: www.aljazeera.com, (<http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-kazakistan>), Erişim Tarihi 7 Şubat 2021

⁹²(<http://e-qanun.az/framework/14314>), Erişim Tarihi 5 Mart 2020

⁹³Congressional Research Service, **In Focus**, Kazakhstan, Update 21 June 2019, (<https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF10251>), Erişim Tarihi 5 Mart 2020

⁹⁴Www.Worlometers.Info, "Kazakhstan Population", ([https://Www.Worlometers.Info/World Population/Kazakhstan-Population/](https://Www.Worlometers.Info/World%20Population/Kazakhstan-Population/)), Erişim Tarihi 23 Mart 2020

Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra dünyanın birçok devletleri ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Azerbaycan'ın dış politikasında dili Türkçe olan devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi önceliklidir. Bu çerçevede Azerbaycan'ın karşılıklı işbirliği yaptığı ülkelerden biri de Kazakistandır.

Tarihin farklı dönemlerinde, Azerbaycan ve Kazakistan'ın toprakları Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği de dahil olmak üzere, aynı imparatorlukların parçası olmuştur. SSCB'nin çöküşünün ardından hem Azerbaycan hem de Kazakistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Faaliyetlerinin büyük bir kısmında karşılıklı ilişkilere başlamışlardır. Devletlerin arasındaki ortak noktalar sadece tarihin farklı sayfalarında aynı imparatorluk altında olmasından kaynaklı değildir. Azerbaycan ve Kazak halkının aynı soydan gelmesi, dil ve din faktörü iki devleti birbirine yaklaştıran değerlerdendir.

Azerbaycan ile Kazakistan arasında ilk diplomatik ilişkiler 30 Ağustos 1992 yılında kurulmuştur. 9 Ocak 1993 tarihinde Kazakistan Azerbaycanda, 1 Mart 2004 tarihinde de Azerbaycan Kazakistanda büyükelçiliklerini faaliyete geçirmiştir. Azerbaycan'ın Başkonsolosluğu Kazakistan'ın Aktau kentinde 2008 yılında faaliyete başlamıştır⁹⁵.

Güney Kafkasya, Kazakistan'ın da üyesi olduğu BDT ülkelerinin önem verdiği bir bölge olmuştur. Bölgede yaşanan herhangi bir askeri çatışma BDT devletlerinin çıkarlarını da etkilemektedir. Bu nedenle Kazakistan Karabağ sorununa ilişkin Azerbaycan'ın uluslararası hukuk kurallarına dayanan haklı tutumunu, toprak bütünlüğünü desteklemiş, savaşın başından itibaren sorunun barışçıl yöntemlerle çözülmesi için arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur.

20-23 Eylül 1991 tarihinde Rusya ve Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın liderliğinde arabuluculuk amaçlı bir grup Bakü, Hankendi ve Erivan'ı ziyaret etmiştir. Ziyaret sonucunda 23 Eylül tarihinde Zheleznovodsk'ta müzakere sürecinin başlaması için

⁹⁵Www.Nursultan.Mfa.Gov.Az, “İki Tərəfli Münasibətlər”, ([Http://Nursultan.Mfa.Gov.Az/Content/3](http://Nursultan.Mfa.Gov.Az/Content/3)) Erişim Tarihi 25 Mart 2020

uygun koşulları sağlamayı amaçlayan bir belge imzalanmıştır. Taraflar arasında sorunun çözülmesinin en önemli şartı ateşkes olarak belirtilmiştir⁹⁶.

Kazakistan, Dağlık Karabağ sorununun uluslararası hukuk kurallarına uygun ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunduğu bir formülle çözülmesi yönünde politik tutum takınmıştır. Ayrıca Nursultan Nazarbayev iki ülke arasında arabuluculuk girişiminde bulunmuştur. Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne üyeliğini; üyeliğin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne zarar getirmemesi şartını koyarak kabul ettiren Nazarbayev olmuştur. Bu kuruma üye ülkelerin devlet başkanlarının 29 Mayıs 2014 tarihinde Moskova'da düzenlenen zirvesinde sergilediği bu ilkesel tutum Dağlık Karabağ'da üretilen ürünlerin Avrasya Ekonomik Birliği ülkelerine ihracatının engellenmesi yolunda çok önemli bir adım olmuştur⁹⁷.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev arasındaki ilk görüşme 19 Ekim 1994 yılında gerçekleşmiştir. Türk Devlet Başkanları ikinci zirve toplantısında buluşan Haydar Aliyev ve Nursultan Nazarbayev, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi perspektiflerini değerlendirmişlerdir. Görüşmede Azerbaycan-Kazakistan ilişkilerinin Türk devletleri arasındaki ilişkiler çerçevesinde ve ikili olarak kurulmasına karar verilmiştir⁹⁸.

Azerbaycan'la Kazakistan'ı etnik-tarihsel köklerden başka, jeostratejik konumu, zengin enerji kaynakları, doğu-batı enerji ve iletişim koridorlarında üzerinde yerleşmeleri gibi hususlar birbirine yaklaştırmaktadır. Genel olarak, iki ülke arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinde iki ülke cumhurbaşkanlarının karşılıklı ziyaretleri, çeşitli alanları kapsayan çok sayıda uluslararası ve hükümetlerarası anlaşmaları önemli bir rol oynamaktadır. 16-17 Eylül 1996 tarihinde Nursultan Nazarbayev'in bağımsız Azerbaycan'a, 10 Haziran 1997 yılında ise Haydar Aliyev'in

⁹⁶“Zheleznovodsk Declaration”, (<https://www.peaceagreements.org/view/611/Zheleznovodsk%20declaration>), **Peace Agreements Database**, Erişim Tarihi 27 Mart 2020

⁹⁷Www.News.Day.Az, ”Nazarbayev Dağlıq Qarabağda İstehsal Olunan Məhsulların İxracını Əngəlləyib”, 06.10.2016, (<https://news.day.az/azerinews/828152.html>), Erişim Tarihi 25 Mart 2020

⁹⁸“Azərbaycan Qazaxıstan Münasibətləri (Azerbaijan Kazakhstan Relations)”, **Heydar Aliyev Heritage International Online Library**, (<http://lib.aliyevheritage.org/Az/549420.html>), Erişim Tarihi 26 Mart 2020

Kazakistan ziyaretleri iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da genişlenmesi için önem arz etmekteydi⁹⁹.

16 Eylül 1996 tarihinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev Azerbaycan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sırasında Haydar Aliyev ve Nazarbayev'in katılımıyla Azerbaycan ve Kazakistan heyetleri arasında görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin temel konusu iki ülke arasında siyasi ve ekonomik iş birliğinin geliştirilmesi olmuştur. Ziyaret sırasında Azerbaycan ve Kazakistan arasındaki ilişkilerde önemli konular ele alınmıştır. Bunlar petrol-gaz endüstrisi alanında iş birliği ve hava bağlantısı hakkında anlaşma, Hazar Denizi sorununa ilişkin ortak bildiri, Dışışleri Bakanlıkları arasında iş birliği anlaşması, Azerbaycan Milli Güvenlik Bakanlığı ile Kazakistan Ulusal Güvenlik Komitesi arasında iş birliği anlaşması, Azerbaycan Merkez Bankası ile Kazakistan Merkez Bankası arasında anlaşma ve diğer belgeler imzalanmıřtır¹⁰⁰.

10-11 Haziran 1997 tarihinde Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Kazakistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in baş başa görüşmüş, görüşmede Azerbaycan-Kazakistan ilişkilerinin perspektifi ele alınmıştır. Resmi ziyaret sırasında Azerbaycan ile Kazakistan arasında önemli anlaşmalar imzalanmıştır. Azerbaycan ile Kazakistan arasında iş birliğinin daha da geliştirilmesine ilişkin bildirge, uluslararası pazarlara petrol taşımacılığı konusunda iş birliği hakkında mutabakat, vizesiz seyahat anlaşması, serbest ticaret anlaşması, petrol mühendisliği ve diğer alanlarda iş birliğinin temel ilkeleri hakkında bir anlaşmalar imzalanmıştır. Kazakistan'a ilk resmi ziyareti sırasında Haydar Aliyev, Kazakistan parlamentosu milletvekilleri önünde konuşma yapmıřtır¹⁰¹.

⁹⁹ liyev Natiq, "Az rbaycan Qazaxıstan M nasib tl ri: Birgə Ke mişd n Birgə Gələcəyə", **Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Işlar İdarəsinin Prezident Kitabxanası**, Bakı, 2012, s.1

¹⁰⁰Bayramlı Nadir, "Azərbaycan Qazaxıstan  laql ri Uğurla İnkışaf Edir", **Yeni Azərbaycan**, Bakı 11 İyun 2014 s.8

¹⁰¹"Azərbaycan Qazaxıstan M nasib tl ri (Azerbaijan Kazakhstan Relations)", **Heydar Aliyev Heritage International Online Library**, ([Http://Lib.Aliyev.Heritage.Org/Az/549420.Html](http://Lib.Aliyev.Heritage.Org/Az/549420.Html)), Erişim Tarihi 26 Mart 2020

Haydar Aliyev'in ölümünden sonra iktidara gelen İlham Aliyev'de Kazakistan'la ilişkilere önem vermekteydi. Cumhurbaşkanı, Kazakistanla tüm alanlarda iş birliğinin geliştirilmesine büyük önem verdiğini söylemiş ve bu açıdan Kazakistan'a ilk devlet seferinin karşılıklı ikili ilişkilerin daha da güçlenmesine hizmet edeceğini vurgulamıştır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ekonomik ilişkiler, özellikle Hazar'ın hidrokarbon rezervlerinin dünya pazarına nakledilmesi alanında iş birliği konularına ilişkin kapsamlı görüş alışverişi yapmışlardır. Her iki devlet başkanı petrol ve gaz sektöründe gerçekleştirilen büyük ölçekli projelerin, özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan projesinde Kazakistan'ın katılımının büyük öneme sahip olduğunu söylemişlerdir. Gelecekte Kazakistan doğalgazının da Azerbaycan üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması öngörülmüştür¹⁰².

24 Mayıs 2005 tarihinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Azerbaycan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile yapılan görüşmede bildirmiştir ki: "Biz ortak ülkeler, kardeşiz". Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev kendi konuşmasında, Orta Asya'da Kazakistan'ın Azerbaycan için, Azerbaycan'ın Kafkasya da Kazakistan'ın en önemli müttefiki olduğunu söylemiştir. Cumhurbaşkanlarının görüşmesinde iki ülke arasındaki iş birliği konuları ile birlikte Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümü alanında Azerbaycan'ın tutumunun Kazakistan tarafından bundan sonra da destekleneceği vurgulanmıştır¹⁰³.

7-8 Ağustos 2007 tarihindeki ziyaretinde İlham Aliyev, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in yanısıra, başbakan ve diğer devlet yetkilileri ile görüşmüştür. Ziyaret sırasında iki ülke devlet başkanı Ortak Bildiri yayınlamış ve ülkeler arasında ticaret ve televizyon alanında iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır¹⁰⁴.

¹⁰²“Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Qazaxıstana Dövlət Səfəri”, **Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası**, 25 May 2004, s.2

¹⁰³Hacımusalı Oktay, "Azərbaycan Və Qazaxıstan Strateji Tərəfdaşdır", **Yeni Azərbaycan**, Bakı, 18 Mart 2015, s.3

¹⁰⁴Www.Apa.Az, "Prezident İlham Əliyevin Qazaxıstana Səfəri Zamanı İmzalanacaq İkitərəfli Sənədlər Razılaşdırılır", 03.Avgust 2007, (https://Apa.Az/Az/Daxili_Siyaset/-66073), Erişim Tarihi 28 Mart 2020

İlham Aliyev, 20 Şubat 2014 tarihinde Kazakistan Parlamento Başkanı Nurlan Niqmatulinin başkanlığındaki heyeti kabul etmiş, görüşmede Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Azerbaycan ile Kazakistan arasındaki ikili ilişkilerin dinamik gelişimini vurgulamıştır. İki ülke arasındaki yüksek siyasi ilişkilere dikkat çeken devlet başkanı, iş birliğini daha da güçlendirmek için parlamentolar arası ilişkilerin önemini vurgulamıştır¹⁰⁵.

Azerbaycan ve Kazakistan uluslararası örgütlerle ilişkilerinde birbirine destek vermişlerdir. Azerbaycan, Kazakistan'daki EXPO 2017 uluslararası sergisini destekleyen ilk ülkelerden biri olmuştur. Her iki ülke de Türkçe Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Uluslararası Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı, TurkPA ve TÜRKSOY'da iş birliği yapmaktadır¹⁰⁶.

3 Nisan 2017 tarihinde Nazarbayev yeniden Azerbaycan'a resmi seferde bulunmuştur. Taraflar ikili görüşmeler gerçekleştirerek iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve enerji ilişkilerini yeniden gözden geçirip daha da geliştirilmesi perspektifleri üzerine konuşma yapmışlardır¹⁰⁷.

20 Mart 2019 tarihinde Nazarbayev 30 yıllık iktidarının ardından istifa kararı almıştır. Nazarbayev'in istifasından sonra Cumhurbaşkanlığı yetkisi, desteklediği Senato Başkanı Kasım Comert Tokayev'e geçmiştir¹⁰⁸.

Comert Tokayev de Azerbaycan'la ilişkilere önem vermekteydi. 56. Münih Güvenlik Konferansında biraraya gelen iki ülkedevlet başkanları, ticaret ve ekonomi, ulaştırma ve lojistik, enerji, iletişim ve tarım gibi sektörlerde ikili iş birliği konularını ele alarak bu iş birliğini daha da geliştirme yollarını aramıştır. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü

¹⁰⁵Şahinoğlu Aqşın, "Azərbaycan Qazaxıstan Əlaqələri Yüksələn Xətlə İnkişaf Edir", **Azərbaycan**, Bakı, 7 Yanvar 2015, s.4

¹⁰⁶Www.Nursultan.Mfa.Gov.Az, "İkitərəfli Münasibətlər", ([Http://Nursultan.Mfa.Gov.Az/Content/3/](http://Nursultan.Mfa.Gov.Az/Content/3/)), Erişim Tarihi 28 Mart 2020

¹⁰⁷Www.President.Az, "İlham Əliyevin Və Prezident Nursultan Nazarbayevin Məhdud Tərkibdə Görüşü Olub", 03 Aprel 2017, (<https://president.az/>), Erişim Tarihi 27 Mart 2020

¹⁰⁸Www.Habertürk.Com, "Kazakistan Cumhurbaşkanı Görevinden İstifa Etti", 19 Mart 2019, ([Https://Www.Haberturk.Com/Kazakistan-Cumhurbaskani-Nazarbayev-Gorevinden-Istifa-Etti-2408125](https://Www.Haberturk.Com/Kazakistan-Cumhurbaskani-Nazarbayev-Gorevinden-Istifa-Etti-2408125)), Erişim Tarihi 28 Mart 2020

Sözleşmesi'nin imzalanmasının (2018 Aktau Antlaşması) iki devletin karşılıklı yarar sağlayan iş birliğini güçlendirmeye yeni bir ivme kazandırdığını kaydetmişlerdir¹⁰⁹.

Azerbaycan-Kazakistan arasındaki ilişkileri stratejik kılan başka faktörler de mevcuttur; bölgesel güvenlik, uluslararası örgütlerde iş birliği, enerji ve ulaştırma alanındaki projeler ikili ilişkileri güçlendirmektedir. Her iki ülke de çok kutuplu bir dünya sistemini istedikleri için BM ve AGİT gibi organizasyonların rolünü artırılmasını desteklemektedir. Ayrıca, Her iki ülke İslam İş birliği Örgütü ve Ekonomik İşbirliği Örgütü üyesi olup stratejik ortaklıklarını sürdürmektedirler. İki ülke Türkçe Konuşan Devletler İş birliği Konseyi'nin kurucu üyeleridir. Türk Konseyi, uluslararası düzeyde iş birliği açısından iki ülke arasındaki iş birliğinin zirvesi olarak düşünülebilmektedir. Böylece, bu örgüt içinde iki ülke dış politika ve güvenlik, ulaşım, enerji, ekonomi gibi birçok alanda iş birliği yapmaktadır.

2.2.2. Ekonomik İlişkiler

Etnik ve tarihi köklerin yanı sıra Azerbaycan ve Kazakistan'ın jeostratejik konum, zengin enerji kaynakları, Doğu-Batı, Kuzey-Güney enerji ve ulaşım koridorları gibi önemli işbirliği süreçleri işlemektedir. Her iki ülke enerji kaynaklarının üretimi ve dünya pazarlarına ulaştırılması gibi konularda benzer tutum sergilemişlerdir.

Kazakistan'ın Azerbaycan'a ithalatının büyük bir kısmını mineral kaynaklar, kimyasal hammadde, tahıl, arpa, elektrikli cihazlar oluşturmaktadır. Kazakistan'a ise Azerbaycan'dan bituminoz materyallerden alınmış petrol ürünleri, makine ve mekanizmalar için etilen polimerleri, inşaat yapılar, tarım ürünleri ithal edilmektedir¹¹⁰.

Azerbaycan'ın Kazakistanla ekonomik-ticari ilişkileri ve yatırımları her geçen yıl artmaktadır.

¹⁰⁹Www.Inform.Kz,"Kassym Jomart Tokayev Invites İlham Aliyev To Visit Kazakhstan", 1 February 2020, (Https://Www.Inform.Kz/En/Kassym Jomart Tokayev Invites İlham Aliyev To Visit Kazakhstan_A3614906), Erişim Tarihi 30 Mart 2020

¹¹⁰www.Mfa.Gov.Az, "Qazaxıstanla İki Tərəfli Münasibətlər", (Http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content /215/Qazaxistan), Erişim Tarihi 30 Mart 2020

Tablo 2.1. Azərbaycan - Kazakistan Ticaret Hacmi (2011-2019) \$

Yıl	İthalat	İhracat	Total
2011	217.307,9	58.281,5	275.589,3
2012	340.557,1	52.870,3	393.427,4
2013	306.763,3	64 234,3	370.997,6
2014	221.056,1	29.839,5	250.895,6
2015	98.925,6	17.957,8	116.883,4
2016	98.117,1	26.274,2	124.391,3
2017	107.827,4	34.272,5	142.099,9
2018	174.145,1	46.644,3	220.789,4
2019	205 579,14	24 022,63	229 601,77

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, (<https://www.stat.gov.az/>), Erişim Tarihi 30 Mart 2020

Azerbaycan-Kazakistan arasında 1999 yılında kurulan hükümetlerarası ticaret ve ekonomik iş birliği komisyonunun çalışmaları, ekonomik alanda ikili iş birliğinin geliştirilmesine de önemli bir katkı sağlamaktadır¹¹¹.

Kazakistan ve Azerbaycan'ın ortak girişimi olan Modern Bakü Tahıl Şirketi, 2007 yılından bu yana Bakü'de faaliyet göstermektedir. Kazakistan'dan tahıl ürünlerini alarak Azerbaycan'da dağıtımını yapan şirket, 15.000 ton tahılı geçici olarak depolama kapasitesi olan 5 siloluk bir terminale sahiptir. Azerbaycan'a kaliteli tahıl

¹¹¹Www.Mfa.Gov.Az, "Qazaxıstanla İki Tərəfli Münasibətlər", (<Http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/215/Qazaxistan>), Erişim Tarihi 31 Mart 2020

sağlamanın yanı sıra, Bakü terminali Kazakistan tahılının Kafkasya ve Karadeniz bölgesine ve AB'ye ihracatında önemli bir rol oynamaktadır¹¹².

19 Haziran 2013 tarihinde Kazakistan'ın Aktau şehrinde Kazakistan-Azerbaycan iş forumu yapılmıştır. Forumda konuşan Kazakistan Ekonomi ve Bütçe Planlama Bakanı Erbolat Dosayev, bu tür Ticaret forumlarının ve iş toplantılarının iş adamları arasındaki ilişkilerin geliştirilmesindeki önemini vurgulayarak, tarafların büyük ekonomik potansiyele, uygun iş ve yatırım ortamına sahip olduklarını ve işadamlarını aktif iş birliğine davet ettiklerini konuşmasında vurgulamıştır. Forumda konuşan Azerbaycan Ekonomi Bakanı Şahin Mustfayev konuşmasında iki ülke arasında gerçekleşen yatırımlardan söz ederek Azerbaycan'da Kazakistan ekonomisinin çeşitli alanlarını temsil eden 37 şirket başarıyla faaliyet göstermektedir. Yalnızca Kazakistan'ın batı bölgesinde, Azerbaycan sermayeli 46 işletme de kayıtlıdır. Azerbaycan ile Kazakistan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin genişletilmesi için büyük fırsatlar bulunduğunu kaydeden Bakan, bu Ticaret forumunun iş girişimlerinin teşvik edilmesine, yeni iş birliği fırsatlarının yaratılmasına ve ikili ticaret ilişkilerinin genişlemesine katkıda bulunacağını vurgulamıştır¹¹³.

28 Şubat 2014 tarihinde Bakü İş Merkezi'nde düzenlenen Azerbaycan- Kazakistan ticaret forumunda her iki taraftan resmi kişilerle birlikte, enerji, gıda sanayi, lojistik vb. alanlarda faaliyet gösteren 70'den fazla iş adamı katılmıştır. Toplantıda konuşan resmiler Azerbaycan'ın Kazakistan ile ikili iş birliğinin gelişmesine büyük önem verdiğini, ülkeler arasındaki iş birliğinin karşılıklı dostluk ve ortaklık ilkeleri üzerine kurulduğunu, iki ülke arasında geniş anlaşma-hukuk tabanı oluşturulduğunu kaydetmiş, ilişkilerin genişlemesinde üst düzey karşılıklı resmi ziyaretlerin, yapılan görüşmelerin önemini belirtmiştir¹¹⁴.

¹¹²Www.Apa.Az, "Nazarbayevin Azərbaycan Səfəri Zamanı İki Mühüm Sənəd İmzalanacaq", (https://Apa.Az/Az/Xarici_Siyaset/Xeber_Sefir_Prezident_Nazarbayevin_Azerbayca_-444971) Erişim Tarihi 2 Nisan 2020

¹¹³Www.Azertag.Az, "Aktauda Qazaxıstan-Azərbaycan Biznes Forumu Keçirilmişdir", 19.06.2013 (https://Azertag.Az/Xeber/Aktauda_Qazaxıstan_Azerbaycan_Biznes_Forumu_Kechirilmisdir-23290) Erişim Tarihi 3 Nisan 2020

¹¹⁴Www.Economy.Gov.Az, "Azərbaycan Qazaxıstan Biznes Forumu Keçirilmişdir", 28.02.2020, (<https://Www.Economy.Gov.Az/Article/Bf-28-02-2014/26418>), Erişim Tarihi 1 Nisan 2020

2014 yılında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Azərbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile görüşmesi sırasında Kazakistan'ın Batısında büyük lojistik merkezin inşaatının hakkında konuştuktan sonra Aktau kentinde "Morpot Aktau" Serbest Ekonomik Bölgesi'nde "Azersun Üretim ve Lojistik Merkezi" nin kurulmasını kararlaştırmışlardır. Bu gün inşası biten ve Azərbaycan yatırımı ile inşa edilen Aktau Üretim ve Lojistik Merkezi, iki ülke arasındaki ticaret ve ekonomik ilişkilerin artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır¹¹⁵.

9 Kasım 2019 yılında Bakü, Azərbaycan ile Kazakistan arasındaki Hükümetlerarası Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Komisyonunun 16. toplantısına ev sahipliği yapmıştır. Toplantıda konuşma yapan Bakan Parviz Shahbazov, Azərbaycan ve Kazakistan'ın dost ve kardeş ülkeler olduğu kadar stratejik ortak olduğunda belirtmiştir. Bugün Azərbaycan ve Kazakistan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Kasım-Jomart Tokayev, iki ülkenin liderleri Haydar Aliyev ve Nursultan Nazarbayev tarafından kurulan bu ilişkileri başarıyla geliştirmişlerdir. Bakan ayrıca, iki yıl önce imzalanan yol haritasının, ticaret ve ekonomik ilişkilerin genişlemesi ve ülkelerimiz arasındaki ticaret hacminin artırılması yönünde önemli bir adım olduğunu belirtmiştir. Yılsonuna kadar Nur-Sultan kentinde açılacak Azərbaycan Ticaret Evi daha fazla ürün ihracına imkân sağlayacaktır. "Enerji, ulaştırma, tarım ve diğer alanlardaki iş birliğimiz ve hedeflerimiz ülkelerimizin gelişmesine katkıda bulunacaktır." olarak belirtmiştir¹¹⁶.

4 Aralık 2019 yılında Kazakistan Büyükelçiliğinde Kazakistan bağımsızlık gününe özel düzenlenen toplantıda Azərbaycan Cumhuriyeti Ulaştırma, Haberleşme ve Yüksek Teknolojiler Bakanı Ramin Guluzade konuşmasında her iki ülkenin Doğu-Batı Uluslararası Koridoru üzerinde olmasının avantajı olarak büyük ölçekli altyapı projeleri uygulamaktadır. Bakan, ayrıca Azərbaycan'ın Bakü Uluslararası Deniz Ticaret Limanı, Kazakistan'ın Kuryk ve Aktau limanlarının yanı sıra her iki ülkedeki

¹¹⁵Www.Mfa.Gov.Az, "Qazaxıstanla İki Tərəfli Münasibətlər", (Http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/215/Qazaxıstan), Erişim Tarihi 2 Nisan 2020

¹¹⁶Www.Minenergy.Gov.Az, "Bakıda Azərbaycan-Qazaxıstan Hökumətlərarası Komissiyanın 16-Cı İclası Keçirilib", 9 Kasım 2019, (Http://Www.Minenergy.Gov.Az/Index.Php/Az/News-Archive/567-Hk-16-09-10-19), Erişim Tarihi 2 Nisan 2020

otoyolların ve demiryolu ağlarının yeniden yapılandırılmasının Hazar bölgesinin transit potansiyelini artıracakını vurgulamıştır¹¹⁷.

Azerbaycan ve Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkiler sadece ticaretle sınırlı değildir. Azerbaycanlı yatırımcılar Kazakistan ekonomisine aktif sermaye yatırmaktadır. Azerbaycan şirketleri ülkede altyapı projelerinin gerçekleştirilmesinde etkin yer almaktadır. Böylece Azerbaycan'ın yatırımları ile Kazakistan'ın çeşitli bölgelerinde gemi onarım tesisi, lojistik merkezi, trafo tesisi, tahıl terminali, polietilen ürünleri ve plastik boru tesisi, pamuk işleme tesisi gibi üretim tesisleri kurulmuş ve bu bölgelerde Azerbaycan şirketleri başarılı bir şekilde faaliyet göstermiştir. Bunun yanı sıra, birçok yerlerde otomobil yollarının ve konutların inşası, sulama sistemlerinin kurulması, su rezerv depolarının inşaatı, ülke çapındaki tek tünelin inşası ile ilgili ihaleleri de Azerbaycan şirketleri kazanmıştır¹¹⁸.

2.2.3. Enerji İlişkileri

Azerbaycan ve diğer Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının kullanılmasıyla birlikte bölgenin uluslararası ekonomik ilişkileri ve dış politika uygulamalarında uluslararası toplumla uyumlu gelişmeler yaşanmaktadır. Dünya enerji piyasası ve dünya ekonomisinin gelişme temposundan bağımsız olarak enerji üretimi ve tüketiminin artması beklenmektedir. Dünya ekonomisinin gelişimi dünya enerji piyasalarında işlem hacminin önemli ölçüde güçlenmesine neden olmakla birlikte, aynı zamanda Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerinin dış ekonomik ilişkilerinde enerji faktörü rolünün daha fazla artmasına yol açmaktadır.

Haydar Aliyev'in petrol stratejisinin en önemli bileşenlerinden biri olan Bakü-Tiflis-Ceyhan hem bölgenin hem de dünyanın en büyük enerji projelerinden biridir. Doğu-Batı enerji koridorunun temelini oluşturmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru

¹¹⁷Www.Azernews.Az, "Azerbaijan, Kazakhstan Set To Boost Economic, Trade Ties", 9 Aralık 2019, (<https://www.azernews.az/nation/159272.html>), Erişim Tarihi 3 Nisan 2020

¹¹⁸Www.Azertag.Az, "Azərbaycan İlə Qazaxıstan Arasında Ticarət Dövriyyəsi Sürətlə Artır", (https://azertag.az/xeber/azerbaycan_ile_qazaxistan_arasinda_ticaret_dovriyyesi_suretle_artir-1194217), Erişim Tarihi 4 Nisan 2020

hattı Avrupa için artan enerji ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik alternatif yaratan en önemli projelerden biridir. Avrupa Birliği açısından bu hat, Kazak petrolünün de sisteme dâhil edilmesiyle hem daha ucuz petrol satın almak hem de enerji güvenliğini arttırmak için bir fırsat olarak görülmektedir.

25 Mayıs 2005 tarihinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı Azerbaycan bölümünün kullanıma açılmasıyla Sengeçal terminalinde düzenlenen törene bizzat katılmıştır. Kazakistan'ın da katıldığı Doğu-Batı enerji ulaşım koridorunun geliştirilmesi ve genişletilmesi hakkında Bakü beyannamesinin imzalanmasına tanıklık etmiştir¹¹⁹. Kazakistan'ın 2007 yılında resmen katıldığı Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhracat Petrol Boru Hattı, hidrokarbon ürünlerinin uluslararası pazarlara taşınmasında iki ülke arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesinde rol oynamıştır. Hala da geçerli olmaya devam etmektedir. Kazakistan günümüzde Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı üzerinden petrolünü Avrupa'ya taşımaktadır.

Hazar Havzası ve Orta Asya enerji kaynaklarının Batı'ya, dış pazarlara ulaştırılmasında Azerbaycan önemli bir koridor olmuştur. İhracat güzergâhlarının avantajları Azerbaycan'ı Kazakistan için enerji alanında önemli bir iş birliği ülkesi haline getirmiştir. Azerbaycan Kazakistan'a hem jeopolitik hem de ekonomik açıdan en kârlı ihracat rotasını sunduğundan, Kazakistan başlangıçtan itibaren Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile ilgili görüşmelere katılmış ve projeye en yüksek desteği vermiştir. Bir enerji ülkesi olarak Kazakistan, dünya enerji piyasası tarafından dikte edilen Azerbaycan ile enerji iş birliği bağlamındaki önceliklerini yeniden gözden geçirmektedir. Dev petrol sahalarının işletmeye hazır olması, verimsiz ve aynı zamanda siyasi olarak bağımlı ulaşım yollarından kurtulma ihtiyacı nedeniyle, alternatif boru hatları Kazakistan için hala önemli bir gündem konusudur.

Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü belirleme bağlamında iki ülke arasındaki ilişkileri dikkate almak gerekmektedir. Hazar Denizi'nin tanımlanmamış hukuki statüsünün, beş devletin bu konudaki konumlarının Hazar Denizi'nin zengin hidrokarbon

¹¹⁹Vaqif Bayramov, “Bakı–Tbilisi–Ceyhan Əsas İxrac Neft Boru Kəmərinin Rəsmi Açılışı Neft Strategiyasının Təntənəsi İdi”, *Xalq Qazeti*, Bakı, 2006, s.2

kaynaklarının geliştirilmesine ve büyük projelerin uygulanmasına engel olmaktaydı. Bu sorunda da Kazakistan 1993 yılından bugüne Azerbaycan'ın en yakın müttefiki olmuştur. Hazar Denizi'nin kaderi, Azerbaycan ve Kazakistan Cumhurbaşkanlarının tüm toplantılarında ana tartışma konusu olmuştur. Denizin dibinin bölünmesine dair anlaşmalar imzalanmıştır. Hazar Denizi bölgesinin barış, istikrar ve iş birliği bölgesi olması için Hazar'a kıyısı bulunan ülkeler destek vermiştir. Devlet başkanlarının 2002 yılında Aşkabat'ta düzenlenen birinci, 2007 yılında Tahran'da ikinci, 2010 yılında Bakü'de üçüncü, 2014 yılında Rusya'nın Astrahan kentinde ise dördüncü Zirve Toplantıları Hazarın statüsünü belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Azerbaycan ile birlikte Kazakistan, Hazar Denizi'nin dibini paylaşmayı ve Hazar Denizi'nin hukuki statüsü hakkında genel bir anlaşmaya varmayı amaçlayan ilkeler ileri sürmüştür.

Her iki ülkenin de Hazar'ın statüsüne ilişkin konumunu belirtirsek aynı konumda oldukları görülmektedir.

Azerbaycan'ın Hazarın statüsüne ilişkin konumu;

1. Uluslararası yasal orta hat ve Hazar Denizi'nin ulusal sektörlere bölünmesi ilkesi
2. Her devletin kendi ulusal sektörü üzerinde münhasır egemenliği vardır
3. Hazar denizinin batı kıyısında yer alan Hazar Denizi'nin dibinin ve yüzeyinin uluslararası sözleşmeler uyarınca orta hat boyunca 5 sektörle bölünmesinden yanadır ve kıyıdan 25 deniz mili mesafede iç ulusal sektörlerin oluşturulmasını istemektedir.
4. Hazar Denizi'nin % 21'i Azerbaycan'a aittir.

Kazakistan'ın Hazarın statüsün belirlenmesi konusunda tutumu;

1. Kara sınırından başlayarak orta hat boyunca Hazar Denizi'nin tanımını desteklemektedir.
2. Deniz dibinin orta hat üzerinde sektörlere bölünmesi ve burada her bir devletin doğal kaynaklar üzerinde egemenlik haklarının tanınmasıdır.

3. Hazar Denizi'nin % 29'u Kazakistan'a aittir¹²⁰.

"Trans-Hazar boru hattı" projesi Kazakistan için de bölge için de en umut verici ihrac güzergâhı olarak değerlendirilmiştir. Bu güzergâhların kapasitesi göz önüne alındığında, Kazakistan Hazar geçişli güzergahlara büyük önem vermektedir. Bu ulaşım sistemine göre 739 km uzunluğunda Eskene-Kirik-Bakü petrol boru hattı inşa edilmesi planlanmaktaydı. Eskene-Kirik petrol boru hattının fizibilite gerekçeli "Tengiz" yatağında öncü petrol pompalama santralının, Tengiz-Oporniy-Uzel-Aktau karayolu petrol boru hattının, Kirik petrol terminalinin ve yeni limanın yapımını, ayrıca Aktau limanının yeniden yapılanması ve genişletilmesini öngörülyordu. Bu kemerin inşası Kazakistan'a kendi petrolünü hem Gürcistan'a hem de Türkiye limanlarına ihracat imkânı sağlamaktaydı. Yeni hattın yıllık ihracat gücünün ilk aşamada 23-25 milyon ton, gelecekte ise 56 milyon tona ulaştırılması öngörülmekteydi¹²¹.

20 yıldan uzun süren tartışmaların sonucu olarak Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan cumhurbaşkanlarının katılımıyla Hazar Denizi'nin statüsünü belirleyen V zirve 12 Ağustos 2018 yılında Kazakistan'ın Aktau kentinde gerçekleşti. Bu Zirve sonunda, Hazara kıyıdaş olan 5 devletin başkanları tarafından denizin hukuki statüsünü belirleyecek olan "Aktau Sözleşme"si imzalanmıştır. Zirvenin gündeminde üç ana konudan oluşuyordu. Bunlar su havzasının hukuki statüsü, Hazar Denizi'ndeki işbirliği, bölgesel ve küresel güvenlik konuları olmaktaydı. Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü belirleyen yeni uluslararası sözleşme toplam 24 maddeden oluşmaktadır. Anlaşma, karasuları, deniz sınırları, deniz tabanı dağıtımı, balıkçılık hakları, çevre koruma, deniz araştırmaları, askeri işbirliği, deniz kaynaklarının kullanımı ve diğer konuları kapsamakta¹²².

¹²⁰ Araz Aslanlı, "Geosiyasi Rəqabət Və Geoiqtisadi Maraqlar Zəminində Xəzər Hövzəsinin "Qordi Düyünü", Bakı, 2014, s.14

¹²¹ "Azerbaijan And Kazakhstan Are Planning To Lay New Eskene Kuryk Baku Oil Pipeline", **Nefteg az**, 7 October 2016, (<http://Neftegaz.Ru/En/News/View/154068-Azerbaijan-And-Kazakhstan-Are-Planningto-Lay-New-Eskene-Kuryk-Baku-Oil-Pipeline>), Erişim Tarihi 5 Nisan 2020

¹²² www.kaspi.az, "V Xəzər sammiti – Xəzərin hüquqi statusunu müəyyənləşdirməklə böyük tarixi hadisəyə çevrildi", (<http://kaspi.az/az/v-xezer-sammiti-xezerin-huquqi-statusunu-mueyyenlesdirmekle-byuk-tarixi-hadiseye-cevrildi/>), Erişim Tarihi 5 Nisan 2020

Aktau Anlaşmasına göre,

1. Hazar Denizi'nde her ülkenin, 15 deniz mili mesafeye kadar karasuları, 10 deniz mili genişliğinde balıkçılık alanı olacak
2. Taraflar, Hazar Denizi'nin dibinde denizaltı su kabloları ve ana boru hatları uluslararası anlaşmalarda belirlenen standartlara uygun olarak döşeye bilecek
3. Deniz altı kabloların ve boru hatlarının döşenmesi için güzergâhın belirlenmesi, deniz dibi sektöründen geçecek taraf ile mutabak halinde yapılacaktır
4. Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkeler dışında, bölgede yabancı askeri güçler bulunmayacaktır
5. Denize kıyısı olan ülke, yapay adaları, tesisleri ve yapıları inşa etme, işletme ve kullanma hakkına sahip olacaktır
6. Hazar deniziyle ilgili tüm sorunlar barış yoluyla çözülecektir.

Hazar'ın statüsüyle ilgili fikir birliğine varmanın kolay olmadığını, müzakerelerin 20 yıldan fazla sürdüğünü anımsatan Azerbaycan, Hazar'ı dostluk, karşılıklı güven ve iş birliği denizine dönüştürdüklerini dile getirdi. Azerbaycan, anlaşmanın beşli iş birliği tarihinde yeni sayfa açacağına işaret ederek, "Bu bağlamda, anlaşmanın imzalanmasını yeni koşullarda ülkelerimiz arasındaki iş birliğinin başlangıcı kabul etmeliyiz." ifadesini kullandı¹²³.

Aslında, Hazar Denizi'nin statüsü konusundaki anlaşmazlığın bu kadar uzun sürmesinin ana nedeni ve en tartışmalı nokta, Hazar Denizi'nin göl mü yoksa deniz mi olduğuydu. Çünkü bu faktör, statüsünün belirlenmesinde ve dağıtılmasında belirleyici bir etken oluşturuyordu. Hazar Denizi'nin bir göl olarak kabul edilmesi, beş kıyı devleti arasında eşit dağılımını gerektiriyordu. Su havzasının deniz olarak kabul edilmesi, her ülkenin denizin orta hattıyla tanımlanan kendi sektörlerine sahip

¹²³ Aliia Raimbekova, "5 ülke Hazar Denizi'nin hukuki statüsü konusunda anlaşmış", 12.08.2018, (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/5-ulke-hazar-denizinin-hukuki-statusu-konusunda-anlasti/1228982>), Erişim Tarihi 6 Nisan 2020, s.3

olacağı anlamına gelmekteydi ve Azerbaycan ve Kazakistan'ın görüşmelerin başından beri tavrı bu yönde şekillenmekteydi. Anlaşmanın en önemli yönlerinden biri, belgenin 14. Maddesine göre kıyı devletlerinin, sadece boru hattının geçtiği sektörlerde yetki sahip olan ülkelerde izin alınmasıyla deniz tabanına gaz ve petrol boru hatları inşa edebilmesidir. Bu anlaşma Türkmenistan ve Kazakistan'ın hidrokarbon kaynaklarının Azerbaycan aracılığıyla Türkiye ve Avrupa'ya taşınmasına kolaylaştırmaktadır. Nitekim şimdiye kadarki statünün belirsizliği, Kazakistan'ın ve Türkmenistan'ın Avrupa pazarına gazını ihraç etmek isteğini ciddi şekilde engellemiştir. Böylece 20 yıldan uzun süren tartışmalar, tarihi bir belgenin, Hazar Denizi'nin statüsünü tanımlayan Sözleşme'nin imzalanmasıyla sona erdi. Bu sadece Hazar bölgesinde istikrarı sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda konumu nedeniyle Azerbaycan'ın uluslararası geçiş ülkesi olarak rolünü güçlendirecek ve ekonomik gücünü artıracaktır

Bakü ile Astana TRACECA projesi kapsamında Asya-Kafkasya-Avrupa ulaşım koridoru ve Büyük İpek Yolu'nun yenilenme projelerinde yakın iş birliği yapmaktadır. Her iki ülkenin İpek Yolu üzerinde bulunması ulaşım alanında iş birliği imkânlarını genişlemesine, ticari-ekonomik ilişkilerin güçlenmesine yol açmaktaydı. Kazakistan Azerbaycan üzerinden kurulan ulaşım hatları aracılığıyla doğu ülkeleri ve dünya pazarına çıkış kapıları elde etmektedir.

2.3. Özbekistan- Azerbaycan İlişkileri

Azerbaycan ile Özbekistan arasında diplomatik ilişkiler 2 Ekim 1995'te kuruldu. Ağustos 1996'da Azerbaycan'ın Özbekistan Büyükelçiliği açıldı. Temmuz 1998'de Özbekistan Azerbaycan'da büyükelçiliğini açmıştır¹²⁴. İki ülke arasındaki dostane ilişkiler, ortak değerler ve tarihsel bağların yanı sıra ikili ziyaretler ve toplantılar sırasında imzalanan bir dizi ortak beyan ve anlaşmalara dayanmaktadır. 27 Mayıs 1996 tarihinde Bakü'de "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti arasında dostluk ve işbirliği anlaşması", Mart 1997, 23 Mart 2004'te Taşkent'te

¹²⁴ (<https://mfa.gov.az/az/content/372/ozbekistan>), Erişim Tarihi 5 Nisan 2020

"Azerbaycan Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti arasında kapsamlı işbirliğı ve ortaklığın daha da geliştirilmesine ilişkin bildiri" Azerbaycan ile Özbekistan Arasındaki Stratejik Ortaklığın Daha Fazla Güçlendirilmesine İlişkin Deklarasyon 12 Ekim 2012 tarihinde Taşkent'te, Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile Özbekistan Cumhurbaşkanının Ortak Bildirisi 12 Ekim 2012 tarihinde Bakü'de imzalanmıştır¹²⁵.

Azerbaycan ve Özbekistan parlamentolarında faaliyet gösteren parlamentolar arası dostluk grupları ikili iş birliğinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Özbek-Azerbaycan Dostluk Derneğı, 2002 yılından itibaren Nizami adını taşıyan Taşkent Devlet Pedagoji Üniversitesi temelinde faaliyet göstermektedir. Günümüzde Özbek-Azerbaycan Dostluk Derneğı faaliyetlerine devam etmektedir. Dernek, Özbekistan Bakanlar Kurulu bünyesindeki Dış Ülkeler ile Uluslararası İlişkiler ve Dostluk Komitesi bünyesinde faaliyet göstermekte ve Azerbaycan'ın Özbekistan Büyükelçiliğı bünyesindeki Haydar Aliyev Azerbaycan Kültür Merkezi ile yıllık olarak etkinlik ve projeler yürütmektedir. Özbek-Azerbaycan Dostluk Derneğı'nin başkanı, Nizami'nin adını taşıyan Taşkent Devlet Pedagoji Üniversitesi Rektörü Profesör Shavkat Sharipov'dur. İki ülke arasındaki ekonomik bağların geliştirilmesi için çaba gösteriliyor. Azerbaycan Ekonomi Bakanı Shahin Mustafayev başkanlığındaki 33 kişilik heyet 4-5 Şubat 2019 tarihlerinde Özbekistan Yatırım ve Dış Ticaret Bakanlığı tarafından düzenlenen Büyükelçiliğimizle Taşkent'e resmi bir ziyaret gerçekleştirdi¹²⁶. İlk Özbek-Azerbaycan iş forumu 19-22 Şubat 2018 tarihlerinde Taşkent'te düzenlendi.

¹²⁵Ruıntən S, *Azərbaycan türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələr sistemində*, Bakı, 2005, s.121

¹²⁶Www.İnsamer.Com, "Özbekistan", (https://İnsamer.Com/Tr/Ozbekistan_1384.Html), Erişim Tarihi, 8 Nisan 2020

2.3.1. Siyasi İlişkiler

Orta Asya'nın kuzeybatı ve orta kesiminde bulunan Özbekistan, kuzeybatı ve kuzeyde Kazakistan, doğu ve güneydoğuda Kırgızistan ve Tacikistan, güneyde Afganistan ve güneybatıda Türkmenistan ile sınır komşusudur¹²⁷. Bölgedeki stratejik ve önemli ülke olup, 447,4 bin kilometrekareyi kapsamaktadır¹²⁸. 33 milyonun üzerinde nüfusu ile Orta Asya'nın en büyük ülkesidir¹²⁹.

Harita 2.2: Özbekistan Haritası



Kaynak: www.aljazeera.com.tr, (<http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-ozbekistan>), Erişim Tarihi 7 Şubat 2021

Bağımsızlığın ilk yıllarında özellikle 1991-1993 yılları arasında Azerbaycan'da yaşanan karmaşık sosyo-politik süreçler, Ermenistan'ın askeri saldırısı, iktidar değişikliği ve buna bağlı olarak iktidardakilerin başarısız dış politika yürütmesi nedeniyle Azerbaycan ile Özbekistan arasındaki iki ilişkiler kurulamamıştır. Ancak Haziran 1993 tarihinden bu yana, Azerbaycan'ın dış politikasındaki niteliksel değişim Azerbaycan-Özbekistan ilişkilerine de yansımıştır. 1993-1995 yılları arasında BDT üye devletleri ile Türk devlet başkanlarının toplantılarında Azerbaycan ve Özbekistan liderleri ikili görüşmeler yapmışlardır. Yeniçağın gereklerine uygun

¹²⁷Www.Britannica.Com,"Uzbekistan", (<https://Www.Britannica.Com/Place/Uzbekistan>),Erişim Tarihi 6 Nisan 2020

¹²⁸Www.İnsamer.Com,"Özbekistan", (https://İnsamer.Com/Tr/Ozbekistan_1384.Html), Erişim Tarihi 6 Nisan 2020

¹²⁹Www.Worldmeters.Info, "Uzbekistan Population", (<https://Www.Worldmeters.Info/WorldPopulation/Uzbekistan-Population/>), Erişim Tarihi 6 Nisan 2020

ilişkiler kurma girişimleri başlamıştır. 1993 yılından sonra Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Özbekistanla ilişkileri restore etmesinden sonra ikili siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Sonuç olarak, 1995 yılının sonunda Azerbaycan ile Özbekistan arasında tam teşekküllü diplomatik ilişkiler kurulmuştur. İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimi, Mayıs 1996 yılında Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Karimov'un Azerbaycan'a resmi ziyaretine dayanmaktadır. Genel olarak, Haydar Aliyev'in dış politikası Türkçe konuşan ülkelerin birliğini güçlendirme çabaları, bu ilişkilerin uluslararası hukuka göre düzenlenmesine özel bir ivme kazandırmıştır. Böylece 27 Mayıs 1996 tarihinde Özbekistan ile Azerbaycan arasında dostluk ve iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ve iki ülkenin devlet başkanları ve hükümetleri arasındaki müzakereler Azerbaycan-Özbekistan ilişkilerini daha da güçlendirmiştir¹³⁰.

Büyükelçilik düzeyinde ilişkiler 1996 yılında kurulmuştur. Haziran 1996 yılında Azerbaycan Milli Meclisi'nin kararı ve Cumhurbaşkanı'nın onayıyla Azerbaycan'ın Özbekistan Büyükelçiliği (Taşkent) kurulmuş ve Aydın Azimbayov ilk büyükelçi olarak atanmıştır¹³¹. Mayıs 1998'de de Özbekistan'ın Azerbaycan büyükelçiliği faaliyetlerine başlamıştır¹³².

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 18-19 Haziran 1997 tarihinde Özbekistan'a resmi ziyareti, ilişkilerin geliştirilmesinde yeni bir aşama olmuştur. Bakü'de olduğu gibi, Taşkent'te 19 belge imzalanmıştır. Bu belgeler Azerbaycan ile Özbekistan arasında iş birliğinin pekişmesi, ortaklık ilişkilerinin güçlendirilmesi konusunda büyük önem taşımaktadır. Bu belgeler, iki ülke arasında başarılı bir iş birliği için güçlü temel yasaya dayanak oluşturulmuştur. İmza töreninde konuşan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, "Özbekistan ile güvenilir bir ortaklık kurmak istemekte, bu ilişkilere sahip olmak, onları geliştirmek ve güçlendirmek için her şeyi yapacağımı dile getirmektedir." Özbekistan Cumhurbaşkanı, iki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik olanaklara dayandığını vurgulamıştır. İki

¹³⁰ Öməröv Vahid, "Azərbaycan-Özbəkistan Əməkdaşlığı", *Səs*, 2013, 23 Aprel, S.22

¹³¹ [www.mfa.gov.az](https://mfa.gov.az/az/content/372/uzbekistan), (<https://mfa.gov.az/az/content/372/uzbekistan>), Erişim Tarihi 7 Nisan 2020

¹³² [www.mfa.gov.uz](https://tashkent.mfa.gov.az/az), (<https://tashkent.mfa.gov.az/az>), Erişim Tarihi 7 Nisan 2020

cumhurbaşkanı aynı zamanda kendi çıkarlarını ele almış ve ortak iş birliğinin çeşitli yönleri hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur. 19 Haziran 1997 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanına Taşkent Üniversitesi Fahri Doktora diploması verilmiştir¹³³.

Özbekistan, Dağlık Karabağ sorununun barışçıl ve diplomasi yoluyla çözülmesini desteklemekte ve çatışmanın çözülmesinin temel koşulunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin korunması olduğunu savunmaktadır. Azerbaycan'ın işgal altındaki bölgelerinde durum BM Genel Kurulunda tartışıldığında, Rusya oylamada Ermenistan'ı desteklemiştir. Özbekistan, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü üyesi olmasına rağmen Azerbaycan'ı savunmuştur¹³⁴.

Uluslararası kuruluşların zirve toplantılarında Azerbaycan ve Özbekistan Cumhurbaşkanı Aliyev'in görüşleri iki ülke arasındaki ilişkilerin pekiştirilmesinde büyük etki yaratmıştır. Her iki ülke ister bölgesel, isterse de uluslararası nitelikte birçok meselelerde benzer politika izlemişlerdir. BM, İİT, ECO, BDT ve Türkçe konuşan devlet başkanları da dâhil olmak üzere uluslararası örgütlerin forumlarında iki ülke arasında yakın iş birliği kurulmuştur.

Haydar Aliyev'in ölümünden sonra Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilen İlham Aliyev'in gerçekleştirdiği siyaset iki ülke arasındaki ilişkileri daha da genişletmiştir. 23-24 Mart 2004 tarihlerinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Özbekistan'ı ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında iki lider özel olarak bir araya gelmiştir. Taraflar, Azerbaycan ve Özbekistan arasındaki ikili ilişkilerin, Güney Kafkasya ve Orta Asya'daki güvenlik meselelerinin, bölgesel ve uluslararası meselelerin yanı sıra, karşılıklı ilişkiler konusu ile ilgili görüş alışverişinde bulunmuştur. Taraflar, karşılıklı ticaret, ulaştırma ve enerji konularının artmasının yanı sıra insani ve kültürel bağların

¹³³“Azərbaycan-Özbəkistan Münasibətləri”, **Heydar Aliyev Heritage International Online Library** 15.02.2010 ([Http://Lib.Aliyev-Heritage.Org/Az/9379476.Html](http://Lib.Aliyev-Heritage.Org/Az/9379476.Html)), Erişim Tarihi 8.Nisan 2020

¹³⁴Məmmədli Atamoğlu, “Azərbaycan-Özbəkistan Münasibətləri Milli Maraqlara Xidmət Edir”, **Respublika**, 01.09.2019, s.4

genişletilmesi de dâhil olmak üzere ekonomik iş birliğinin geliştirilmesine büyük önem verdiklerini belirtmişlerdir¹³⁵.

11-12 Eylül 2008 tarihinde Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Karimov Azerbaycan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. İki ülke Başkanlarının bire bir ve uzatılmış toplantısının ardından iki ülke arasında belge imzalama töreni düzenlenmiştir. Çevre koruma, bilgi ve iletişim teknolojileri, demiryolu taşımacılığı alanında iş birliği ve bilgi alışverişi, gizli bilgilerin karşılıklı korunması, insani, ticaret, ekonomik ve bilimsel-teknik iş birliği alanında iş birliğini daha da derinleştirmek için önlemler almış kalkınma ile ilgili anlaşmalar imzalanmıştır. Görüşmelerde iki ülke arasındaki kardeşlik ve dostane ilişkilerin gelişmesinden duyulan memnuniyete vurgu yapılmıştır¹³⁶.

27-28 Eylül 2010 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Özbekistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Aliyev'in görüşmesi sırasında İslam Kerimov bildirmiştir: "Bizim bu konular hakkında- hem Azerbaycan'ın Orta Asya sorunlarına, hem de Özbekistan'ın Dağlık Karabağ meselesine dair politikamız ve bakışlarımız aynıdır. Konuşmasında Dağlık Karabağ sorununa dokunan İslam Kerimov Özbekistan'ın Dağlık Karabağ'daki konumunun değişmez olarak kaldığını belirtmiştir. Bu konum Dağlık Karabağ sorununun barışçıl ve diplomatik yollarla çözülmesi gerektiğini savunmaktaydı. Ancak, bir prensip gözden kaçmamalıdır ki, Azerbaycan'ın sınırlarının dokunulmazlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğüne dokunulmamalıdır¹³⁷.

¹³⁵Www.Files.Preslib.Az, "Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Özbəkistana İşgüzar Səfəri", (Http://Files.Preslib.Az/Site/İaliyev/2004.Pdf), Erişim Tarihi 7 Nisan 2020

¹³⁶"Azerbaijan And Uzbekistan Realitions", **Heydar Aliyev Heritage International Online Library**, 15 February 2010, (Https://Lib.Aliyev-Heritage.Org/En/9379476.Html), Erişim Tarihi 7 Nisan 2020

¹³⁷Www.President.Az, "İlham Əliyevin Və Özbəkistan Prezidenti İslam Kərimovun Təkbətək Görüşü Olmuşdur", (Https://President.Az/Articles/774?Locale=Az), Erişim Tarihi 8 Nisan 2020

12 Ekim 2012 yılında Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov Azerbaycan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev konuşmasında Özbekistan'ın dost ve kardeş devlet olduğunu tekrar belirtmiştir¹³⁸.

2 Eylül 2016 Tarihinde İslam Kerimov kalp sorunu nedeniyle vefat etmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un vefatı ile ilgili Özbekistan hükümetine ve halkına derin hüzünlerini belirterek başsağlığı dilemiştir¹³⁹.

5 Aralık 2016 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Şevkat Mirzoyev %88,61 oy alarak İslam Kerimov'dan sonra Özbekistan'ın 2. Cumhurbaşkanı seçilmiştir¹⁴⁰.

Şevkat Mirzoyev'in iktidara gelişinden sonra da Azerbaycan - Özbekistan ilişkileri dostluk ve stratejik ortaklık çerçevesinde ilerlemektedir. Şevkat Mirzoyev'in 14 Kasım 2019 tarihinde Azerbaycan'a yaptığı ziyarette her iki ülkenin siyasi, ekonomik ve enerji alanlarında ortak çıkarları ile ilgili konuları ele almıştır¹⁴¹.

Son yıllarda iki ülkenin parlamento ve hükümet heyetlerinin karşılıklı görüşmeleri yapılmıştır. Özbekistan'ın bazı üst düzey devlet ve hükümet temsilcileri Azerbaycan'ı ziyaret etmişlerdir. Temmuz 2019 tarihinde Azerbaycan Başbakan Yardımcısı Ali Ahmadov, ikili ilişkileri görüşmek üzere Özbekistan Başbakan Yardımcısı Aziz Abdukhakimov ile bir araya gelmiştir.

Bağımsızlığın ilk yıllarında mevcut olan anlaşmazlıklar ve karşılıklı suçlamalara rağmen, devletler sonraki aşamalarda bu ilişkilerin normalleştirmiştir. Her iki ülkede de bölgedeki barışı korumak için büyük çaba sarf edilmiştir. İster komşu ister de jeopolitik yönden uzak devletlerle eşit iş birliğinin hayata geçirilmesi iki devletinde

¹³⁸Www.Bbc.Az, “Özbəkistan Prezidenti İslam Kərimov Və Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Arasında Görüş”, 3 Sentyabr 2016, (<https://www.bbc.com/Azeri/Region-37259809>), Erişim Tarihi 8 Nisan 2020

¹³⁹Www.Report.Az, “Azərbaycan Prezidenti İslam Kərimovun Vəfatı ilə Bağlı Başsağlığı Verib”, (https://report.az/Siyasi_Xeberler/Xarici_Siyaset/Ilham_Eliyev_Ozbekistan_Prezidenti_Islam_Kerimovun-Vefati-Ile-Bagli-Bassagligi-Verib/), Erişim Tarihi 10 Nisan 2020

¹⁴⁰Www.Uzdaily.Uz, “Mirziyoyev: Elections Results Impose Great Responsibility”, 05 December 2016, (<https://uzdaily.uz/En/Post/37777>), Erişim Tarihi 9 Nisan 2020

¹⁴¹Www.President.Az, “İlham Aliyev Özbekistan Cumhurbaşkanı Shavkat Mirziyoyev İle Görüştü”, 14 Oktyabr 2019, (<https://president.az/articles/34426>), Erişim Tarihi 9 Nisan 2020

dış politikasının önceliği olmuştur. Kafkasya ve Orta Asya'da bölgenin karmaşık sorunlarla ilgili ülkeler arasında fikir ayrılığı olmamıştır. Özbekistan ve Azerbaycan'ın tüm jeopolitik konulardaki yaklaşımları örtüşmektedir.

2.3.2. Ekonomik İlişkiler

Azerbaycan ve Özbekistan, tarihi İpek Yolu üzerinde yer alan iki Türk dili ülkesi olarak, bölgesel ve uluslararası birçok konuda benzer bir konum sergilemiştir. İki ülke arasında yakın iş birliği kurulmuştur. 1997 yılında kurulan hükümetlerarası komisyon, ikili ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İki ülke arasındaki stratejik ortaklığın daha da geliştirilmesine ilişkin 2004 yılında imzalanan bildirge, Azerbaycan-Özbekistan iş birliğinin geliştirilmesi için sağlam bir hukuki temel oluşturmuştur.

Azerbaycan'ın Özbekistan'dan başlıca ithal ettiği ürünler kuru üzüm, renkli TV alıcıları, pamuk lifi, soyulmuş ceviz, kuru meyvelerdir. İhraç ettiği ürünler ise polietilen, vernikler ve boyalar, gazyağı, çikolatadır¹⁴².

¹⁴²Www.Mfa.Gov.Az, "Republic Of Uzbekistan", (Http://Mfa.Gov.Az/En/Content/372/Uzbekistan) Erişim Tarihi 10 Nisan 2020

Tablo 2.2. Azərbaycan-Özbəkistan Ticarət Həcmi (2011-2019) Milyon \$

Yıl	İhracat	İthalat	Ticarət Həcmi
2011	21.881,7	50.555,2	72.436,8
2012	11.523,4	8.027,4	19.550,8
2013	10.678,5	10.769,4	21.447,9
2014	37.900,3	23.611,9	61.512,2
2015	10.872,7	6.168,7	17.041,4
2016	3.418,8	11.910,4	15.329,2
2017	3.959,3	26.041,3	30.000,6
2018	9.351,1	34.597,3	43.948,4
2019	28.870,51	53.092,35	81.962,86

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, (<https://www.stat.gov.az/>), Erişim Tarihi 10 Nisan 2020

19-22 Şubat 2018 tarixlərində Taşkənt'te ilk kez Özbəkistan-Azərbaycan iş forumu düzənlənmişdir. Toplantıya Azərbaycan'ın Özbəkistan Böyükəlcisi Hüseyn Guliyev, AEC Başkanı Məmməd Musayev başkənliğındakı 20'dən fazla şirkətin təmsilçisi və Özbəkistan'ın iş adamları katılmışdır. Özbəkistan'da 71 Özbəkistan-Azərbaycan ortaq projələri bulunmaqdadır. Azərbaycan sərmayəsinin katılımıyla 11 işlətmə fəaliyyət göstərməkdədir. İş forumu çərçəvəsində Özbəkistan Cümhuriyyəti Ticarət və Sənayi Odası ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti Ulusal Girişimçilər Konfederasyonu arasında iş birliğı anlaşıması imzalanmışdır¹⁴³.

¹⁴³Www.Chamber.Uz, "Uzbek Azerbaijani Business Forum", (<Http://Www.Chamber.Uz/En/News/1809>), Eişim Tarihi 10 Nisan 2020

4-5 Şubat 2019 tarihlerinde Azerbaycan heyeti Özbekistan'ı ziyaret etmiştir. Heyete Azerbaycan'dan önemli devlet adamları ve girişimciler katılmıştır. Azerbaycan-Özbekistan ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi konusu da ele alınmıştır. Azerbaycan Ekonomi Bakanı Şahin Mustafayev konuşmasında ekonomik-ticari iş birliğinin geliştirilmesi için büyük potansiyelin olduğunu vurgulayarak, enerji, sanayi, tarım, ulaşım, ticaret, turizm, kültür ve diğer alanlarda ilişkilerin geliştirilmesi perspektiflerine dikkat çekmiştir. Bakan Azerbaycan'da ticaret, sanayi, ulaşım, hizmet vb. alanlarda Özbekistan sermayeli 30'a yakın şirket faaliyet gösterdiğini belirtmiştir¹⁴⁴.

Uluslararası taşımacılık koridorlarının kesişme noktasında bulunan Azerbaycan'ın konumu ve büyük transit potansiyeli Özbekistan ile ulaşım ve transit alanında iş birliğinin geliştirilmesi için geniş fırsatlar sunmaktadır. Bunun dışında İpek Yolu'nun yenilenmesi sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi bir süreçtir. Bilindiği üzere, eski SSCB cumhuriyetinin belli tarihsel dönem boyunca aynı ekonomik mekân altında temsil edilmesi Rusya'nın rol oynadığı tek ulaşım sisteminde bileşikleri ile sonuçlanmıştır. TRACECA programının gerçekleştirilmesi ise daha çok Rusya'nın Orta Asya ve Güney Kafkasya regionundaki olanaklarını kısıtlamaktadır. TRACECA programı bir yandan İpek Yolu üzerinde bulunan ve bağımsızlığını elde etmiş ülkelerin ekonomik gelişimine Avrupa Birliği'nin yardımına, bu ülkelerin Avrupa mekanına daha yoğun entegrasyonunu sağlamaktadır. Öte yandan serbest ticari-ekonomik faaliyetleri Rusya'nın olası engellerini ve baskılarını ortadan kaldırmaya yönelmiştir.

İki ülkenin TRACECA projesi de dahil olmak üzere katıldığı uluslararası projelerdeki iş birliği, ilişkilerin gelişiminde önemli bir faktördür. Taraflar, TRACECA projesi ve Avrupa-Kafkasya-Asya güzergâhında Transkafkasya

¹⁴⁴Www.Economy.Gov.Az “Azərbaycan-Özbəkistan İqtisadi Əlaqələri Müzakirə Edilib”, 06.02.2020, (Https://Www.Economy.Gov.Az/Article/Azerbaijan Ozbekistan İqtisadi Elaqleri Muzakire Edilib/29899), Erişim Tarihi 11 Nisan 2020

koridorunun daha verimli kullanılması konusunda iki ülke arasındaki ticaret hacminin artması önemli bir etken olmuştur¹⁴⁵.

2.3.3. Enerji İlişkileri

SOCAR ve "Uzbekneftegaz" şirketleri arasında Özbekistan'da jeolojik araştırma çalışmaları, Kaşkadarya bölgesindeki yataklarda üretimin artırılması ve anlaşmaların uygulanabilir olması için yol haritaları belirlenmiştir. Belgeler Özbekistan'ın Enerji Bakanı Yardımcısı Jurabek Mirzamahmudov ve "Uzbekneftegaz" ın Yönetim Kurulu Başkanı Bahodirdan Sidiqovun Bakü'ye yaptığı ziyaret çerçevesinde SOCAR'ın Başkanı Rövneg Abdullayev ile görüşmesi sırasında imzalanmıştır. Toplantı sırasında taraflar hem kuyuların restorasyonu ve esaslı onarım çalışmalarının hızlandırılması, hem de Özbekistan'da yeni kuyuların açılması ve mevcut tesislerin modernleştirilmesi sırasında kullanılacak olan petrol-gaz cihazlarının üretimi ile ilgili anlaşmalar yapmışlardır. Ziyaret çerçevesinde SOCAR'ın Başkanı Rövneg Abdullayev ve "Uzbekneftegaz" Yönetim Kurulu Başkanı Alişer Sultanov tarafından iki şirket arasındaki iş birliğinin temelini atan Karşılıklı Anlaşma Memorandumu imzalanmıştır. Memorandum şirketler arasında petrol-gaz yataklarının araştırılması, işletilmesi ve enerji sektörünün gelişmesi üzere diğer potansiyel iş birliği sferalarını kapsamaktadır¹⁴⁶.

17 Mayıs 2017 tarihinde SOCAR başkanı Rövneg Abdullayev ve beraberindeki heyet Taşkent'te 20. Özbekistan Petrol-Gaz yıldönümü sergi-konferansının açılışına katılmıştır. 26 ülkeden 200'den fazla şirketin katıldığı fuarda dünyanın önde gelen enerji kuruluşları sırasında SOCAR da temsil edilmekteydi. Özbekistan Başbakan Birinci Yardımcısı Gulomjon İbragimov ve "Uzbekneftegaz" Yönetim Kurulu Başkanı Alişer Sultanovla yapılan görüşmelerde Azerbaycan ve Özbekistan

¹⁴⁵Ömərov Vahid, "Azərbaycan-Özbəkistan Əməkdaşlığı", SəS, 23 Aprel 2013, s.22

¹⁴⁶Www.Neftgaz.Ru, "‘‘Ўзбекнефтегаз И Socar Обсудили Проекты По Геологоразведке И Добыче В Узбекистане И Азербайджане’’, 15 Октября 2019, (<https://neftgaz.ru/news/geological-exploration/500593-uzbekneftegaz-i-socar-obsudili-proekty-po-geologorazvedke-i-dobyche-v-uzbekistane-i-azerbaydzhane/>), Erişim Tarihi 11 Nisan 2020

arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilğini belirten, enerji sektöründe ilişkilerin genişletilmesi perspektifleri, ayrıca tarafları ilgilendiren diğer konular hakkında kapsamlı görüş alışverişi yapmıştır. Özbekistan temsilcileri ile toplantılar sırasında SOCAR ve "Uzbekneftegaz" şirketleri arasında potansiyel iş birliği olanakları değerlendirilmiştir¹⁴⁷.

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ve Özbekistan'ın "Uzbekneftegaz" petrol gaz şirketi Avrupa ve diğer ülkelerde ticari işlemler gerçekleştirmek için ortak proje oluşturacaklarını belirtmiştir. Bu proje SOCAR, "SOCAR Trading" ve "CHEMTRADE LLC" şirketlerinin dahil olduğu Azerbaycan heyeti ile "Uzbekneftegaz" şirketinin görüşmesinde ele alınmıştır. Taraflar treyding işlemlerinin gerçekleştirilmesi için ortak müessesenin oluşturulması alanında iş birliği yönünün perspektiflerini değerlendirmişlerdir¹⁴⁸.

SOCAR, "Özbekneftegaz" ASC ve "Uzkhimprom" ASC Özbekistan'dan Avrupa pazarlarına kimyasal, petrol ve gaz ürünleri ve gübrelerin ihracatı için ortak proje hazırlamayı planlamaktadır. SOCAR Mayıs 2019 tarihinde Özbekistan'daki üç yatırım bloğunda jeolojik keşif hakkında imzalanan bir anlaşma çerçevesinde Özbekneftegaz şirketi ile iş birliği yapmaktadır. Anlaşma Aral Denizi'nin Özbekistan kısmında, Ustyurt bölgesinin Samsk-Kosbulak ve Bayterek yatırım bloklarında keşif yapılmasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, Özbekneftegaz ve SOCAR, Azerbaycan şirketinin ileri teknolojilerini kullanarak ülkenin güneyindeki dört alanda hidrokarbon üretimini artırmak için anlaşma imzalamıştır¹⁴⁹.

Orta Asya ülkeleri zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olmalarına rağmen, uluslararası denizlere ve Azerbaycan gibi Avrupa pazarlarına doğrudan erişimleri yoktur. Özellikle Sovyet döneminde, bölgedeki kaynakların Rusya üzerinden

¹⁴⁷Www.Tashkent.Mfa.Gov.Az, "Socarın Prezidenti Daşkənddə Görüşlər Keçirmişdir", (Http://Tashkent.Mfa.Gov.Az/News/4/3013), Erişim Tarihi 11 Nisan 2020

¹⁴⁸Www.Repoert.Az, "Socar və Uzbekneftegaz Ticarət Əməliyyatları Üçün Birgə Müəssisə Yaradacaq" 21 Noyabr 2019, (Https://Report.Az/Energetika/Socar-Ve Uzbeknefteqaz Avropa Ve Diger Olkelerde-Treyder-Emekiyatl/), Erişim Tarihi 13 Nisan 2020

¹⁴⁹Www.Azernews.Az, "Socar, Uzbekneftegaz, Uzkhimprom To Establish Jv", 25.11.2019, (Https://Www.Azernews.Az/Oil_And_Gas/158838.Html), Erişim Tarihi 11 Nisan 2020

uluslararası pazarlara ihraç edilmesine yönelik güzergâhların inşası Orta Asya ülkelerini ekonomik olarak Rusya'ya bağımlı hale getirmiştir. Bu nedenle, Özbekistan gibi ülkelerin, enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara ihraç etmek için Rusya'ya ihtiyacı vardır. Bu bağımlılığı ortadan kaldırmak için alternatif yollar inşa etmek gerekmektedir. Azerbaycan'ın stratejik konumu ülkelerin Rusya'nın tekelinden kurtulmaları için bir fırsat olmuştur.

2.4. Türkmenistan – Azerbaycan İlişkileri

Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkmenistan arasında diplomatik ilişkiler 9 Haziran 1992'de kurulmuştur. 18 Ekim 2002'de Azerbaycan'ın Türkmenistan Büyükelçiliği açıldı. 8 Haziran 1999'da Azerbaycan'da Türkmenistan Büyükelçiliği açıldı. 2017 yılında iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının 25. yıl dönümü vesilesiyle devlet başkanları ve dışişleri bakanları düzeyinde karşılıklı tebrik mektupları gönderildi. Azerbaycan Milli Meclisinde Azerbaycan-Türkmenistan dostluk grupları ve Türkmenistan Parlamentosunda Türkmenistan-Azerbaycan dostluk grupları bulunmaktadır. Türkmenistan Cumhurbaşkanı'nın 2017 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'ne resmi ziyareti sırasında Devlet Başkanları, Azerbaycan ile Türkmenistan arasında Stratejik Ortaklık Deklarasyonu'nu imzaladı. İki ülke ayrıca çok taraflı bir formatta iş birliği yapmaktadır. Azerbaycan, Türkiye ve Türkmenistan dışişleri bakanları düzeyinde üçlü bir formatta iş birliği yapmaktadır. Bu formatta hâlihazırda dört toplantı yapılmıştır¹⁵⁰.

2.4.1. Siyasi İlişkiler

Azerbaycan'ın dış politikasında tüm ülkelerle, özellikle de Türkçe konuşan ülkelerle yoğun iş birliği ilişkileri önemli bir yer tutmaktadır. Azerbaycan-Türkmenistan ilişkileri de sadece bu ülkeler için değil, aynı zamanda tüm Orta Asya, hem de Hazar, Kafkasya bölgesi için büyük öneme sahip olmaktadır. Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki ilişkilerin tarihi çok eski bir döneme dayanmaktadır. Dolayısıyla, Azeriler ve Türkmenler aynı köklere, kültüre, eski tarihi ilişkilere ve geleneklere sahiptir.

¹⁵⁰ (<https://mfa.gov.az/az/content/362/turkmenistan>), Erişim Tarihi 13.Nisan.2020

Ayrıca bu halklar aynı dil ve din tarafından birleştirilmiştir. Orta Asya halkları arasında Türkmenler milliyet bakımından Azerbaycan halkına en yakın halklardan biri olarak kabul edilmektedir. Her iki halk da Oğuz kökenlidir

Harita 2.3: Türkmenistan Haritası



Kaynak: www.aljazeera.com.tr, (<http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-turkmenistan>), Erişim Tarihi 7 Şubat 2021

Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki diplomatik ilişkiler 9 Haziran 1992 tarihinde kurulmuştur. 8 Haziran 1999 tarihinde Azerbaycan'da Türkmenistan Büyükelçiliği açılmıştır. 4 Haziran 2001 tarihinde Türkmenistan tarafı mali sorunlar nedeniyle Azerbaycan'daki büyükelçiliğini askıya almıştır. 2008 yılında büyükelçilik faaliyetlerine yeniden başlamıştır. Ağustos 2002 tarihinde de Aşkabat'ta Azerbaycan Büyükelçiliği açılmıştır¹⁵¹.

İki ülke arasındaki ilişkilerin derinleşmesi, belirli sorunların giderilmesi, devlet başkanlarının karşılıklı ziyaretleri, çeşitli uluslararası etkinlikler çerçevesinde fikir alışverişi yapmaları önemli rol oynamaktaydı. 23-24 Aralık 1993 tarihinde Aşkabat'ta düzenlenen BDT'ye üye ülkelerin Başkanlarının toplantısında yer alan Haydar Aliyev ile Türkmenistan'ın Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov arasında yapılan görüşmede iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi, ilgili bölgesel ve uluslararası konular hakkında görüş alışverişi yapılmıştır¹⁵².

¹⁵¹Www.Mfa.Gov.Az, "Türkmenistanla İki Tərəfli Münasibətlər", ([Http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/362/Turkmenistan](http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/362/Turkmenistan)), Erişim Tarihi 11 Mart 2020

¹⁵²Www.Ashgabat.Mfa.Gov.Az, "İkitərəfli Münasibətlər", ([Http://Ashgabat.Mfa.Gov.Az/Content/3](http://Ashgabat.Mfa.Gov.Az/Content/3)) Erişim Tarihi 13 Nisan 2020

26 Ekim 1994 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Türkmenistan'ın bağımsızlık kazanmasının üçüncü yıldönümü nedeniyle düzenlenen toplantıda yer almak için Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov'un daveti üzerine Aşkabat'ta resmi ziyarette bulunmuştur. Haydar Aliyev Aşkabat'taki gazetecilere verdiği röportajda, ziyaretin büyük bir amacı olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda Haydar Aliyev konuşmasında Türkmenistan'ın Azerbaycan'ın, diline ve geçmişine yakın bir ülke olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirmek gerektiğini, geçmişte yapılan büyük hatalardan ders çıkarılmasını dile getirmiştir¹⁵³.

18-19 Mart 1996 tarihinde Türkmenistan Cumhurbaşkanı Azerbaycan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sırasında iki ülke arasında belgeler imzalanmış ve Cumhurbaşkanlarının katılımı ile basın toplantısı düzenlenmiştir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov'un Fuzuli, Zengilan, Şuşa, Hocalı'dan olan göçmenleri ziyaret etmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin dostane olduğunu göstermiştir¹⁵⁴.

İlham Aliyev 2003 tarihinde iktidara geldikten sonra Haydar Aliyev'in Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine karşı yürüttüğü politikayı devam ettirmekteydi. Bu politika çerçevesinde Hazar konusunda Azerbaycan ve Türkmenistan dış politikaları çakışsa da devletler bu sorunları giderme çabalarında bulunarak ikili ilişkileri dostluk ve kardeşlik çerçevesinde ilerlemesine çaba göstermişlerdir.

2007 yılında Gurbanguli Berdimuhamedov'un Türkmenistan'ın yeni Cumhurbaşkanı'nın seçilmesinden sonra resmi Aşkabat'ın dış politika yaptığı düzenlemeler Azerbaycan'la ilişkilerde de kendini göstermiştir. Ülkenin iç ve dış politikasına her yönüyle yeniden bakan Başkan Gurbanguli Berdimuhamedov'un ilişkileri yeni düzende, dünyada yaşanan küresel süreçlere uygun şekilde kurmaya

¹⁵³Www.Azertag.Az, "Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Türkmənistana Səfəri Təntənəli Qarşılanma Mərasimi", 27.10.1994, Erişim Tarihi 13 Nisan 2020

¹⁵⁴"Türkmənistan Respublikasının Prezidenti Saparmurad Niyazovun Azərbaycana Səfəri", **Azərbaycan**, 19 Mart 1996, s.1

çalışması Azerbaycan'la ilişkileri yeni gelişme aşamasına yükseltmiştir. İki Hazar kıyısı ülkenin siyasi ilişkilerinde yeniden canlanma olmuştur¹⁵⁵.

19 Mayıs 2008 tarihinde Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhamedov Azerbaycan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Görüşmede Azerbaycan- Türkmenistan ilişkilerinin gelişme perspektifleri ve bu sürecin gelişmesinde cumhurbaşkanlığı seviyesinde görüşlerinin rolü vurgulanmıştır. Görüşmelerin ardından iki ülkenin Maliye, Dışişleri ve Ulaştırma Bakanlıkları arasında iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır¹⁵⁶.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 28 Kasım 2008 tarihinde Türkmenistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhamedovla ikili görüşmede iki ülke arasındaki ilişkilerin çeşitli alanlarda gelişmesinden memnuniyetini ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ise Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki ilişkilerin sadece bu ülkeler için değil, aynı zamanda tüm Orta Asya, Hazar ve Kafkasya bölgesi için büyük önem taşıdığını belirtmiştir. Geniş katılımlı toplantıdan sonra devlet başkanları Bakü ve Türkmenbaşı limanları aracılığıyla uluslararası demiryolu- feribot hattında yüklerin taşınması, eğitim ve diğer alanlarda iş birliği, hükümetler arasında ekonomik iş birliği Azerbaycan-Türkmenistan hükümetlerarası komisyonu hakkında sözleşme ve diğer belgeleri imzalamışlardır¹⁵⁷.

Türkmenistan'la ilişkiler Azerbaycan dış politikasında önemli bir yer oluşturmaktadır. Türkmenistan'ın Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhamedov'un 2017 yılında Azerbaycan'a yapmış olduğu resmi ziyaret bu yönde büyük önem taşımaktadır. Bu ziyaret Türkmenistan Cumhurbaşkanı'nın Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile görüşmelerde ülkeler arası iş birliğinin tüm alanlarının

¹⁵⁵Cəfərli Rəşad, "Azərbaycan-Türkmənistan Münasibətləri Sürətlə İnkişaf Edir", **Azərbaycan**, 5 Dekabr 2008, s.5

¹⁵⁶Www.Azadliq.Org, "Qurbanqulu Berdiməhəmmədov Azərbaycandır", (<https://www.azadliq.org/A/448137.html>), Erişim Tarihi 14 Nisan 2020

¹⁵⁷Www.Azertag.Az, "Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Türkmənistana Rəsmi Səfəri", 29.11.2008, (https://azertag.az/Xeber/Azərbaycan_Prezidenti_Ilham_Aliyevin_Turkmanistana_Rasmi_Safari-425532), Erişim Tarihi 13 Nisan 2020

geliştirilmesi için şartlar ileri sürülmüştür. Bu sefer çerçevesinde tüm alanlarda iş birliğinin geliştirilmesi için 13 anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca, "Azerbaycan ile Türkmenistan Arasında Stratejik Ortaklık Hakkında Beyanname" imzalanmıştır. Beyanname de ülkelerin şimdiki ve gelecekteki ortak faaliyetlerinin tüm yönleri ifade edilmiştir¹⁵⁸.

Azerbaycan Milli Meclisinde Azerbaycan-Türkmenistan, Türkmenistan Meclisinde de Türkmenistan-Azerbaycan Parlamentolararası İlişkiler ve dostluk grupları faaliyet göstermektedir¹⁵⁹. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 21-22 Kasım 2018 tarihinde Türkmenistan'a resmi ziyareti iki ülke arasında iş birliği tarihinde yeni sayfa açmıştır. Üst düzeyde yapılan tartışmalar sonucunda anlaşmalar ve imzalanan belgelerin içeriği yakın zamanda ikili iş birliğinin daha da büyüyeceğini belirtmekteydi. Ziyaret sırasında devlet başkanları ortak bir bildiri olan ulaşım, ekonomik ve insani konularla ilgili 20 belge imzalamışlardır. Bu belgeler yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması, iki ülkenin demir yolları, uluslararası deniz limanları ve denizcilik kurumları arasında iş birliğini belirtmektedir. Cumhurbaşkanı Aliyev'in yaptığı ortak açıklamada kardeş ülkeler olan "Türkmenistan ve Azerbaycan"ın egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve uluslararası düzeyde tanınmış sınırlarının dokunulmazlığını desteklediklerine bir vurgu daha yapmışlardır¹⁶⁰.

11 Ekim 2019 tarihinde Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat şehrinde BDT Devlet Başkanları Konseyi toplantısına Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'de katılmıştır. Bu toplantıda da cumhurbaşkanları birebir görüşme yapmışlardır. Türkmenistan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı konuşmalarında bir kez daha iki

¹⁵⁸Www.Mirperemen.Net, "Азербайджан Туркменистан: Прагматическое Сближение?", (Http://Mirperemen.Net/2017/08/Azerbajdzhan-Turkmenistan-Pragmaticheskoe-Sblizhenie/), Erişim Tarihi 13 Nisan 2020

¹⁵⁹Www.Mfa.Gov.Az, "Түркмәнстанла İкі Тәрәfli Мүнәсibәtlәр, (Http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/362/Turkmenistan), Erişim Tarihi 13 Nisan 2020

¹⁶⁰Www.President.Az, "От Имени Президента Туркменистана Гурбангулы Бердымухамедова Дан Официальный Прием В Честь Ильхама Алиева", (Https://Ru.President.Az/Articles/30834), Erişim Tarihi 14 Nisan 2020

ülke arasındaki siyasi ilişkilerin dostluk ve kardeşlik bağlamında ilerlediğini belirtmişlerdir¹⁶¹.

Genel olarak, Türkmenistan'la ilişkiler Azerbaycan'ın dış politikasının önemini oluşturmaktaydı. İki ülke halklarının aynı etnik kökene, kültür ve dine sahip olmaları yüzyıllardır dostluk içinde yaşamaları ilişkilerin gelişmesi için bir temel oluşturmaktadır. Son yıllara bakıldığında ikili ilişkilerin gelişme dinamiği olumlu yöndedir. Her iki ülke çoğu uluslararası konuda aynı mevkiyi ortaya koymaktadır. İki ülke de uluslararası ve bölgesel güvenliği korumaya karardır. Orta Asya, Kafkasya ve Hazar bölgesindeki siyasi süreç üzerinde olumlu etki yaratmıştır. Ayrıca, Azerbaycan ile Türkmenistan arasında uluslararası kuruluşlar çerçevesinde başarılı iş birliği yapılmaktadır. Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı, İslam İş birliği Teşkilatı, Ekonomik İş birliği Teşkilatı, Bağımsız Devletler Topluluğu, Bağlantısızlar Hareketi ve diğer uluslararası kuruluşlarda taraflar arasında karşılıklı anlayış ve destek oluşmuştur.

2.4.2. Ekonomik İlişkiler

Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde 2008 yılında kurulan Azerbaycan ile Türkmenistan arasında ekonomik iş birliği hükümetlerarası komisyonun faaliyetleri önemli yer tutmaktadır. Komisyon, ticaret, iletişim, sanayi, tarım, turizm, insani ve diğer alanlarda iş birliği konularının çözümlenmesinde ve iş adamları arasındaki temasların ve karşılıklı yatırımların kurulmasında önemli bir rol oynamaktadır¹⁶².

Türkmenistan'dan Azerbaycan'a ithalatta yumuşak buğday, buğday unu, jet motorları için gazyağı yakıtı, sıvı yakıt, polipropilen, toprak ve tünel açma makineleri parçaları

¹⁶¹Www.Respublica-News.Az, "Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Türkmənistanı İşgüzar Səfəri", ([Http://Www.Respublica-News.Az/Index.Php/Siyas-T/Item/24104-Azaerbaydzan-Prezidenti-İlham-Aeliyevin-Turkmaenistana-İshzhuzar-Saefaeri](http://Www.Respublica-News.Az/Index.Php/Siyas-T/Item/24104-Azaerbaydzan-Prezidenti-İlham-Aeliyevin-Turkmaenistana-İshzhuzar-Saefaeri)), Erişim Tarihi 15 Nisan 2020

¹⁶²Www.Mfa.Gov.Az, "Türkmənistanla İqtisadi Sahədə Əməkdaşlıq", ([Http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/362/Turkmenistan](http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/362/Turkmenistan)), Erişim Tarihi 16 Nisan 2020

başlıca ürünlerdir. Azerbaycan'da Türkmenistan'a çikolata ve çikolata ürünleri, ilaçlar, elektrik kabloları, şeker ihraç edilmektedir¹⁶³

Tablo 3. Azerbaycan-Türkmenistan Ticaret Hacmi (2011-2019) Milyon \$

Yıl	Ihracat	Ithalat	Toplam
2011	43.921,6	12.913,6	56.835,2
2012	58.915,6	32.714,2	91.629,8
2013	39.852,1	48.300,3	88.152,4
2014	38.002,7	13.198,5	51.201,2
2015	32.814,9	19.619,0	52.433,9
2016	113,787,1	38.488,9	152.276,0
2017	54.111,6	110.024,1	164.135,7
2018	23,799,6	109.352,3	133.151,9
2019	23,066.50	202,585.61	225.652,11

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, (<https://www.stat.gov.az/>), Erişim Tarihi, 13 Nisan 2020

30 Ekim 2017 tarihinde Bakü-Tiflis-Kars demir yolunun açılış töreni gerçekleşmiştir. Bakü Uluslararası Deniz Ticaret Limanı'nda gerçekleştirilen törende Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Kazakistan Başbakanı Bakıttan Saqintayev, Gürcistan Başbakanı Giorgi Kvirikaşvili, Özbekistan Başbakanı Abdullah Aripov, ayrıca Tacikistan ve Türkmenistan heyetleri katılmışlardır. Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı Avrasya kıtası için önemli bir projedir. Ayrıca Orta Asya'da bulunan Azerbaycan'a yakın

¹⁶³Www.Ashgabat.Mfa.Gov.Az, “İki Tərəfli Münasibetler”, (<Http://Ashgabat.Mfa.Gov.Az/Content/3>), Erişim Tarihi 16 Nisan 2020

devlet olan Türkmenistan da bu projeden faydalanabilmektedir. Bu hat, Türkmenistan'ın mallarını Avrupa pazarlarına minimum maliyetle ihraç etmesini, Avrupa pazarlarından mal ithal etmesini ve diğer ülkelerin mallarının taşınmasından gelir elde etmesini sağlamaktadır¹⁶⁴.

İki ülke arasında ulaşım ve ticaret alanındaki ilişkiler, Hazar Denizi genelinde kurulduğundan, önemli bir ikili iş birliği alanı olarak nitelendirilmektedir. Deniz ticaret iş birliğinin arttırılma sorunu son yıllarda taraflar arasında yapılan müzakerelerin önemli konusu olmuştur. İster Türkmenistan Cumhurbaşkanının Azerbaycan'a, isterse de Azerbaycan Cumhurbaşkanının Türkmenistan'a resmi ziyareti sırasında bu alanla özel ilgilenilmiştir.

Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki ekonomik ilişkiler Orta Asya, Hazar Denizi ve Kafkasya için doğrudan etkiye sahip olmaktadır. Orta Asya'yı Kafkasya'ya bağlayan en kısa ve en uygun yol Hazar Denizi üzerinden Türkmenistan ve Azerbaycan'dan geçmektedir. Bu nedenle, bu ülkeler arasındaki ilişkiler, bölge ülkelerinin mallarını dünya pazarına kolayca ihraç etmelerine ve ithal edilen malları mümkün olan en kısa sürede ve en ucuz şekilde nakletmelerine olanak sağlamıştır.

2.4.3. Enerji İlişkileri

Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde enerji sektörü önemli bir rol oynamaktadır. Bu alanda iş birliğini belirleyen ana faktör, her iki ülkenin de zengin hidrokarbon kaynaklarına sahip olmasıdır. Azerbaycan'ın başarılı petrol ve gaz stratejisi ve dünya enerji güvenliğine katkısı, özellikle Azerbaycan-Türkmen ilişkilerinin gelişmesine ve iki ülke arasındaki enerji iş birliğine katkı sağlamıştır. Bu nedenle Azerbaycan ve Türkmenistan Cumhurbaşkanları toplantısında tartışılan ana konulardan biri enerji iş birliği olmuştur. Bir zamanlar Hazar sorunundan kaynaklanarak Azerbaycan'ın enerji projelerine karşı çıkan

¹⁶⁴www.Traceca-Org.Org, "Opening Ceremony Of The Baku-Tbilisi-Kars Railway-Uninterrupted And Reliable Rail Transport Bridge For The Traceca Corridor", 30 October 2017, Erişim Tarihi 18 Nisan 2020

Türkmenistan, şimdi Azerbaycan üzerinden bir gaz boru hattı planını desteklemektedir.

Şu anda Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki en önemli sorun Hazar Denizi'nin tanımlanmamış yasal statüsüdür. Bu sorunu çözmek için, beş Hazar kıyı devletinin Dışişleri Bakan Yardımcıları düzeyinde, aynı zamanda düzenli toplantılar yapan bir Özel Çalışma Grubu oluşturulmuştur.

Türkmenistanın Hazar politikasını incelediğimizde;

1. 2005 yılından bu yana Hazar Denizi'nin orta hat boyunca bölünmesini önermesine rağmen, Azerbaycan ile birçok alanda anlaşmaya varılamamıştır.
2. Hazar orta hat ilkesi ile bölünmelidir ve bu devletler arasında sınır rolünü oynamalıdır
3. Hem Hazar Denizi'nin dibinin hem de su havzasının tam ve eşzamanlı olarak ulusal sektörlere bölünmesi konumuna dayanmaktadır.
4. Hazar kıyılarının yüzde 20'si Türkmenistan'a aittir¹⁶⁵.

Azerbaycan ve Türkmenistan arasında ciddi bir anlaşmazlık vardır. İki ülke arasındaki anlaşmazlığın temel noktası "orta hattın çekilmesi" aşamasında ortaya çıkmaktadır. Türkmenistan Azerbaycan'ın Abşeron yarımadası vasıtasıyla Hazar'ın derinliklerine doğru eklendiğini, bu nedenle de Azerbaycan ile kendisi arasında orta hattın çekilmesiyle Abşeron yarımadasının dikkate alınmaması gerektiğini bildirmektedir. İki ülke arasındaki anlaşmazlık nedeniyle "Kepez" ve "Azeri-Çırac" yatakları tartışmalı olarak kabul edilmektedir. İki ülke arasındaki Hazar sorununa ilişkin en büyük kriz 2012 yılında çıkmıştır. Tarafların birbirine nota vermesiyle sonuçlanmıştır¹⁶⁶.

¹⁶⁵Araz Aslanlı, "Geosiyasi Rəqabət Və Geoiqtisadi Maraqlar Zəminində Xəzər Hövzəsinin "Qordi Düyünü", Bakı, 2014 s. 17

¹⁶⁶Www.Ashgabat.Mfa.Gov.Az, "İki Tərəfli Münasibətlər", (Http://Ashgabat.Mfa.Gov.Az/Content/3) Erişim Tarihi 18 Nisan 2020

16 Ağustos 2018 tarihinde yıllarca süren yoğun tartışmaların ardından, beş Hazar kıyı devleti, Kazakistan şehri Aktau'daki Hazar Denizi'nin yasal statüsünün belirlenmesi konusunda önemli bir belge imzalanmıştır. Zirvede cumhurbaşkanları sekiz belge imzalamıştır. Buna Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi, Beşinci Hazar Zirvesi Tebliği, Hazar Denizi'nde Terörizmle Mücadele İşbirliği Protokolü de dahildir. Diğer belgeler ise organize suçla mücadelede iş birliği, ekonomik ve ticari iş birliği, ulaştırma alanında iş birliği, anlaşmazlıkların çözümü, sınır kuruluşlarının iş birliği gibi konuları ele almaktadır. Yapılan bu anlaşmalar genelinde Azerbaycan Türkmenistan arasında Hazar'dan kaynaklanan sorunların ortadan kaldırılmasında önemli rol oynamaktadır¹⁶⁷.

Hem Azerbaycan hem de Türkmenistan'ın büyük hidrokarbon rezervlerine sahip olması enerji alanında iş birliği için de geniş olanaklar sunmaktadır. Azerbaycan Türkmenistan'ın enerji kaynakları için transit olanaklar sunmaktaydı. Türkmen petrolünün Haydar Aliyev Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı üzerinden taşınması da iki ülke arasındaki iş birliğini güçlendirmektedir. Türkmenistan petrolünün nakline 2010 yılında başlanmıştır. Türkmenistan petrolünün BTC ile nakli "SOCAR Trading" ve "Dragon Oil" şirketleriyle yaptığı anlaşma çerçevesinde gerçekleştirilmekteydi. "SOCAR Trading" in Türkmenistan petrolünün nakline dair imzaladığı anlaşmaya göre, geçişin Azerbaycan'dan yapılması sonucunda Azerbaycan Deniz Gemiciliği yılda yaklaşık 36 milyon ABD doları, "Azərtrans" terminali yaklaşık 20 milyon \$, "BTC Co." şirketi ise yaklaşık 100 milyon \$ gelir elde edeceklerdir¹⁶⁸. Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı üzerinden diğer ülkelerden hammadde nakliyesi Azerbaycan petrolünü taşıma maliyetini düşürüp ve satışlarını artırmaktaydı. Görülebileceği gibi, BTC üzerinden taşınan Türkmen petrol hacmindeki artış, bu boru hattının önemini artırmaktadır.

¹⁶⁷Www.Newtimes.Az, "Xəzərin Hüquqi Statusu: Aktau Sammitinin Tarixi Və Geosiyasi Özəllikləri", ([Http://Newtimes.Az/Az/Economics/5728](http://Newtimes.Az/Az/Economics/5728)), Erişim Tarihi 18 Nisan 2020

¹⁶⁸Www.Az.Trend.Az, "Martda Bakı-Tbilisi-Ceyhan Kəməri ilə Türkmənistan Neftinin Nəqli Artıb", ([Https://Az.Trend.Az/Business/Energy/1857629.Html](https://Az.Trend.Az/Business/Energy/1857629.Html)), Erişim Tarihi 17 Nisan 2020

10-11 Eylül 2015 tarihinde Azərbaycan Devlet Petrol Şirkəti (SOCAR) Başkanı Rövneq Abdullayev və bərabərindəki heyət Türkmənistan ziyarətində bulunmuşdur. Görüşmədə Azərbaycan ilə Türkmənistan arasında enerji, petrol və doqal qaz iş birliğı konuları ele alınmışdır. Zəngin petrol və qaz kaynaklarına sahip Hazar kıyı devletlərinin hər ikisinin də bu sektorün gelişimine özel önəm verdiğı kaydedilmiştir. Görüşmələrdə tərəflər mevcut iş birliğini güçəndirmə bekləntiləri hakkında görüş alışverişində bulunup, ilişkileri daha da gelişirmenin yollarını aramışlardır¹⁶⁹.

Güney Qaz Koridoru Güney Kafkasya Doqal Qaz Boru Hattı, TANAP və TAP aracılığıyla ilk olarak Türkiye'ye və Güney Avrupa'ya ihracını sağlamışdır. 2011 yılında AB və Azərbaycan Hazar'dan Avrupa'ya doğrudan qaz nakleden güzərgahların oluşturulmasını destekleyen ortak bildiriği imzalamışdır. Güney Qaz Koridoru'nun temeli 20 Eylül 2014 tarihinde atılmışdır¹⁷⁰.

Avrupa Birliğı və Azərbaycan Güney Qaz Koridoru (SGC) projesi için Türkmənistan'a teklifdə bulunmuşdur. 15 Şubat 2018 tarihinde Bakü'de "Güney Qaz Koridoru" Danışma Konseyi çerçevesinde bakanların dördüncü toplantısı yapılmışdır. Türkmənistan qazının Azərbaycan və Avrupa'ya ulaştırılması Hazar'ın dibine boru hattı yapılmasıyla gerçekleşecektir. Bu Rusya və İran'ın enerji politikasında zıt olduğı için her iki devlet projenin hayata geçmesine engel olmaya çalışmaktadır. Resmi Bakü, bu konuda Tahran və Moskova ilə ilişkilerini bozmak istememekteydi. Ancak, Avrupa Birliğı bu sorunu Türkmənistan ilə çözerse Moskova və Tahran'dan gelen baskıyı etkisiz hale getirip, Azərbaycan Türkmənistan qazının TAP və TANAP üzerinden taşınmasını destekleyebilecektir. Bu sözleri konuşmasında Avrupa Komisyonu Enerji Birliğı Başkanı Maros Şevçoviç belirtmiştir¹⁷¹. Genel olarak bu proje Türkmənistan doğalgazının Azərbaycan üzerinden Avrupa pazarlarına aktarılması Azərbaycan'ın bölgedeki rolünü dahada arttıracaktır. Proje Türkmənistan

¹⁶⁹Www.Report.Az, "Azərbaycan Və Türkmənistan Enerji Və Neft Qaz Sahəsində Əməkdaşlıq Məsələlərini Müzakirə Edib", (Https://Report.Az/Energetika/Azərbaycan-Və-Türkmənistan-Enerji-Və-Neft-Qaz-Sahəsində-Əməkdaşlıq-Məsələlərini-Muzakirə-Edib/), Erişim Tarihi 17 Nisan 2020

¹⁷⁰Www.Minenergy.Gov.Az, "Cənub Qaz Dəhlizi", (Http://Minenergy.Gov.Az/Az/Layiheler/Cenub-Qaz-Dehlizi_2196), Erişim Tarihi 18 Nisan 2020

¹⁷¹Www.Kafkassam.Com, "Cənub Qaz Dəhlizi" Məşvərət Şurası", (Https://Kafkassam.Com/Cənub-Qaz-Dəhlizi-Məşvərət-Surasi.Html), Erişim Tarihi 18 Nisan 2020

içinde de önem arz etmektedir. Bu proje aracılığıyla Türkmenistan doğalgaz taşınmasında Rusya tekelinden kurtulacaktır. Ayrıca Türkmenistan'ın hidrokarbon gelirlerinin önemli bölümünün tek alıcısı Çin dir. Ayrıca, Orta Asya-Çin doğalgaz boru hattının (CACG) inşaatı Çin'den alınan kredilerle gerçekleştiğinden, resmi Aşkabat gaz satışından elde edilen gelirin büyük bölümü kredilerin geri ödenmesine harcanmıştır. Türkmenistan enerji pazarındaki payını ve müşterilerini arttırmak istemektedir¹⁷². Bunun nedenle söz konusu proje Türkmenistan enerji politikasının en önemli konusudur. 3500 kilometre uzunluğundaki Güney Gaz Koridoru, Hazar Denizi'nde üretilen doğal gazı Avrupa'ya verilmesini sağlayacaktır. TANAP doğal gaz boru hattı 12 Haziran 2018 tarihinde faaliyete geçmiştir. Doğalgaz TANAP üzerinden Azerbaycan'dan Türkiye'ye taşınacak ve daha sonra Trans-Adriyatik TAP boru hattı ile Güney Avrupa ülkelerine ulaştırılacaktır. Avrupa'ya ilk gaz arzının 2020'de gerçekleşmesi beklenmektedir¹⁷³.

Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki enerji iş birliğine ilişkin üç taraflı toplantıyı 19 Nisan 2019 tarihinde İstanbul'da yapmıştır. Toplantıda Türkiye'yi Enerji Bakanı Fatih Dönmez, Azerbaycan'lı Enerji Bakanı Perviz Şahbazov, Türkmenistan'lı ise "Türkmengeologiya" Devlet Kurumu Başkanı Şahim Abdrahmanov temsil etmiştir. Görüşmede ülkeler arasında enerji alanında iş birliğin mevcut durumu ve gelişme perspektifleri ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. Parviz Şahbazov konuşmasında Türkiye ile mevcut olan enerji ilişkilerinin yanı sıra Türkmenistanla da iyileşen enerji ilişkilerinden bahsederek 2018 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı 6,3 milyon ton Türkmen petrolünü taşıdığını, bu da bu projelerin bir bütün olarak bölgenin çıkarlarına hizmet ettiğini belirtmiştir. Görüşmenin sonuçlarına dair Ortak Bildiri imzalanmıştır. Belgede yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, yeşil teknolojiler, petrol ve gaz endüstrisinde faaliyet gösteren şirketler ve araştırma merkezleri arasındaki ilişkiler, üç ülkenin enerji sektörü, sergi, konferans ve

¹⁷²Www.Jamestown.Org, "Turkmenistan's Gas Exports Hampered By Geopolitical Realities", (Https://Jamestown.Org/Program/Turkmenistans-Gas-Exports-Hampered-By-Geopolitical-Realities/), Erişim Tarihi 19 Nisan 2020

¹⁷³Www.Oilgas.Gov.Tm, "Turkmenistan Received An Invitation To Join The Southern Gas Corridor", (Https://Www.Oilgas.Gov.Tm/En/Blog/2545/Turkmenistan-Received-An-Invitation-To-Join-The-Southern-Gas-Corridor), Erişim Tarihi 20 Nisan 2020

seminerler alanlarında mevcut iş birliğinin genişletilmesi gibi konular ele alınmaktadır¹⁷⁴.

2.5. Kırgızistan – Azerbaycan İlişkileri

Diplomatik ilişkilerin kurulmasından bu yana, Kırgız-Azerbaycan ikili işbirliği geleneksel olarak karşılıklı yarar sağlayan ortaklık ve dostluğa dayanıyor ve siyasi, ticari, ekonomik, bilimsel, teknik, kültürel ve diğer alanlarda başarıyla gelişti. Bu ilişkiler, karşılıklı çıkarları ilgilendiren birçok güncel uluslararası ve bölgesel meselede sürekli karşılıklı güven, yakınlık veya tam örtüşme ile karakterize edilir. Kırgızistan ve Azerbaycan'ın sürekli artan uluslararası prestiji, ekonomik gelişimi, coğrafi ve jeopolitik durumu ile iki Türk halkı arasındaki tarihsel dostluk ve kardeşlik ilişkileri, gelecekteki kalkınma ve ticaret, ekonomik, siyasi, kültürel ve diğer alanlarda karşılıklı işbirliği beklentileri göz önüne alındığında karşılıklı yarar sağlayan geniş bir işbirliğini güçlendirmeye odaklanır¹⁷⁵.

2.5.1. Siyasi İlişkiler

Azerbaycan-Kırgızistan ilişkilerinin gelişmesinin özünde bazı önemli sebepler yer almaktadır. Her şeyden önce, Kırgızistan ve Azerbaycan halklarının aynı köklere, kültüre, eski tarihsel ilişkilere ve geleneklere sahip oldukları belirtilmelidir. Dini ve milli köken aynılığı, gelecek ilişkilerin gelişmesinde temel olarak alınmaktadır. Her iki ülke SSCB'nin bünyesinde müttefik cumhuriyet olmuştur. Aynı dönemde de aralarında ekonomik ve kültürel ilişkiler kurulmuştur. SSCB dağıldıktan, eski Sovyet mekânında bağımsız devletler kurulduktan sonra da bu ilişkiler daha da gelişmeye başlamıştır.

¹⁷⁴Www.Yap.Org.Az, “İstanbulda Türkiyə, Azərbaycan Və Türkmənistan Enerji Əməkdaşlığı Müzakirə Edilib”, (Http://Yap.Org.Az/Az/View/News/33302/İstanbulda Türkiyə Azərbaycan Turkmenistan Enerji-Emekdashligi-Muzakire-Edilib), Erişim Tarihi 20 Nisan 2020

¹⁷⁵(<http://newtimes.az/az/diplomatik/5145/>), Erişim Tarihi 21 Nisan 2020

Harita 2.4: Kırgızistan Haritası



Kaynak: www.aljazeera.com.tr,(<http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-kirgizistan>), Erişim Tarihi 7 Şubat 2021

İki ülke arasında diplomatik ilişkilerin temeli 1993 yılında atılmıştır. Aralık 1993 tarihinde Türkmenistan'da BDT Devlet Başkanları Konseyi sırasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile Kırgızistan Cumhurbaşkanı ikili görüşmeler yapmışlardır. Azerbaycan'ın Kırgızistan'daki Büyükelçiliği 11 Ekim 2007 yılında faaliyete başlamıştır. 24 Ekim 2014 tarihinde Kırgızistan'ın Azerbaycan'daki Büyükelçiliği faaliyetlerine başlamıştır¹⁷⁶.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Ağustos 1995 tarihinde Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları ile üçüncü Zirvesi'ne katılmak üzere Kırgızistan'a gitmiştir. 11 Kasım 1996 tarihinde Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı ile Kırgızistan Dışişleri Bakanlığı arasında iş birliği protokolü imzalanmıştır¹⁷⁷.

23 Nisan 1997 tarihinde Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev Azerbaycan'a ilk resmi ziyaretini Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in daveti üzerine gerçekleştirmiştir. Başkanlar Haydar Aliyev ve Askar Akayev birebir görüşmesinin ardından, heyetlerin katılımıyla görüşmelerini tamamlamıştır. Görüşmelerde Haydar Aliyev; "Azerbaycan Kırgızistan için her alanda çok güvenilir bir ortak olmaya

¹⁷⁶Www.Mfa.Gov.Az, "Azərbaycan Qırğızıstan İki Tərəfli Münasibətlər", 23 İyul 2000, ([Http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/214/Qirgizistan](http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/214/Qirgizistan)), Erişim Tarihi 21 Nisan 2020

¹⁷⁷Www.Azertag.Az, "Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Qırğızıstana Səfəri", 29 Avqust 1998 (https://azertag.az/xeber/AZARBAYCAN_PREZIDENTI_HEYDAR_ALIYEVIN_QIRGIZISTANA_SAFARI-798795), Erişim Tarihi 18 Nisan 2020

devam edecek, karşılıklı yarar sağlayacak iş birliğini geliştirmek için tüm fırsatları kullanacaktır" demiştir. Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın ziyareti sırasında Azerbaycan ile Kırgızistan arasında Dostluk ve İş birliği Anlaşması, Azerbaycan ve Kırgızistan Adalet Bakanlığı arasında İşbirliği Anlaşması dahil olmak üzere çeşitli alanları kapsayan 14 belge imzalanmıştır¹⁷⁸.

Kırgızistan-Azerbaycan ilişkilerinin önemli yönlerini düzenleyen temel belge 23 Nisan 1997 tarihinde Bakü de imzalanan "Dostluk ve iş birliği hakkında anlaşma" olarak kabul edilmiştir. Bu anlaşmada taraflar arasındaki ikili ilişkilerin temel ilkeleri tespit edilmiştir. Bunlar devlet bağımsızlığına ve egemenliğine saygı, birbirinin iç işlerine müdahale etmemek, hem siyasi alanda hem de ekonomik alanda iş birliği alanlarını geliştirmek olmuştur¹⁷⁹.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in yönetimi döneminde de Azerbaycan-Kırgızistan ilişkileri daha da gelişmekteydi. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Cenevre'de düzenlenen Bilgi Toplumu Dünya Zirvesi sırasında 10 Aralık 2003 tarihinde Kırgızistan Cumhurbaşkanı Asker Akayev'le görüşmüştür. Görüşme sırasında Kırgızistan Cumhurbaşkanı Dağlık Karabağ sorununa değinerek, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediklerini belirtmiştir¹⁸⁰. Kırgızistan sorunun çözümü için belli dönemlerde etkili olmaya çalışmıştır. Öyle ki, 1994 yılının mayıs ayında BDT aracılığı ile Ermenistan ile Azerbaycan arasında ateşkes anlaşması da Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehrinde imzalanmıştır. Kırgızistan Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü destekleyerek, Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yöntemlerle çözülmesinden yana olduğunu belirtmiştir. Bu sorunla ilgili olarak BM Güvenlik Konseyi 822; 853; 874 ve 884 sayılı kararnamelerinin kabulü sırasında Kırgızistan onun lehine oy veren ülkelerden biri olmuştur.

¹⁷⁸(<https://Lib.Aliyevheritage.Org/Az/9093787.Html>), Erişim Tarihi 22 Nisan 2020

¹⁷⁹www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/214/Qirgizistan), Erişim Tarihi 22 Nisan 2020

¹⁸⁰Anar Turan, "Azərbaycan–Qırğızistan: Tarixin Sınağından Çıxmış Qardaşlıq Münasibəti", **Xalq Qəzeti**, 16 Oktyabr 2009, s.2

1-3 Haziran 2004 tarihlerinde Kırgızistan Savunma Bakanı E.Topoyev Azerbaycan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sonucunda "Kırgızistan ile Azerbaycan arasında askeri iş birliği anlaşması" imzalanmıştır¹⁸¹.

17 Kasım 2006 tarihinde Antalya'da düzenlenen Türk Dili konuşan Devlet Başkanları VIII Zirvesi çerçevesinde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev ile bir araya gelmiştir. 29 Aralık 2010 tarihinde Kırgızistan Cumhuriyeti Başbakan Birinci Yardımcısı O.Babanovun Azerbaycan'a ziyareti sırasında ikili iş birliğinin canlanması, özellikle ticari-ekonomik, bilimsel-teknik ve kültürel-insani iş birliği hükümetlerarası komisyonun ilk toplantısının yapılması, Kırgızistan Cumhuriyeti'nde Kırgızistan-Azerbaycan Vakfı tesis edilmesi ve Azerbaycan petrol ürünlerinin Kırgızistan Cumhuriyeti'ne tedariki olanakları görüşülmüştür¹⁸².

20 Aralık 2011 tarihinde Moskova'da Kırgızistan Cumhurbaşkanı A.Atambayev Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile görüşmeler yapmıştır. Ayrıca bu görüşmeler sırasında taraflar ekonomik, kültürel-insani alanlarda iş birliğinin derinleştirilmesi konularını tartışmışlardır. Devlet Başkanı İlham Aliyev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayevi Azerbaycan'a davet etmiştir¹⁸³.

2012 yılının 30-31 Mart tarihlerinde Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev Azerbaycan'a resmi ziyarette bulunmuştur. Hükümet yetkilileri ile görüşmeler yapan Cumhurbaşkanı ayrıca Azerbaycan Milli Meclisi'nde de konuşma yapmıştır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in ve Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayevin heyetlerinin katılımıyla geniş katılımlı görüşmesi sona erdikten sonra Azerbaycan-Kırgızistan belgelerinin imzalanması için düzenlenen törende "Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

¹⁸¹Www.Newstime.Az, "Qırğızıstan Azərbaýcan Múnasibətləri Müsbət İnkişaf Perspektivlərinə Malik dir", 18 Aprel 2017, (Http://Newtimes.Az/Az/Diplomatik/5145), Erişim Tarihi 25 Nisan 2020

¹⁸²"25 Years Of Independent Azerbaijan Through The Eyes Of Ambassadors", **Collection Of Articles**, Bakı, "Best-Tms"Mmc, 2016, S.177

¹⁸³Www.Newstime.Az, "Qırğızıstan Azərbaýcan Múnasibətləri Müsbət İnkişaf Perspektivlərinə Malik dir", 18 Aprel 2017, (Http://Newtimes.Az/Az/Diplomatik/5145), Erişim Tarihi 27 Nisan 2020

nının Ortak Bildirisi" ni İlham Aliyev ve Almazbek Atambayev birlikte imzalamışlardır¹⁸⁴.

Türkçe Konuşan Devletler İş birliği Konseyi'nin zirveleri 15-16 Ağustos 2013 tarihinde Gabala'da (Azerbaycan), 4-5 Haziran 2014 tarihinde Bodrum'da (Türkiye), 11 Eylül 2015 tarihinde Astana'da (Kazakistan) yapılmıştır. Bu zirveler iki ülkenin gelecekte ikili ilişkilerin daha da geliştirilmesi yolunda önemli rol oynamıştır.

14 Ekim 2019 tarihinde Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sooronbay Jeenbekov Bakü'de düzenlenen Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi VII. Zirve toplantısına katılmak için Bakü'ye ziyarette bulunmuştur. Kırgızistan Cumhurbaşkanı ile ikili görüşmede Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kırgızistan'ın kardeş bir ülke, Azerbaycan için iyi bir arkadaş ve ortak olduğunun vurgusunu yapmıştır. Buna karşılık, Cumhurbaşkanı Sooronbay Jeenbekov da ikili ilişkilerin geliştirilmesine de büyük önem verdiğini söylemiştir¹⁸⁵.

Azerbaycan, diğer Türkçe konuşan ülkeler gibi Kırgızistan ile olan siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerini hızla geliştirmektedir. Her iki ülkenin dış politikalarının önemli yanlarından biri Türk dünyasının gelişimine, siyasi ve kültürel birliğine katkı sağlamaktır. Diplomatik ilişkilerin kurulmasından bu yana, Kırgızistan-Azerbaycan ikili iş birliği geleneksel olarak karşılıklı yarar sağlayan ortaklık ve dostluğa dayanmaktadır. Siyasi, ticaret, ekonomik, bilimsel, teknik, kültürel ve diğer alanlarda başarılı bir şekilde gelişmiştir.

Ülke liderleri arasındaki düzenli temasların ve toplantıların, samimi ve yapıcı ilişkilerin olması yüksek düzeyde politik etkileşim olduğunun bir göstergesidir. Azerbaycan ve Kırgızistan arasında ilk günden itibaren kurulan bağımsız siyasi ilişkiler, bölge ülkelerinin gelecekteki gelişimi ve ilerlemesi barış ve huzur ilişkilerinin anlaşılmasına dayanmaktadır. İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin öncelikleri, bölgedeki güvenlik ve istikrarı güçlendirmek, Orta Asya ülkeleri ile

¹⁸⁴Www.President.Az, "Azərbaycan-Qırğızıstan Sənədlərinin İmzalanması Mərasimi Olmuşdur", 30.03.2012, (<https://President.Az/Articles/4569>), Erişim Tarihi 28 Nisan 2020

¹⁸⁵Www.President.Az, "Bakıda Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının VII Zirvə Görüşü Keçir", 14 Oktyabr 2019, (<https://President.Az/Articles/34442>), Erişim Tarihi 29 Nisan 2020

Kafkasya arasındaki ilişkilerin engellerini kaldırıp ortak adımlar atmak bağlamında ele alınmaktadır.

2.5.2. Ekonomik İlişkiler

18 Haziran 1997 tarihinde yürürlüğe giren Ortak Hükümetlerarası İş birliği Komisyonunun Kurulmasına ilişkin Protokol uyarınca iki ülke arasında Ortak İşbirliği Komisyonu kurulmuştur. Şu anda ortak komisyon Azerbaycan Eşbaşkanı Başbakan'ın Birinci Yardımcısı Yakup Eyyubov, Kırgızistan tarafından Başbakan Birinci Yardımcısı Kubatbek Boronov başkanlık etmiştir¹⁸⁶.

Azerbaycan'a Kırgızistan'dan ithal edilen mallar, patates, nişasta, kayısı, qarayonca tohumu, ilaç araçları, akkor lambalarıdır. Azerbaycan'dan Kırgızistan'a ihrac edilen şeker ve sakkaroz, çikolata ve çikolata ürünleri, polietilen, sıvı sayaçları, plastik eşyalardır¹⁸⁷.

Tablo 4. Azerbaycan-Kırgızistan Ticaret Hacmi (2011-2019) Milyon \$

Yıl	İthalat	İhracat	Ticaret Hacmi
2011	923,4	21.151	22.074
2012	2.240	26.676	28.916
2013	1.767	12.760	14.527
2014	1.702	25.800	27.502
2015	1.604	6.561	8.165
2016	1.087	5.637	6.724
2017	1.156	603,4	1.760
2018	2.049	4.033	6.082
2019	3.047	2.743	5.790

Kaynak: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, (<https://www.stat.gov.az/>), Erişim Tarihi 27 Nisan 2020

¹⁸⁶Www.Cabmin.Gov.Az, "Azərbaycan Respublikası Baş Nazirinin Və Baş Nazirinin Birinci Müavini nin Rəhbərlik Etdiyi Hökumətlərarası Komissiyaların Siyahısı", (<https://Cabmin.Gov.Az/Media/Files/A83f69365e272997a352d3bd6c7ecfad.Pdf>), Erişim Tarihi 30 Nisan 2020

¹⁸⁷Www.Mfa.Gov.Az, "Azərbaycan Qırğızistan İki Tərəfli Münasibətlər", 29 Avqust 1999 (<http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/214/Qirgizistan>), Erişim Tarihi 30 Nisan 2020

Hükümetlerarası Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Komisyonu başarılı bir şekilde ikili ekonomik ilişkileri geliştirmektedir. Komisyon'un kuruluşundan bu yana, ikili ekonomik ilişkilerin güncel konuları tartışılmış ve gelecekteki iş birliği için daha yüksek öncelikli alanlar belirlenmiştir. Komisyon içinde, önerilen proje belgelerinin taraflarca değerlendirilmesi ve daha sonra kabul edilmesi konusunda anlaşmaya yönelik çalışmalar devam etmektedir.

30 Ekim 2017 yılında Bakü-Tiflis-Kars demiryolu, Orta Asya ülkelerini Avrupa ile Batı'ya Büyük İpek Yolu'nun bir uzantısı olarak bağlayan mükemmel bir iletişim hattıdır. Diğer Orta Asya Cumhuriyetleri gibi Kırgızistan'ın bu hatta katılması hem uluslararası hem de bölgesel düzeylerde Kırgızistan-Azerbaycan ilişkilerine önemli bir katkı sağlamaktadır.

9 Kasım 2019 tarihinde Bişkek'te Azerbaycan-Kırgızistan Hükümetler arası Ortak İş birliği Komisyonu toplantısı yapılmıştır. Toplantıya Azerbaycan tarafından komisyonun eş başkanı Yakup Eyyubov'un, Kırgızistan tarafından komisyonun eş başkanı Kubatbek Boronovun yönetimi ile heyetler katılmıştır. Kubatbek Boronov konuşmasında iki ülke arasındaki ilişkilerin siyasi alanda geliştiğini, üst düzey görüşmelerinde ikili ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlayacağını belirtmiştir. Özel sektör ve iş dünyası arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi, yatırım, ticaret ve ekonomik amaçlar, iş forumları ve sergiler yoluyla daha geniş bağlar kurma yönünde olduğunu belirtmiştir¹⁸⁸.

İkili Kırgızistan-Azerbaycan ilişkilerinin gelişim dinamikleri, tarafların karşılıklı ticari ve ekonomik ilişkilerin derinleştirilmesi ve siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi ile ilgilendiklerini göstermektedir. İki ülke arasındaki ekonomik iş birliği parametreleri bağımsızlıktan bu yana BDT ülkeleri arasındaki ilişkilerin genel stereotipleri üzerine inşa edilmiştir. Aynı zamanda, iki ülke arasındaki iş birliği, imzalanan belgeler çerçevesinde olumlu bir gelişme ile karakterize edilmiştir.

¹⁸⁸Pərviz Sadayovlu, "Azərbaycan Qırğızıstan Əlaqələri İntensiv Şəkildə İnkişaf Edir", **Yeni Azərbaycan**, Bakı, 13 Sentyabr 2014, s.8

2.5.3. Enerji İlişkileri

Kırgızistan, Azerbaycan'la enerji üretimi ve ihracatı konusunda iş birliği yapmakta ilgili olan devletlerden biri olmuştur. 29 Aralık 2010 tarihinde Kırgızistan Başbakan Birinci Yardımcısı O. Babanov Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında taraflar, özellikle ticaret-ekonomik, bilimsel-teknik ve kültürel-insani iş birliği konulara ele alınsa da Kırgızistan'da Kırgızistan-Azerbaycan yatırım fonunun oluşturulması ve Azerbaycan petrol ürünlerinin Kırgızistan'a satılması konuları tartışılmıştır¹⁸⁹.

2011 yılında Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) Başkanı Rovnag Abdullayev, Kırgızistan Parlamentosu Başkanı Akhmatbek Keldibekov başkanlığındaki heyetle bir araya gelmiştir. Toplantıda SOCAR Başkanı, Azerbaycan ve Kırgızistan arasında her alanda ilişkilerin geliştirilmesinin önemini vurgulayarak, enerji ilişkilerinin de genişletilmesi için büyük bir potansiyel olduğunu kaydetmiştir. Keldibekov, ülkesinin her alanda Azerbaycan ile ilişkiler geliştirmek istediğine vurgu yaparak, Kırgızistan'ın doğal kaynaklar açısından zengin bir ülke olduğunu belirtmiştir. Ülkenin petrol ve petrol ürünleri ihtiyacının% 95'inin ithal petrol ürünleri ile karşılandığını söylemiştir. Bunun yanısıra, Sovyet döneminde iki ülke arasındaki yakın ilişkiler hakkında konuşan Keldibekov, Azerbaycan petrol işçilerini ülkenin petrol ve gaz alanlarında ortak keşif yapmaya davet etmiştir¹⁹⁰.

SOCAR'ın, Kırgızistan petrol piyasasına girmesi ve Kırgızistan'da bir rafineri inşası konusunda Rovnag Abdullayev ve Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev arasında Ocak 2012 tarihinde Bişkek'te bir anlaşma imzalamıştır. Kırgızistan tarafının önerisine dayanan SOCAR, ülkenin kuzeyindeki modüler bir petrol rafinerisinin yapımını üstlenmiştir. Tesisin üçüncü ülkelerden ithal edilen petrol pahasına işletilmesi planlanmıştır. Azerbaycan petrolünün Kırgızistan'a doğrudan ihracatı ekonomik verileri karşılamamaktaydı. Tesisin hammaddesi olarak Kazakistan veya

¹⁸⁹Www.Newtimes.Az, “Kyrgyz-Azerbaijani Relations Have Positive Development Prospects”, 18 April 2017, ([Http://Newtimes.Az/En/Diplomatik/5146/](http://Newtimes.Az/En/Diplomatik/5146/)), Erişim Tarihi, 1 Mayıs 2020

¹⁹⁰Www.Apa.Az, “Ardnş Qırğızıstanda İşləməyə Dəvət Edilib”, ([Https://Apa.Az/Az/Senaye Ve Energetika/-228340](https://Apa.Az/Az/SenayeVeEnergetika/-228340)), Erişim Tarihi 1 Mayıs 2020

Rus ham petrolünün kullanılması beklenmekteydi. Nedeni ise Kırgızistan okyanusa erişimi olmayan kapalı bir ülke olduğundan ve Azerbaycan petrolünün bu ülkeye taşınması ve işlenmesi ekonomik olarak uygun olmayacaktır. Bir yıl sonra Kırgızistan hükûmeti ülkede bulunan iki rafinerinin ülkenin petrol ürünleri talebini iki kat ödediğini gerekçe göstererek projeden imtina etmiştir. Böylece Azerbaycan Kırgızistan petrol pazarlarına girmeyi başaramamıştır. Sonuç olarak Kırgızistan'ın petrol pazarı büyük ölçüde Rusya tarafından kontrol edilmektedir.



ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA İLİŞKİLERİN GELİŞİMİNDE TÜRK KONSEYİ VE TÜRKSOYUN ROLÜ

İkili işbirliğinin yanı sıra, hâlihazırda Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında uluslararası ve bölgesel kuruluş bünyesinde çok taraflı işbirliği bulunmaktadır. BM, AGİT, BDT, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, İslam İşbirliği Teşkilatı ve diğer kuruluşlar bünyesinde ülkeler arasında çok taraflı işbirliği devam etmektedir. 1990'ların başından itibaren, Türkçe konuşan ülkeler dış politikalarında işbirliğini genişletmeye özel önem vermeye başladılar. İkili işbirliğine paralel olarak, çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesi ülkelerin stratejik hedeflerinden biri haline gelmişti. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı'nın (TÜRKSOY) kurulması, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin kurulması, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi'nin (TÜRKPA), Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı, Türk İş Konseyi veya buna bağlı kuruluşların kurulması entegrasyon sürecinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşların kurulmasının ardından, Türk dili konuşan ülkeler arasındaki işbirliği yeni bir örgütsel ilişkiler aşamasına girmiştir. Türk Cumhuriyetleri, siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda ilişkilerin güçlendirmeye hizmet eden sistematik faaliyetlerin temelini atmışlardır. Bölgesel entegrasyonu sağlamak için lider devlete ihtiyaç vardı. Türk devletleri örneğinde lider devlet Türkiye'dir. Uzun bir bağımsızlık geçmişine sahip olan Türkiye, bağımsızlığını yeni kazanan Türk Cumhuriyetlerinin dünya sistemine uyum sağlamalarına yakından yardımcı olmuştur.

Genel olarak, Türk Cumhuriyetleri arasında kurulan kuruluşların ilk toplantılarının Türkiye'nin başkenti Ankara'da yapılması bütünleşme sürecine Türkiye'nin yakından etkisini göstermektedir. Türk Cumhuriyetleri arasındaki bütünleşme sürecine en büyük engel Rusya faktörü olmaktadır. Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin önce Çar Rusya'sının daha sonra da 70 yılı aşkın bir sürede SSCB'nin çatısı altında kalması ve uygulanmış olan Ruslaştırma politikaları bu ülkelerde var olan ortak etnik kökene negatif yönde etki etmiştir. Türk

Cumhuriyetleri bağımsızlığını kazandıktan sonra da Rusya'nın kontrolünden tamamen kurtulamadı. Uzun yıllar uygulanan politikalar sonucunda bu ülkeler hemen her yönüyle Rusya'ya bağımlı kılınmışlardır. 70 yıllık sosyalist geçmişin etkisiyle ülkelerin iletişim kanalları, ekonomi, sanayi, ulaşım ve eğitimleri SSCB'nin ideolojik anlayışına göre yapılandırılarak, Rusya'ya bağımlı hale getirilmişti. Kendisini SSCB'nin varisi olarak nitelendiren Rusya için Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ve Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın Türkiye önderliği altında bölgesel kuruluşlarda aynı çatı altında toplanması devlet çıkarlarına aykırı olmaktadır. Rusya Orta Asya ve Kafkasya'yı etkisi altında tutmak için BDT, Kollektif Güvenlik Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği gibi örgütler aracılığıyla bölge devletlerini birleştirmeye çalışmaktadır¹⁹¹.

3.1. Türkçe Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi

Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi, Türk dili konuşan ülkeler arasında kapsamlı iş birliğini teşvik eden uluslararası bir hükümetler arası kuruluştur. Örgüt, 3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan'da Türk Dili Konuşan Ülkelerin Devlet Başkanları Zirvesi'nde imzalanan Nahçıvan Anlaşması gereği 1 Kasım 2012 tarihinde kurulmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti örgütün dört kurucu üyesinden biridir ve şu anda 5 üyesi bulunmaktadır: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye. Macaristan, örgütte gözlemci ülke statüsüne sahiptir. Konsey'in merkezi İstanbul ve Genel Sekreteri Bağdat Amreyev'dir (Kazakistan)¹⁹².

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Sekreteryası'na Dair Evsahibi Ülke Anlaşması, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Genel Sekreteri Büyükelçi Halil Akıncı tarafından 27 Aralık 2011 tarihinde Ankara'da imzalandı. Töreninde bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, 21. asrın Türkçe konuşan milletlerin asrı olacağını belirterek,

¹⁹¹K.S.Anufriev, **Politika Rosiya i Kitaya V Tsentralnyy Azii: Opyt Sravnitel'no- İstoricheskogo Analiza**, Izdatel'stvo Tomskogo universiteta, 2011, s.7

¹⁹²“Antalya Bildirisi”, Türk Keneşi, (<https://goo.gl/JC7732>), Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2020

Türk Konseyinin bu mantıkla faaliyete geçtiğini kaydetti. 20 yıl önce bağımsızlığını kazanan Türkçe konuşan devletlerin, 20 yılda iyi bir mesafe aldığının altını çizen Bakan, bu ülkelerin uluslararası toplumda saygın bir yer elde edindiğini ifade etti. Davutoğlu ayrıca, Türk devletlerinin arasındaki birlik ve beraberliğe dikkat çekerek, diğer kardeş ülkelerin de konseye katılması temennisinde bulundu¹⁹³.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi ismi 27 Aralık 2011'de "*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Arasında Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Sekretaryasına Dair Ev Sahibi Ülke Anlaşması ile Türk Keneşi* olarak değiştirilmiştir¹⁹⁴.

Türk Dili Konuşan Ülkeler arasındaki siyasi iş birliğinin ana mekanizması, yıllık Devlet Başkanları zirveleridir. Üye Devletler ayrıca uluslararası konularla ilgili konumlarını koordine ederek ve birbirlerinin adaylıklarını destekleyerek çeşitli uluslararası kuruluşlar çerçevesinde iş birliği yaparlar. Üye Devletlerin Dışişleri Bakanları, Dışişleri Bakanları Konseyi toplantılarında Zirve oturum aralarında düzenli olarak toplanır. Ek olarak, ortak ilgi alanlarını tartışmak için Dışişleri Bakanları ek toplantılar düzenler. Bu bağlamda, Dışişleri Bakanları'nın gayri resmi toplantıları 2011, 2012 ve 2013 yıllarında New York'ta BM Genel Kurulu oturum aralarında ve 2013'te Kahire'de 12. İKT Zirvesi'nin oturum aralarında gerçekleştirilmiştir. Ek olarak, 2013'ten itibaren Türk Konseyi Üye Devletleri düzenli olarak toplanmaya başladı¹⁹⁵. Nisan 2013'te Bakü'de yapılan ilk toplantı sonucunda, üst düzey yetkililer Afganistan hakkında ortak bir görüş geliştirdiler ve bu daha sonra Kırgızistan Dışişleri Bakanı tarafından Türk Keneşi Dönem Başkanı olarak Bakanlar Konferansında dile getirildi. Afganistan İstanbul Süreci 26 Nisan 2013 tarihinde Almatı'da gerçekleştirildi. Türk Keneşi, gelecekte İstanbul

¹⁹³ www.turkkon.org, "Türk Konseyi Sekretaryası Evsahibi Ülke Anlaşması Ankara'da İmzalandı", (https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-sekretaryasi-evsahibi-ulke-anlasmasi-ankarada-imzalandi_133), Erişim Tarihi 3 Mayıs 2020

¹⁹⁴ [Tr.wikipedia.org](http://tr.wikipedia.org), "Türk Keneşi", (https://tr.wikipedia.org/wiki/Türk_Keneşi), Erişim Tarihi 3 Mayıs 2020

¹⁹⁵ "Astana Bildirisi", Türk Keneşi, (<https://goo.gl/xVBc5F>), Erişim Tarihi 16 Mayıs 2020

Süreci'ndeki rolünü ve işbirliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Güvenlik İstişarelerinin ikinci turu 5 Mart 2013 tarihinde Astana'da yapıldı¹⁹⁶.

Türk Keneşi, Türk ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliğine ve dünyanın geri kalanıyla ekonomik bağlarına büyük önem vermektedir. Karşılıklı yarar sağlayan ekonomik işbirliği, Türk işbirliğinin sağlam temeli ve özüdür. Bu bağlamda, Türk Keneşi'nin Birinci (Almatı) Zirvesi Ekonomik İşbirliği teması altında düzenlenmiş ve Türk Keneşi için önemini vurgulamıştır. Üye Devletlerin Ekonomiden Sorumlu Bakanlarının yıllık toplantıları da dahil olmak üzere kuruluşun kuruluşundan bu yana ekonomik işbirliği bağlamında bir dizi etkinlik ve faaliyet düzenlenmiştir¹⁹⁷. Bu doğrultuda “yatırım ortamının iyileştirilmesi”, “ekonomilerin çeşitlendirilmesi” ve “girişimciliğin teşvik edilmesi” konularındaki üç Çalışma Grubu düzenli olarak faaliyetlerini yürütmektedir. Ayrıca Ekonomiden Sorumlu Bakanlar Üçüncü Toplantısında Üye Devletlerin Yatırım Teşvik Ajansları arasında Mutabakat Zaptı imzalandı. Ayrıca Türk Keneşi Ortak Yatırım Portalı hizmete açılmıştır. Bu portalın amacı, Üye Devletlere yatırımları destekleyerek ve bunlar arasındaki iş bağlarını artırarak ekonomilerin gelişimine katkıda bulunmaktır¹⁹⁸.

Ayrıca, Türk Keneşi himayesinde bulunan Türk İş Konseyi, ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine de katkıda bulunmaktadır. Kurum, Üye Devletlerden girişimcileri bir araya getirir ve aralarındaki işbirliğini geliştirmeyi amaçlar. İş Konseyi, düzenli Türk İş Forumu ve Sergileri düzenleyerek, Üye Devletlerin özel sektörlerinin işbirliği için önemli bir itici güç yaratır. Bu bağlamda 2. Türk İş Forumu, 19 Şubat 2014 tarihinde İstanbul'da Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'den çeşitli sektörleri temsil eden 100'den fazla işadaminin katılımıyla gerçekleştirildi. Forum 2. Türk İş Konseyi Toplantısı paralelinde toplandı¹⁹⁹.

Türk Keneşi gümrük ve ulaştırma alanlarında işbirliğine büyük önem vermektedir. Üye Devletlerarasında gümrük ve ulaştırma işbirliğini tartışmak ve ticaretin

¹⁹⁶ “İstanbul Bildirisi”, Türk Keneşi, (<https://goo.gl/ozC7Dn>), Erişim Tarihi 14.Mayıs.2020.

¹⁹⁷“Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Abzal Saparbekuly ile Önceki Göreviyle İlgili Mülakat”, **Asya Avrupa: Haber-Yorum Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, s.3

¹⁹⁸“Nahçıvan Bildirisi”, Türk Keneşi, 2009, ([http://www.turkkon.org/tr TR/naheivan bildirisi\(2009\)/4/911/911/290](http://www.turkkon.org/tr/TR/naheivan_bildirisi(2009)/4/911/911/290)), Erişim Tarihi 12 Mayıs 2020

¹⁹⁹ “Taşkent Bildirisi”, Türk Keneşi, (<https://goo.gl/uRGW3r>), Erişim Tarihi 14 Mayıs 2020

kolaylaştırılmasını ve taşımacılığın geliştirilmesini teşvik etmek amacıyla, Ulaştırma Bakanları toplantıları ve Üye Devletlerin Gümrük İdareleri Başkanları toplantıları, Bu alanlarda Çalışma Grupları. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Gürcistan Gümrük İdareleri Başkanları arasında İpek Yolu Ülkeleri Arasında Ticaretin Teşvik Edilmesi ve Kolaylaştırılması Konulu Beşinci Uluslararası İpek Yolu Ticaretinin Teşvik Edilmesi ve Kolaylaştırılması Konusunda Gümrük İdarelerinin Rolü Konulu Beşinci Uluslararası Forum'da imzalandı²⁰⁰. Bu belge, Türk Konseyi Üye Devletlerinin ve komşu Gürcistan ülkesinin bu konuya verdiği önemin bir göstergesidir. Niyet Mektubu, Türk Konseyi'nin, Kazakistan'ın "İpek Rüzgârı" ve Türkiye'nin "Kervansarayı" gibi İpek Yolunun yeniden canlandırılmasına yönelik Üye Devletlerin ulusal projelerine verdiği desteği vurguladı. İkinci Gümrük İdaresi Başkanları Toplantısı sonucunda Kervansaray projesi ve Kuzey Rotası çalışmaları çerçevesinde Temmuz 2013'te Aktau Limanı, Karasu-Aktelek ve Subatay Baatyr-Chaldybar'a sınır geçiş noktası ziyaretleri gerçekleştirilmiştir. Gümrük İş birliği Çalışma Grubu Üçüncü Toplantısı Mart 2014'te gerçekleştirilmiştir. Gümrük İdareleri Çalışma Grubu Dördüncü Toplantısı ve Üçüncü Gümrük İdaresi Başkanları Toplantısı 16-17 Haziran 2014 tarihlerinde Kazakistan'ın Çimkent şehrinde gerçekleştirilmiştir²⁰¹.

3.1.1. Amacı

Türk Konseyi, benimsenen çalışma ilkelerine uygun olarak, üye ülkeler arasında çeşitli alanlarda mevcut ikili iş birliğini çok taraflı iş birliğine aktarmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda mevcut veya muhtemel iş birliği engelleri tespit edilir, daha sonra bunları ortadan kaldırmak veya önlemek için aksiyonlar alınır, ardından iş birliğinin geliştirilmesi için gerekli adımlar atılır ve yeni iş birliği alanları açılır. Bu bağlamda, Türk Keneşi'nin tüm iş birliği alanlarında üye devletlerin

²⁰⁰“Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi: Zirveler Tarihçesi”, Türk Keneşi, (<http://www.turkkon.org/tr-TR/zirvelertarihcesi/4/52>), Erişim Tarihi 14 Mayıs 2020

²⁰¹“Türk Konseyi 5. Zirvesi Bildirisi”, Türk Keneşi, Astana, (<http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/astana-tr.pdf>), Erişim Tarihi 16 Haziran 2020

uzmanlarından oluşan çalışma grupları oluşturulur. Bu grupların aldığı kararlar ayrı bir belge olarak yansıtılır ve dikkatle takip edilir. Tüm iş tek başına yapılır ve tekrarlamadan kaçınılır. CCTS'nin temel amaç ve hedefleri Nahçıvan Anlaşması belirlenmiştir. Başlıca amaç ve hedefleri;

- Taraflar arasında karşılıklı güvenin güçlendirilmesi;
- Bölgede ve dünyada barışın tesisi;
- Dış politika konularına ortak bir yaklaşımın teşvik edilmesi;
- Uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırılık ve uluslararası suçlara karşı mücadelenin koordinasyonu;
- Tüm ortak ilgi alanlarında bölgesel ve ikili iş birliğinin güçlendirilmesi;
- Ticari ilişkiler ve yatırımlar için uygun koşulların yaratılması;
- Kapsamlı ve dengeli ekonomik büyüme, sosyal ve kültürel gelişme için çabalamak;
- Bilim, teknoloji, eğitim ve kültür alanında etkileşimin genişletilmesi;
- Medya arasındaki ilişkileri ve daha geniş bilgi alışverişini teşvik etmek;
- Hukuki bilgi alışverişinin genişletilmesi, hukuk alanında işbirliği yapmak²⁰².

Diasporaların anavatanlarının imajını geliştirmedeki ve ikamet ettikleri ülkelerde kamuoyunu etkilemedeki hayati rolü, Türk Konseyi'nin ana konularından biridir. Bu bağlamda, Üye Devletlerin diasporaları arasında daha fazla eylem ve işbirliğini tartışmak amacıyla Türk Keneşi Diaspora İşlerinden Sorumlu Bakanlar ve Kurum Başkanlarının iki toplantısı ve iki Temas Grubu toplantısı düzenlenmiştir. Bu bağlamda, Türk Keneşi'nin Türk Dili Konuşan Diaspora Ortak Faaliyet Stratejisi, 14 Mayıs 2013 tarihinde Ankara'da Diaspora İşlerinden Sorumlu Bakanlar ve Kurum Başkanları tarafından onaylanmıştır. Ayrıca Bakü'de Birinci Türk Konseyi Diaspora Forumu düzenlenmiştir ve burada ilgili devlet kurumları ve diaspora kuruluşlarının başkanları da dahil olmak üzere 50 ülkeden 600'ün üzerinde temsilci yer almıştır. Forum katılımcıları, Üye Devletlerin Başkanlarına yaptıkları başvuruda bu jesti

²⁰² Mehmet Seyfettin Erol, “Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği Ve Türk Avrasyası”, M. S. Erol, der. Yeni Büyük Oyun: Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği, **Barış Platin Yayınları**, Ankara, s. 9-22

karşılık verdiler. "Strateji" de kamuoyuna açıklandı. Forum her iki yılda bir, Temas Grubu ise yıl boyunca düzenli olarak toplanacaktır. Bölgesel diaspora gruplarının ikamet ettikleri ülkelerde toplantılar düzenlemesine de karar verildi²⁰³.

3.1.2. Yapısı

CCTS'nin sorumluluklarını yerine getirebilmesi ve hedeflerine ulaşabilmesi için yapısı aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur²⁰⁴:

- Devlet Başkanları Konseyi;
- Dışişleri Bakanları Konseyi;
- Kıdemli Memurlar Komitesi;
- Yaşlılar konseyi;
- Sekreterlik.

Devlet Başkanları Konseyi toplantısına ev sahipliği yapan üye devlet, bir sonraki zirveye kadar CCTS'ye başkanlık etmektedir

.

3.1.3. Türkçe Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Zirveleri

Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi (Türk Konseyi), temel amacı Türk devletleri arasında kapsamlı iş birliğini teşvik etmek olan hükümetler arası bir kuruluştur. Örgüt, 2009 yılında Nahçıvan'da düzenlenen Türk Zirvesi'nde imzalanan Nahçıvan Anlaşması ile kurulmuştur. Kurucu ve mevcut üyeleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'dir. Türk Konseyi, Türk Dili Konuşan Devletlerin Devlet Başkanları Zirveleri Sürecinden kaynaklanan ortak siyasi iradeyi yansıtmaktadır. Süreç, 1992 yılında Ankara'da düzenlenen ve yeni bağımsızlığını kazanan Türk devletlerinin, yani Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Türkiye'nin liderlerini bir araya getiren ilk Türk Dili Konuşan Devlet

²⁰³ Bilal Şimşir, "Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992)", **TOBB Yayınları**, Ankara, s.8

²⁰⁴ "Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi 1. Zirvesi Bildirisi"

Başkanları Zirvesi'nde başladı. Sonraki zirveler şunlardı²⁰⁵: 1994 İstanbul Zirvesi; 1995 Bişkek Zirvesi; 1996'da Taşkent Zirvesi; 1998'de Astana Zirvesi; 2000 yılında Bakü Zirvesi; 2001 İstanbul Zirvesi; 2006 Antalya Zirvesi; Nahçıvan Zirvesi 2009; 2010'da İstanbul Zirvesi.

Türk Keneşi teşkilat çerçevesinde düzenlenen ilk Türk zirvesi olan Almatı Zirvesi, 20-21 Ekim 2011 tarihlerinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in ev sahipliğinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Roza Otunbayeva ve Türkiye Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ ile gerçekleştirilmiştir²⁰⁶. Bu Zirve aynı zamanda "Ekonomik İşbirliği" başlık altında düzenlenen ilk zirve olmuştur. Zirvede, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Sekreteryası arasında Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Sekreteryasına ilişkin Ev Sahibi Ülke Anlaşması" onaylandı; "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Usul Kuralları"; Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi himayesinde faaliyet gösteren Türk Dili Konuşan Ülkeler Büyükler Konseyi Yönetmeliği "ve" Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Sekreteryası Personel Yönetmeliği "kabul edilmiştir. Zirve sonunda Cumhurbaşkanları tarafından "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Birinci Zirvesi Bildirisi" imzalandı²⁰⁷.

Türk Keneşi İkinci Zirvesi 22-23 Ağustos 2012 tarihlerinde Kırgızistan'ın Bişkek kentinde düzenlendi. Bişkek Zirvesi "Eğitim, Bilim ve Kültür İşbirliği" başlığı altında düzenlendi. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'in ev sahipliğinde düzenlenen zirveye Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Azerbaycan Başbakanı Artur Rasizade katıldı. Zirvede "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Sekreteryası Mali Kuralları Anlaşması", "Türk Akademisinin Kurulmasına İlişkin Anlaşma" ve "Türk Kültür ve Miras Vakfı Şartı" imzalandı. İkinci Zirve sonunda Cumhurbaşkanları

²⁰⁵"Türk Keneşi", Almatı, (http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/1_Zirve_Bildirisi_TR_20140418_102727.pdf), Erişim Tarihi 12 Haziran 2020

²⁰⁶Haydar Çakmak, Mehmet Seyfettin EROL, "Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri", **Barış Yayınları**, Ankara 2013, s.6

²⁰⁷İrfan Kaya, **SSCB Sonrası Orta Asya ve Avrupa Birliği'nin Bölgeye Bakışı**, 2006 s. 89-105

tarafından “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi İkinci Zirvesi Bildirisi” imzalandı²⁰⁸.

Türk Keneşi Üçüncü Zirvesi 15-16 Ağustos 2013 tarihlerinde Azerbaycan'ın Gabala kentinde gerçekleştirildi. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in ev sahipliğinde düzenlenen Zirve, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Türkmenistan Başbakan Yardımcısı Sapardurdy Toylyyev'i bir araya getirdi. Bu Zirvenin ana teması “Ulaşım ve Bağlantı” idi. Zirve çerçevesinde “Türk Keneşi Dışişleri Bakanlıkları Arasında İşbirliği Protokolü” imzalanmış ve TÜRKSOY'un 20. Yıldönümü kutlanmıştır. Ayrıca Devlet Başkanları tarafından “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Üçüncü Zirvesi Bildirisi” imzalanmıştır.

Türk Keneşi'nin Dördüncü Zirvesi 4-5 Haziran 2014 tarihlerinde Bodrum'da yapıldı. Bodrum Zirvesi “Turizmde İşbirliği” başlığı altında düzenlendi. Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ev sahipliğinde düzenlenen zirveye Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev ve Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbangulu Berdimuhamedov katıldı. Zirve çerçevesinde Üye Devletlerin Dışişleri Bakanları “Türk Akademisi İçtüzüğü'nün Onaylanmasına Dair Karar” imzaladı. Devlet Başkanları ayrıca Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Dördüncü Zirvesi Bildirisi ile Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Genel Sekreter Yardımcılarının ve Cumhurbaşkanının Atamalarına İlişkin Kararları imzalamıştır.

²⁰⁸Yasin Aslan, “Yirmi birinci Yüzyılda Güç Dengeleri, Sarı İstila”, **Berikan Yayıncılık**, Ankara, 2004, s.9

3.1.4. Azerbaycan'ın Bölgesel ve Uluslararası Politikasında Türkçe Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin Rolü

Yeni ortaya çıkan uluslararası bir organizasyon olan Türk Konseyi, muadilleriyle işbirliğine değer vermektedir. Şu anda, örneğin Türk Konseyi, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ), Etkileşim Konferansı ile bağlar geliştirmiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan Hükümeti'nin 13-16 Ekim 2012 tarihlerinde ev sahipliği yaptığı 12. EKO Zirvesi'nde Türk Konseyi'nin EİT gözlemci statüsü onaylandı. Bu nedenle, Türk Konseyi ECO toplantılarına düzenli olarak gözlemci olarak katılmaktadır²⁰⁹. Ayrıca, daha fazla işbirliği yolu tartışılmaktadır.

AGİT ile işbirliği çerçevesinde, davet üzerine Türk Konseyi AGİT Dışişleri Bakanları Konseyi ve diğer ilgili toplantılara katılır. Son olarak Türk Konseyi, Aralık 2013'te Viyana'da düzenlenen AGİT Dışişleri Bakanları Konseyi 20. Toplantısına, Başkanlık Divanı'nın daveti üzerine katıldı. Ayrıca, Türk Konseyi Aralık 2013'te üçüncü kez AGİT Daimi Konseyi'ne hitap etti ve AGİT Genel Sekreteri dahil olmak üzere yoğun ikili toplantılar yaptı. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyinin Kurulmasına İlişkin Nahçıvan Anlaşmasının BM tarafından 24 Eylül 2012 tarihinde tescil edildiğini de belirtmek gerekir. Montaj şu anda devam ediyor²¹⁰. Ayrıca, Türk Konseyi Sekreteryası, 1 Şubat 2013 tarihinde İKT'de gözlemci statüsü için başvuruda bulunmuştur. Bununla birlikte, üyeleri aynı zamanda İKT üyesi ülkeler olan Türk Konseyi, Uluslararası bir Örgüt olarak İslami ülkelerle ilişkilerini güçlendirmeyi ve kurumsallaştırmayı amaçlamaktadır.

²⁰⁹“Türk Keneşi”, 21 Ekim 2011, Almatı, (http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/1_Zirve_Bildirisi_TR_20140418_102727.pdf), Erişim Tarihi 12 Haziran 2020

²¹⁰Kaya, a.g.e.105

3.2. Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı (TÜRKSOY)

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), 1993 yılında Ankara'da kurulmuştur. Organizasyonun amacı, üye ülkeler arasında bilim, eğitim, kültür ve sanat alanındaki iş birliğini genişletmek, Türk dünyasının ortak değerlerini uluslararası düzeyde tanıtmak ve tanıtmak, ayrıca Türk dili konuşan ülkeler arasındaki kültürel bağları derinleştirmektir. Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA) İstanbul Anlaşması temelinde kurulmuş ve 2008 yılında faaliyete geçmiştir. Merkez Bakü'dedir. Meclisin amacı, Türk dili konuşan ülkelerin parlamentoları arasındaki iş birliğini genişletmektir²¹¹.

SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını yeni kazanan Türk devletleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan) kültürel temelde devlet inşasını sürdürdü, aslında bu tür bir arayış, Deutsch'un işlemcilik yaklaşımı ile çıkışıyor. Purtaş'ın da ifade ettiği gibi, bu kültür temelli devlet inşası sayesinde hem yurt içinde hem de yurt dışında kimliklerini tespit etmeye başladılar²¹². Orta Asya'da Türk devletlerinin bağımsızlığını ilan ettikleri dönemlerde kültüre dayalı bir dönüşüm yaşanırken, dönüşümü güçlendirmek ve söz konusu devletler ile Türkiye arasındaki ilişkileri ilerletmek için TÜRKSOY kurulmuştur. TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı) 1993 yılında Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan tarafından kurulmuştur. Temel ilkeleri, faaliyetleri ve hedefleri (kültürlerarası işbirliği) benzer olduğu için, Türk Dünyasının UNESCO'su olarak da anılan TÜRKSOY, üye ve gözlemci devletlerarasındaki kültürel işbirliğini güçlendirme amacını taşıyan uluslararası bir organizasyondur²¹³. TÜRKSOY, ortak dili, tarihi ve kültürel değerleri temelinde kurulmuş, üye ülkeleri arasında uluslararası bir kültürel iş birliği örgütüdür. Ana hedefleri Türk halkları arasındaki ortak miras bağlarını güçlendirmek ve bu mirası dünyaya yaymak ve tanıtmaktır. Diğer bir deyişle TÜRKSOY'un faaliyetleri Türk Dünyası'nda Kültürel Diplomasi uygulaması olarak adlandırılabilir.

²¹¹Erman Akıllı, "Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika", Nobel Yayın, Cilt:2, Sayı: 1, Ankara, 2016, s.5

²¹²Fırat Purtaş, "Cultural Diplomacy Initiatives of Turkic Republics". *Perceptions* 22 (1), s. 91-114.

²¹³Purtaş a.g.e., s. 100

Her üye devlet, organizasyonda Kültür Bakanı düzeyinde temsil edilir. TÜRKSOY ortak dil, tarih ve kültürel değerlere dayanan köşe taşları aracılığıyla Türk mirasının ortak bağlarını güçlendirerek üyeler arasındaki ilişkileri geliştirmektedir. Bunun için TÜRKSOY, Nevruz Bayramı kutlamalarının yanı sıra ortak Türk kültürü ve tarihini güçlendiren anma ve etkinlikler düzenlemektedir.

Türk Akademisi, 2010 yılında Kazakistan'da tescilli bir kuruluş olarak kurulmuştur. 22-23 Ağustos 2012 tarihlerinde Bişkek'te düzenlenen İkinci CCTS Zirvesi'nde Akademi Kuruluşu Anlaşması imzalanmış ve Akademi'ye uluslararası statü verilmiştir. Türk Akademisi Nur-Sultan'da bulunmaktadır. Türk halklarının dili, edebiyatı, kültürü ve etnografyası çalışmalarını koordine etmek ve tanıtmak için çalışır. Akademinin diğer hedefleri, Türk halklarının kültürel ve manevi mirasını incelemek, dünya medeniyetinin gelişimindeki paylarını artırmak ve dünya toplumunu Türk halklarının başarıları hakkında bilgilendirmektir²¹⁴.

Türk Kültür ve Miras Vakfı, 22-23 Ağustos 2012 tarihlerinde Bişkek'te 2. Zirve'de kurulmuş ve Tüzüğü imzalanmıştır. Merkez Bakü'dedir. Vakıf, Türk dünyası ile ilgili çeşitli etkinlik, proje ve programları finanse ederek ve destekleyerek Türk kültür ve mirasının korunması, incelenmesi ve tanıtılmasına yardımcı olur²¹⁵.

Türk İş Konseyi 2011 yılında kurulmuştur. Organizasyon, iş çevreleri ve CCTS üye devletlerinin diğer örgütleri aracılığıyla Türkçe konuşan ülkeler arasındaki ekonomik iş birliğini derinleştiriyor. Türk Ticaret ve Sanayi Odası- 2019 yılında kurulmuştur. Üye ülkelerin iş çevreleri, ticaret ve sanayi odaları aracılığıyla Türkçe konuşan ülkeler arasındaki ekonomik iş birliğini derinleştiriyor²¹⁶.

²¹⁴Şerif Ateş, Ş. Köktürk & M. Barut (Ed.), “Kültürel Diplomaside Sınırların Dışında Düşünmek”, **Yunus Emre Enstitüsü Kültürel Diplomasi Akademisi Yayınları**, 2016, s.9

²¹⁵Barlas Bozkuş, Şeyda, “Kültür Diplomasisinin Sınırları: Türk Kültür ve Sanatının Uluslararası Platformlarda Tanıtımı (1980-2010)”, **Global Media Journal**, 2011, s.1-19

²¹⁶Beril Dedeoğlu, “Uluslararası Güvenlik ve Strateji”, **Derin Yayın**, 3. Baskı. İstanbul, 2016, s.4

3.2.1. Amacı

Kültürel Diplomasi, fikirlerin, değerlerin, geleneklerin ve kültür veya kimliğin diğer yönlerinin değişimine dayanan ve bunları kullanan eylemler süreci olarak tanımlanabilir. Bu değişim yoluyla, devletlerarasındaki ilişkiler güçlendirilebilir, devletlerarasındaki sosyokültürel iş birliği geliştirilebilir veya karşılıklı ulusal çıkarlar geliştirilebilir. Kültürel Diplomasi açıklamasında belirtildiği gibi; TÜRKSOY'un kültürel ve değer temelli faaliyetleri Türk devletleri arasındaki ilişkileri geliştiriyor²¹⁷.

TÜRKSOY, sanatın yanı sıra, üyeleri arasındaki diyalog ve iletişimin ana zemini olarak kültürü de desteklemektedir, Astana, Kazakistan gibi örneğin Türk Dünyası'nın kültür başkentleri ilan edilmiştir. Ulusal kültürlerini temsil eden Türk Dünyası kültür başkentleri, yıl boyunca sanatsal buluşmalardan tiyatroya, klasik müzik performanslarından çeşitli vitrinlere (Turkvision gibi) pek çok etkinliğe ev sahipliği yapmakta, bir yıl boyunca kültürel olmak olumlu imaj getirme şansı vermektedir. Nitekim bu olaylar kültür turistlerinin sayısını da büyük ölçüde artırmaktadır²¹⁸.

TÜRKSOY, sanatın tanıtımı ile hem Türk Dünyasındaki bağları güçlendirmeyi hem de Türk kültürünün eşsizliğini ve zenginliğini dünyanın geri kalanına tanıtmayı hedefledi. Bununla birlikte TÜRKSOY, Sovyet sonrası Türk Devletleri için uluslararası bir kapı olmuştur; dolayısıyla demir perdenin kısıtlamalarının gerisindeydiler. Bu devletler, TÜRKSOY aracılığıyla uluslararası sisteme girişlerini de geliştirebilirler. Kültürel diyalog, etkileşim ve iletişim için sağlam bir zemin sağlayan TÜRKSOY'un faaliyetleri sayesinde, Türk cumhuriyetleri barış içinde bir arada yaşamanın yanı sıra ortak kültürün restorasyonu, korunması, bütünleşmesi ve tanıtımı için politikaları başarıyla uyguladılar²¹⁹.

²¹⁷Fırat Purtaş, "Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi", **Gazi Akademik Bakış** İstanbul, s. 1-14

²¹⁸Hasan Ulusoy, "Revisiting Security Communities After the Cold War: The Constructivist Perspective", **SAM**, (<http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Hasan-Ulusoy3.pdf>), Erişim Tarihi 20 Haziran 2020, s.2

²¹⁹Michael Vlahos, "Culture and Foreign Policy", **Foreign Policy** 82, 1991, s.59-78

3.2.2. Yapısı

TÜRKSOY, 25 yılı aşkın bir süredir üye ülkelerin Devlet Başkanlarının himayesinde, onların onay ve takdirleriyle çalışmaktadır. TÜRKSOY, kurulduğu günden bu yana Türk halkları arasında kardeşlik ve dayanışma bağlarını güçlendirmek, ortak Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmak için faaliyetler yürütmektedir. TÜRKSOY tarafından yürütülen faaliyetler, Türk Dili Konuşan Ülkelerin Kültür Bakanları Daimi Konseyi tarafından belirlenmektedir. Daimi Konsey tarafından alınan kararlar TÜRKSOY Genel Sekreterliği tarafından uygulanır²²⁰.

Ressam Buluşmaları, Opera Günleri ve Edebiyat Kongreleri, Türk Dünyası akademisyenlerine ve sanatçılara ortak bir platform sunmak ve onların deneyimlerini paylaşımlarına olanak sağlamak için TÜRKSOY tarafından gerçekleştirilmektedir. TÜRKSOY sayesinde Türk halklarının ortak geleneği olan Nevruz tüm dünyaya tanıtıldı. TÜRKSOY, UNESCO Genel Merkezi ve Birleşmiş Milletler Genel Kurul Salonu'ndaki tarihi Nevruz kutlamalarının yanı sıra Almanya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık ve Balkanlar'da binlerce izleyiciyi bir araya getiren renkli Nevruz Kutlamaları gerçekleştirdi²²¹.

Türk halklarının ortak tarihini, dilini, edebiyatını, kültürünü ve sanatını araştıran akademik faaliyetler yürüten TÜRKSOY, aynı zamanda anma yıllarını da ilan etmekte ve bu çerçevede çeşitli etkinlikler düzenlemektedir. TÜRKSOY, kültürel miraslarını gelecek nesillere aktarmak için yıl boyunca Türk Dünyasının ünlü şahsiyetlerinin çeşitli Türk lehçeleri ve dillerinde yazdığı pek çok eser yayınlamaktadır²²².

²²⁰TÜRKSOY,(<http://xalqgazeti.com/mobile/az/news/2795>), Erişim Tarihi 20 Haziran 2020

²²¹Remzi Kılıç, "Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinde Eğitim Ve Kültür Meseleleri", **6. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi**, Celalabat, Kırgızistan, 24-30 Mayıs 2008, s. 99-108

²²²Mehmet Levent Kocaalan, Özcan Hakan,"Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) Ülke Halklarının Kaynaşması İçin, Ülkeler Arası Sosyo-Kültürel Entegrasyon Sürecinin Sağlanması", **Alatoo Academic Studies**, s.3, s. 378-379

3.2.3. TÜRKSÖY Toplantıları ve Etkinlikleri

Kendini geliştirmeye ve yeniliğe adanmış uluslararası bir kuruluş olan TÜRKSÖY, her yıl Türk Dünyası'nın bir şehrini Kültür Başkenti ilan ediyor. Bu çerçevede kültür başkenti ilan edilen şehirler; 2012'de Astana, 2013'te Eskişehir, 2014'te Kazan, 2015'te Merv, 2016'da Şeki, 2017'de Türkistan, 2018'de Kastamonu, 2019'da Oş oldu. 2020 yılı için Özbekistan'ın antik kenti Hivadır²²³.

Üzeyir Hacıbeyli'nin 6 ülkede icra edilen “Köroğlu” operası, Türk Dünyası'nın Türkiye Devlet Opera ve Balesi repertuarına alınan ilk operası Mukan Tulebayev'in “Birjan ve Sara” operası ve Adnan Saygun'un Yunus Emre 9 ülkeden 200 sanatçının, Amerika Korosu Jonathan Griffith Singers ile birlikte Türkiye ve ABD'de seslendirdiği Oratorio, TÜRKSÖY'un dünya çapında gerçekleştirdiği özel projelerden bazılarıdır. TÜRKSÖY'un diğer özel projeleri, dünyanın çeşitli şehirlerinde dinleyicilerini büyüleyen TÜRKSÖY Gençlik Oda Orkestrası, Avrupa Koro Oyunlarında 3 altın madalya kazanan Gençlik Oda Korosu ve bu vesileyle kurulan Halk Çalgıları Orkestrasıdır²²⁴.

TÜRKSÖY, UNESCO ve ISESCO ile aynı ilke ve hedefleri paylaştığı işbirliğinin yanı sıra, Uluslararası Geleneksel Müzik Konseyi - ICTM, Uluslararası Müzik Eğitimi Derneği - İSME gibi birçok kuruluşla ve belediyelerle de yakın işbirliği içinde çalışmaktadır. TÜRKSÖY Genel Merkezi, Türk Dünyası aydın ve sanatçıları bir araya getiriyor²²⁵.

²²³ Ayhan Pala, “Türkiye’de Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları”, **38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)**, Ankara, 10-15 Eylül 2007, Bildiriler, Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Cilt: 5, Sayı: 1, AKDITYK, Ankara, s. 2457-2464

²²⁴ Fatih Yalçınkaya, “Türkiye ile Orta Asya Devletleri Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler- Hükümetler üstü Kuruluşlar (1992-2010)”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Haziran, Cilt: 1, Sayı: 1, s.1-19

²²⁵ “TÜRKSÖY'un Kuruluşu ve Faaliyet Ülkeleri Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”, **Resmî Gazete Yayımları**, 25.Ocak.1994, Sayı: 21860, s.2, Erişim Tarihi 25 Haziran 2020

3.2.4. Türksoy-Azerbaycan İlişkileri

TÜRKSOY'u kurma fikri 1992 yılında gündeme gelmiştir. Bu kapsamda Bakü ve İstanbul'da bir dizi görüşme yapılmış ve son olarak 12 Temmuz 1993 tarihinde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye Kültür Bakanları tarafından Kazakistan'ın Almatı kentinde TÜRKSOY'un kurulmasına ilişkin protokol imzalanmıştır. TÜRKSOY'u kurma ihtiyacı, ev sahibi ülkelerin tarihi köklerinin, dillerinin ve kültürlerinin birbirine yakın olmasından kaynaklanmıştır. Bazı Türk halklarının farklı dinlere taptığı bilinmektedir. Ancak TÜRKSOY'un kuruluşunda temel dil prensibi tercih edilmiştir. Yani organizasyon dil birliğine dayanmaktadır. TÜRKSOY'un ana üyeleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan'dır. Kalan 8 kuruluş (Altay, Başkurdistan, Hakasya, Sakha-Yakutya, Tuva ve Tataristan, Gagavuzya (Moldova) ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti) organizasyonda gözlemci olarak temsil edilmektedir. Örgütün her üyesi eşit haklara sahiptir²²⁶.

TÜRKSOY, kuruluşundan bu yana üye ülkelerin kültür sanat isimlerini bir araya getirmeye yardımcı olmuştur. 2010 yılından itibaren her yıl bir Türk dünyasının değeri adına ilan edilmekte ve bununla ilgili bir dizi etkinlik düzenlenip, kitaplar basılmaktadır. Örneğin 2012 Mirza Fatali Akhundzadeh Yılı ve 2017 Molla Panah Vagif Yılı olarak ilan edilmiştir. Ayrıca 2012 yılından itibaren Türk dünyasının önemli tarihi ve kültürel şehirleri Türk dünyasının kültür başkenti ilan edilmektedir²²⁷. 2016 yılında Şeki kentine bu unvan verilmiş ve Şeki'de yıl boyunca çok sayıda TÜRKSOY etkinliği düzenlenmiştir. Bu etkinliklerle değerlerimiz ve tarihi şehirlerimiz hem kardeş halklarımız arasında hem de dünyada daha iyi tanınma imkanına sahip olmaktadır.

Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın önerisiyle 2018, Azerbaycanlı besteci Halk Sanatçısı Gara Garayev, Kazak Halk Şairi Magjan Jumabayev ve Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un anısına "Anma Yılı" ilan edildi. Türk şehri Kastamonu, 2019

²²⁶TÜRKSOY, "Türksoy Hakkında", (<http://www.turksoy.org/tr/turksoy/about>), 16.06.2016, Erişim Tarihi 25 Haziran 2020

²²⁷TÜRKSOY, (<http://www.turksoy.org/tr/library>), 16.06.2016, Erişim Tarihi 26 Haziran 2020

yılında TÜRKSOY tarafından Türk dünyasının kültür başkenti ilan edildi. TÜRKSOY, Azerbaycan ile ilgili çeşitli projeler hayata geçirdi. 2013 yılında Üzeyir Hacıbeyli'nin "Arşin mal alan" operetinin 100. yıldönümü dolayısıyla, TÜRKSOY ile Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakanlığı arasındaki işbirliği sonucunda operetin konser versiyonu UNESCO sahnesinde gösterildi. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'den opera sanatçıları bu projede yer alıyor²²⁸.

Büyük besteci Üzeyir Hacıbeyli'nin Köroğlu Operası TÜRKSOY projesi olarak hayata geçirilmiştir. Projede üye ülkelerden 250 sanatçı yer almış ve 4 ülke ve 5 farklı şehirde (Bişkek, Almatı, Ankara, Bakü ve İstanbul) gösterimler gerçekleştirilmiştir. Bu yıl organizasyonun 25. yıldönümü. Organizasyonun 10, 15 ve 20. yıl dönümlerinde üye ülkelerden davet edilen kültür figürleri ve sanat temsilcilerinin katılımıyla Türkiye'de etkinlikler düzenlenmiştir. Bu yıl, kuruluşun işbirliği yaptığı uluslararası kuruluşların gözetiminde olduğu gibi Türkiye'de ve üye ülkelerde de yıldönümü kutlanıyor. TÜRKSOY, Bakü'de İslam dünyası ile bağlantılı olarak düzenlenen küresel öneme sahip bir dizi önemli kültürel forumlara katıldı. TÜRKSOY heyeti, 2009 yılında Bakü "İslam Kültür Başkenti" nin açılış etkinliklerine katıldı²²⁹.

2017 yılında, İslami Dayanışma Yılı, Kafkasya Müslümanları Ofisi, Dini Kuruluşlarla Çalışma Devlet Komitesi, Bakü Uluslararası Çokkültürlülük Merkezi ve Uluslararası Türk Kültür ve Mirası Vakfı tarafından ortaklaşa düzenlendi. Uluslararası "Uyum" konulu konferansta konuşan TÜRKSOY heyeti ve Genel Sekreter Düşen Kaseinov, Azerbaycan'ın hem Türk hem de İslam kültürüne paha biçilmez katkılar yaptığını vurguladı. Bu yıl Nahçıvan "İslam Kültür Başkenti 2018" etkinliklerine bir TÜRKSOY heyeti de katıldı. TÜRKSOY ile ISESCO arasında

²²⁸“Türksoy Üyesi Ülkeler Unesco Millî Komisyonları Toplantısı Çalışma Raporu”, 7-8 Ekim 2010, Ankara, s.1-4.

²²⁹Mahir Terzi,“Kültür Politikalarının Kuramsallaştırılması ve Turizm”, **Uzmanlık Tezi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dış ilişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2010, s. 56-57.

karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler kurulmuş, hem ISESCO Center'da hem de üye ülkelerimizde bir dizi ortak etkinlik düzenlenmiştir²³⁰.



²³⁰Yegor Şişigin, "Saha (Yakutia) Cumhuriyeti Müzelerinin Gelişimi ve Türksoy Üyelerinin Müzeler ile İşbirliği Hakkında", **Uluslararası Forum, Türk Dünyasının Kültürel Mirası ve Müzeler**, Bursa – İstanbul, 8-12 Kasım, s. 190-198

SONUÇ

1990'lerden günümüze Azerbaycan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile yürütmüş olduğu ikili ve çok taraflı ilişkilerini değerlendirdiğimizde, bazı tespitler yapmamız mümkün olmaktadır;

Azerbaycanın, coğrafi konumu, sahip olduğu doğal kaynakları ve potansiyelini göz önünde bulundurduğunda, Orta Asya Türk devletleri de dahil olmak üzere dünyanın birçok ülkesi ile etkin bir şekilde işbirliği yaptığı ve uluslararası anlaşmalara taraf olduğu görülmektedir. Büyük İpek Yolunun yeniden yapılandırılması, Avrupa-Kafkasya-Asya ulaşım koridorunun geliştirilmesi, Hazar Denizi'nin kaynaklarının kullanımı ve dünya pazarlarına ihraç edilmesi ile ilgili projelerde devletler çıkarlarını ortaya koymaktadır. Genel olarak, Kafkasya bölgesinde önemli bir enerji üreticisi olan Azerbaycan'ın dış politikasında enerji stratejisi önemli bir rol oynamaktadır. 1990'ların başında SSCB'nin dağılması, cumhuriyetlerin bağımsızlığı, eski Sovyet Cumhuriyetleri ile Azerbaycan arasındaki ekonomik bağların kopması, Azerbaycan'ın içerdeki istikrarsızlık durumu, finansal ve teknik yetersizlik petrol ve doğal gaz sektöründe ciddi bir krize yol açmıştır. Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinden sonra geliştirilen "Yeni Petrol Stratejisi"yle 20 Eylül 1994'te, Hazar Denizi'nin Azerbaycan bölümünde Azeri, Çırag ve Güneşli sahalarında petrolün ortaklaşa çıkarılması için Bakü'deki Gülistan Sarayı'nda "Yüzyılın Anlaşması" imzalandı. Bu anlaşmayla Hazar bölgesinde uluslararası işbirliğinin temelini atılmıştı. Bu anlamda "Yüzyıl Antlaşması" sadece Azerbaycan için değil, Batı ülkeleri, Güney Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için de stratejik önem taşımaktaydı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri de dahil olmak üzere geniş bir coğrafi alanda yeni bir ekonomik alan oluşmasına yol açtı. TRACECA programı olarak adlandırılan Büyük İpek Yolu'nun temellerinin atılmasıyla bu süreç genişletildi. Azerbaycan, elverişli jeostratejik konumu ile bu yeni ekonomik alanın merkezinde, Batı ile Doğu'nun kesişme noktasında yer almaktadır. Stratejik rolü, iki kıta arasında devasa ulaşım ve iletişim tesislerinin geçişi ile daha da güçlendirilmiştir. Ortaya çıkan yeni ekonomik alanda, uluslararası ticaret, uluslararası sermaye ve finansal akışlar hızla genişlemeye

başladı. TRACECA projesinin ana hedefi, şu anda Uzak Doğu ile Avrupa'yı birbirine bağlayan tek kara ulaşım yolu olan Trans Sibiry Demiryoluna bir alternatif oluşturmaktır. Çin-Kırgızistan-Özbekistan demiryolu projesinin hayata geçirilmesi, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu üzerinden Çin'den gelen kargoyu maksimize edecek ve Avrupa'ya getirecek. TRACECA programı kapsamında dünya çapında önemli büyük projelerin uygulanması, Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliğini daha da hızlandıracaktır.

Azerbaycan ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerini ilişkilendiren en önemli sorunlardan biri Hazarın hukuki statüsünün belirlenmemesi olmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonraki süreç Hazar bölgesinde yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması, Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesi konusunu gündeme getirdi. Bu nedenle, Hazar kıyı devletlerinin sınırlarının belirlenmesi ve Hazar Denizi'nin kullanılması sorununun çözülmesi gerekiyordu. 20 yıldan uzun süren tartışmaların sonucu olarak Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan cumhurbaşkanlarının katılımıyla Hazar Denizi'nin statüsünü belirleyen zirve 12 Ağustos 2018 yılında Kazakistan'ın Aktau kentinde gerçekleştirilmişti. Bu zirve sonunda, Hazara kıyıdaş olan 5 devlet başkanı tarafından denizin hukuki statüsünü belirleyecek olan “Aktau Sözleşme”si imzalanmıştır. Günümüzde, Hazar bölgesindeki en önemli faaliyet alanları, üretime dayalı petrol endüstrisidir. Özellikle, Hazar sahanlığında her yıl yeni zengin petrol yataklarının keşfedilmesi hem Hazar’a kıyıdaş olan ülkelerin hem de diğer ülkelerin bölgenin doğal kaynaklarının geliştirilmesine olan ilgisinin artmasına neden olmaktadır. Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının ekonomik ve stratejik önemi her geçen gün artmaktadır. Çünkü bölge ülkelerinin sahip olduğu enerji sahaları sürekli geliştirilmekte ve yeni keşfedilenlerle birlikte rezervler sürekli olarak kullanılmaktadır. Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin zengin enerji kaynakları bölge ekonomilerini önemli ölçüde etkileyecek düzeydedir. Bu bağlamda, imzalanan anlaşma Hazara kıyıdaş ülkelerin kilit konularda birlikte hareket etmesine izin veren uluslararası bir belge olmaktadır. Aktau anlaşmasının Azerbaycan ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilere etkisine baktığımızda, Hazara kıyıdaş olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan arasındaki bağımsızlıktan bu yana en büyük sorun alanını Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi oluşturmaktaydı.

Azerbaycan ve Kazakistan'ın genel olarak ortak bir görüş sergilerken, bu konuda Türkmenistan ve Azerbaycan arasında önemli görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu anlaşma sonucunda, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın arasındaki görüş ayrılıklarının son bulması, Türkmenistan doğal gaz rezervlerinin uluslararası pazarlara çıkarılmasında Azerbaycan'ın kilit ülke olması sonucunda iki ülke arasında uzun yıllar devam eden rekabetin, anlaşma sonrası işbirliğine dönüşmesi öngörülmektedir. Anlaşma ile birlikte, Türkmen gazının ve Kazak petrolünün Azerbaycan üzerinden dünya pazarına açılabilmesi koşullarının ortaya çıkması, Türk devletleri arasındaki ekonomik bağın güçlenmesinin yanı sıra, siyasi anlamda da birlik sağlanmasına engel olan durumları ortadan kaldırılması öngörülmektedir. Bundan sonraki süreçte Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji ilişkilerinin geliştirilmesi ve ortak kararlar doğrultusunda politikalar yürütülmesi devletlerin ticaret ilişkilerinin de iyi yönde etkileyerek, Türk Cumhuriyetleri'nin kalkınmasında önemli katkıda bulunacaktır. Bu anlaşma Türkiye açısından da önem arz etmektedir. Türkiye, Hazar'a kıyıdaş olan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın ekonomik olarak kalkınmalarına katkı sağlamak için de bu ülkelerle işbirliğinde bulunmaktadır. Ekonomik alanda güçlenen Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin ve Kafkasya'da yer alan Azerbaycan'ın Rusya'ya ve diğer ülkelere bağımlılıklarının azalacak olması, Türkiye'nin bu ülkelerle daha iyi şartlarda siyasi ve ekonomik işbirliğine gitmesinin önünü açacaktır. Anlaşma sonucu olarak, bölgedeki istikrarın güçlenmesi Türkiye için yeni ticaret ve yatırım fırsatlarını beraberinde getirecektir. Kıyıdaş ülkeler arasında işbirliğini artırmak amacıyla 12 Ağustos 2019'da Türkmenistan'ın Avaza bölgesinde Hazar Ekonomi Forumu düzenlenmiştir. Bu önemli toplantıya Türkiye de temsilci göndererek bölgedeki gelişmelere verdiği önemi göstermiştir. Şüphesiz bu anlaşmanın hayata geçirilmesinden sonra Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyet'leri ile ikili ve çok taraflı ilişkiler geliştirerek süreci yönlendirebilmesi durumunda Türkiye ve bütününde Türk Devletleri orta ve uzun vadede ciddi kazançlar elde edebilir.

Genel olarak, Türk Dünyası ülkeleri enerji kaynakları bakımından en zengin ülkeler arasındadır. Bu kaynakların SSCB'nin dağılmasından sonra devlet bağımsızlığı koşullarında etkin kullanımı, uluslararası sermayenin bu ülkelere akışı için gerekli

koşullar yaratmıştır. Ama burada bazı temel sorunlar vardır onlardan biri, Azerbaycan ve Orta Asya Türk devletlerinin ekonomik gelişmişlik düzeyileri arasında büyük farklılıkların olmasıdır. Ayrıca petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından da ülkeler arasında ciddi farklılıklar vardır. Tüm bu sorunların giderilmesi ve sahip oldukları enerji kaynaklarının etkili bir şekilde kullanılarak ülkelerin ekonomisini kaldırmak için, sözkonusu ülkelerin ikili ve çok taraflı ekonomik ilişkilerini derinleştirmeleri öngörülmektedir. Öncelikle ülkeler arasında ekonomik işbirliği ön plana çıkarılarken, ikili ekonomik ilişkilerin yanı sıra, tarafların her birinin çıkarına uygun olan ve karşılıklı tavizlere dayalı çok taraflı ortak projelerin geliştirilmesi ve uygulanması bir öncelik olmalıdır. Enerji alanında Azerbaycan, Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler ekonomik işbirliğinde önemli bir rol oynamaya devam edebilir. Güney Gaz Koridoru, Avrupa ile Hazar bölgesi arasında enerji ve ulaşım bağlantıları oluşturacak yeni bir İpek Yolu olarak görülmektedir. Şah Deniz-2 projesi, TANAP (Trans-Anadolu) ve TAP (Trans-Adriyatik) bölgeler arası gaz boru hatlarının inşasına yönelik planları güçlendirecek. Avrupa'ya yeni bir gaz koridoru açacak Şah Deniz-2, dünyanın en büyük enerji projelerinden biridir. Bu proje bir enerji güvenliği ve enerji çeşitlendirme projesidir. Proje, 45 milyar \$ yatırım çekecek ve güzergâh üzerindeki ülkelerde 30.000'den fazla yeni istihdam yaratacaktır. Türkmenistan ve Kazakistan'ın da bu bölgeler arası gaz projelerine katılması beklenmektedir. Dolayısıyla bu proje, transit ve üretici ülkeler için son derecede önemlidir.

Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin daha da derinleşmesine katkıda bulunabilecek bir başka faktör, kültürel işbirliğinin geliştirilmesidir. Böylelikle kültürel ilişkilerde, halkların ve devletlerin tarih boyunca ve günümüzdeki ortak sorunları, tespit edilmeli ve ortak çözüm aranmalıdır. TÜRKSOY, özellikle kültürel ve tarihi alanlarda çok önemli adımlar atmaktadır. Ancak bilim alanında işbirliği boyutu arka planda kalmıştır. Bu konuda sadece Türkiye'nin rolü vurgulanmamalıdır. Dolayısıyla, Türk bilim ve iş adamları bu yönde özel çalışmalar yapmaktadırlar. Ancak Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri ile TÜRKSOY bilim alanında işbirliği faaliyetlerini genişleterek ilişkilerin gelişimine katkıda bulunmakları gerekmektedir.

Ayrıca, Azerbaycan ve Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin gelişiminde turizm faktörü göz ardı edilmemelidir. Turizm sektöründe işbirliği yapılması sadece ülkelerin doğal ve coğrafi avantajlarını kullanması açısından değil, en önemlisi ülkelerin aynı tarihi köklere bağlı olmasını ve ortak bir tarihten gelmesini anlamakta yardımcı olabilir. Bundan başka, Azerbaycan ve Orta Asya devletleri arasındaki turizm faaliyetlerinin gelişimi, ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğinde de önemli rol oynayabilmektedir.

Azerbaycan'ın dış politikasında en önemli konu Dağlık Karabağ sorunu ve bu soruna diğer devletlerin sergilemiş olduğu tutumlarıdır. Özellikle Dağlık Karabağ'da gerçekleşen olayların sonucunda Azerbaycan'ın 30 yıl sonra kendi topraklarını işgalden kurtarması yürütmüş olduğu başarılı dış politikaların sonucu olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan Ordusu, Ermenistan'ın provokasyonlarını ve yeni işgal planlarını engellemek ve işgal edilen topraklarını kurtarmayı amaçlayan operasyonlar düzenlemek için 27 Eylül'de harekete geçmiştir. 44 gün süren askeri operasyonlarda Azerbaycan Ordusu, Ermenistan'ın 30 yıldır işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarını geri aldı. Şuşa'nın kurtarılması Ermenistan'ı tamamen çöktürdü, tüm manevra ve savaş taktiğini kaybetmiş olan Ermenistan, 10 Kasım'da Rusya'nın da dâhil olduğu ortak bir bildiri imzaladı. Bu bildiri Ermenistan'ın teslimiyet belgesi olmuştur. Savaş alanında kaybeden Ermenistan'ın, çatışmanın ilk günlerinden itibaren Azerbaycan'ın ilan ettiği şartları kabul etmekten başka seçeneği yoktu. Ermenistan, 10 Kasım'da imzalanan ortak açıklamayla, önümüzdeki 20 gün içinde askerlerini Ağdam, Kelbecer ve Laçın bölgelerinden çekmeyi taahhüt etti. Sonuç olarak, Azerbaycan'ın bu tarihi zaferi hem savaş meydanında hem de masada gerçekleşti. Bu anlaşmada bölgede istikrarı sağlamak adına Rus Barış güçlerinin sınırlı sayıda 5 yılı kapsayan bir süre içinde Dağlık Karabağ bölgesinde yerleştirilmesi taraflarca kabul edildi. En önemli nokta, barış güçlerinin faaliyet alanı ve bölgesinin Azerbaycan ve Rusya'nın ortak kararıyla belirlenecek olmasıdır. Dağlık Karabağ sorunun başladığı yıldan günümüze Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri uluslararası alanda Azerbaycan'ın haklı tutumunu desteklemişlerdir. İkinci Karabağ savaşında bu ülkelerin tutumunu ve ortaya koyduğu politik tavırlarını incelediğimizde ortaya bazı önemli hususlar çıkmaktadır.

Bu bağlamda, en önemli noktalardan biri, tarafların anlaşmalara uyumunu sağlamak amacıyla ateşkesi izlemek için bir barışı koruma merkezinin kurulmasıdır. Türkiye merkezde temsil edilmektedir. Türk ordusunun sürece katılması, Azerbaycan'ın çıkarlarına aykırı herhangi bir eylemin engelleneceğinin güvencesi olarak görülmektedir. Burada, Azerbaycan'ın diplomatik zaferlerinden biri çatışmanın çözümüne Türkiye'yi aktif olarak dâhil edilmesi olmuştur. Her zaman Karabağ sorusunda Azerbaycan'ın yanında yer alan Türkiye şu anda bölgede güvenliğin ana garantörlerinden biri haline gelmektedir. Diplomatik desteğin yanı sıra, Karabağ zaferinin en önemli mimarlarından biri Türkiye üretimi olan insansız hava araçları (İHA ve SİHA) olmuştur. Bu insansız hava araçları sayesinde Azerbaycan ordusunun can kayıpları azalmış, Dağlık Karabağın coğrafi konumu da göz önünde bulundurulduğunda Ermeni birliklerinin etkisiz hale getirilmesinde en önemli etken olmuştur. 10 Aralık'da düzenlenen “Zafer Yürüşü'nde” Türkiye Cumhurbaşkanı'nın katılımı ve yapmış olduğu konuşma, Azerbaycan – Türkiye ilişkilerinin üst düzeyde olmasının ve ilerleyen yıllarda daha güçleneceğinin simgesi olmuştur.

Azerbaycan İkinci Karabağ savaşında Türkiye'den görmüş olduğu diplomatik desteği Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nden alamamıştır. Çalışmamızda, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin daha önceki dönemlerde sergilemiş olduğu diplomatik tutumun Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarıyla örtüştüğü belirtilse de, bu dönemde aynı desteği almamıştır. Şöyle ki, Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan devlet yetkilileri yaptıkları açıklamalarda tarafları silahlı çatışmalardan kaçınmaya ve bölgede barışı korumak için sorunun diplomatik yolla çözülmesi çağrısında bulunmuşlardır.

Genel olarak, coğrafi konumu gereği, Batı ile Doğu'nun kesişme noktasında yer alan ve doğal kaynakları bakımından zengin olan, dünyanın güç sahibi ülkelerinin çıkarlarının kesiştiği bölgede yer alan Azerbaycan için, doğru dış politika olgularının belirlenmesi ülkenin bağımsızlığının sürdürülmesi ve güçlendirilmesinde kilit unsurlardan biri olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda, Azerbaycan, dış politikasının seyrini belirleyerken, oldukça karmaşık ama aynı zamanda stratejik olarak önemli bir bölgede yerleşmesini göz önünde bulundurmaktadır. Azerbaycan dış politika stratejisinin en önemli özellikleri, bir yandan devlet olarak ulusal

çıkarlarını korumak ve Kafkasya bölgesinde öncü bir devlet statüsünü sürdürmek, diğer yandan bölgedeki çıkarları olan tüm devletler ve komşuları ile dengeli bir dış politika seyri izlemektir.

Azerbaycan'ın dış politikasında en önemli nokta bölge ülkeleri ile çıkarların örtüşmesini sağlamak ve karşılıklı işbirliği çerçevesinde hareket etmektir. Bu açıdan bakıldığında, dengeli bir politika izlemek yerinde olacaktır. Çünkü bu bölgede herhangi bir gerginlik ya da çatışma, öncelikle büyük enerji kaynakları ve projeleri olan Azerbaycan için istenmeyen bir durumdur. Bu gibi durumlarda, ülkenin egemenliği ve ulusal güvenlik konuları'da tehdit altında olacaktır.

Modern jeopolitik koşullarda, Azerbaycan'ın güvenilir stratejik ortağı olan Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyet'leri ile ilişkilerin güçlenmesi ve daha da genişletilmesi, Azerbaycan'ın dış politikasının önemli bir parçasıdır. Her alanda başarılı bir şekilde gelişen ilişkiler, ülkeler arasında ileri düzeyde stratejik ortaklığa yol açmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akıllı, Erman: “Türkiye’de Devlet Kimliği ve Dış Politika”, **Nobel Yayınları**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2016 Ankara, s.4
- Anufriev, K.S: **Politika Rosiya i Kitaya V Tsentralny Azii: Opyt Sravnitel'no- İstoricheskogo Analiza**, Izdatel'stvo Tomskogo universiteta, Moskva, 2011
- Alexey, Malashenko: **Tsentral'naya Aziya: na što Rasschityvayet Rossiya**, Rossiyskaya Politicheskaya Entsiklopediya, Moskva, 2012
- Antalya Bildirisi: ([https://goo. gl/JC7732](https://goo.gl/JC7732)), Erişim Tarihi 14.04.2020
- Aslanlı, Araz: “Geosiyasi Rəqabət Və Geoiqtisadi Maraqlar Zəminində Xəzər Hövzəsinin “Qordi Düynü”, Bakı, Mürtəcim, 2014
- Arıxov, Camal: **Azərbaycan Gürcüstan: Dostluq Münasibətlərinin İnkiaf Dinamikası**, Bakı, Qanun, 2008
- Arzumalı, Vaqif, Mustafa, Nazim: **Tarixin Qara Səhifələri: Deportasiya, Soyqırım, Qaçqınlıq**, Bakı, Qartal Nəşriyati, 1998
- Aslan, Yasin: “Yirmi Birinci Yüzyılda Güç Dengeleri, Sarı İstila”, **Berikan Yayıncılık**, Ankara, 2004, s.9
- Astana Bildirisi: “Türk Keneşi”, ([https://goo. gl/xVBc5F](https://goo.gl/xVBc5F)), Erişim Tarihi: 16.04.2020
- Ateş, Şerif, Ş. Köktürk & M. Barut (Ed.): “Kültürel Diplomaside Sınırların Dışında Düşünmek”, **Yunus Emre Enstitüsü Kültürel Diplomasi Akademisi Yayınları**, İstanbul, 2016, s.9

Asya Avrupa: Haber-Yorum Dergisi:

“Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Abzal Saparbekuly ile Önceki Göreviyle İlgili Mülakat”, **Asya Avrupa: Haber-Yorum Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, s.3

Azadlıq Qəzeti:

Azadlıq Qəzeti 11 Noyabr 1991-Ci İl Buraxılışı

Azərbaycan Qəzeti:

“Bir Milleti, İki Devleti Birleştiren Köprü”, 28 May, 2011, s.6.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

(<https://www.stat.gov.az/>), Erişim Tarihi 27 Nisan 2020

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası:

“Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Qazaxıstana Dövlət Səfəri”, (<Http://Files.Preslib.Az/Site/İaliyev/2004.Pdf>), Erişim Tarihi 13.02.2020

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Arxivi (Arxıma):

21 Yanvar 1992 İl Tarixli 213/2 Sayılı Hesabat, Azərbaycan Respublikası, s.69

Azərbaycan Tarixi. Yeddi Cildə:

VII Cild (1941-2002-Ci illər), Bakı., Elm, 2008.

Azərbaycan Zaman Newspaper:

“Azərbaycan Təhsil Nazirliyinin Bəyanatı”, **Azərbaycan Zaman Newspaper**, 15-17 March 2003, Bakı, s.2

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası:

“Azərbaycan Xalqının Umumilli Lideri Heydər Əliyevin Həyat Və Fəaliyyətinin Xronologiyası”, **Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası**, (<Https://Dq.Mia.Gov.Az/Upload/7.Pdf>) .s.131

Azərbaycan Qəzeti:

“Türkmənistan Respublikasının Prezidenti Saparmurad Niyazovun Azərbaycana Səfəri”, **Azərbaycan**, 19 Mart 1996

Azərbaycan Qəzeti:

“Yeni Əsrin Müqaviləsi” Dayanıqlı İqtisadi İnkişafın

Təminatıdır”, 29.09.2017, Bakı, s.3

Bozkuş, Barlas:

“Kültür Diplomasisinin Sınırları: Türk Kültür ve Sanatının Uluslararası Platformlarda Tanıtımı” **Global Media Journal 2 (3)**, (http://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/makaleler/GMJ_3._sayi_Guz_2011/PDF/Bozkus.pdf), 2011, s.1-19

Bakinskiy Rabochiy:

“V Baku sostoyalos' ofitsial'noye otkrytiye Vsemirnogo ekonomicheskogo foruma Yuzhnyy Kavkaz i Tsentral'naya Aziya: vzglyad v 2020 god”, 9 aprelya 2013, Bakı, s.1

Bayramov, Vaqif:

“Bakı–Tbilisi–Ceyhan Əsas İxrac Neft Boru Kəmərinin Rəsmi Açılışı Neft Strategiyasının Təntənəsi İdi”, **Xalq Qazeti**, Bakı, 2006, s.2

Bayramlı, Nadir:

“Azərbaycan Qazaxıstan Əlaqələri Uğurla İnkişaf Edir”, **Yeni Azərbaycan**, 11 İyun 2014, s.8

Briefing European
Parliamentary
Research Service:

“Nagorno Karabakh: Unstable Frozen Conflict”, **Briefing European Parliamentary Research Service**, (https://www.europarl.europa.eu/regdata/etudes/Brie/2016/583844/EPRS_Br1%282016%29.583.844_En.Pdf), Erişim Tarihi 13.01.2020

Bakupost:

“Xocalı Soyqırımını Tanıyan Ölkələrin Siyahısı”, **Bakupost**, (<https://www.bakupost.az/xocali-soyqirimini-taniyan-lkelerin-siyahisi>), Erişim Tarihi 01.02.2020

Bayramova, Birci:

“Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsinin Həlli İstiqamətində 907 Maddə Həll Olunmamış Problem Kimi”, **Tarix Və Onun Problemləri**, 2011, s.188

Cəfərli, Rəşad:

“Azərbaycan-Türkmənistan Münasibətləri Sürətlə İnkişaf Edir”, **Azərbaycan**, 5 Dekabr 2008, s.5

- Cummings, Laura: **Gorbachev's Perestroika And The Collapse Of The Soviet Union**, New York, Garland Publishing, 2000
- Çakmak, Haydar, Erol, Mehmet Seyfettin: "Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri", **Barış Yayınları**, Ankara, 2013, s.9-22
- Dedeoğlu, Beril: "Uluslararası Güvenlik ve Strateji", **Derin Yayınları**, 3. Baskı. İstanbul, 2016, s.4
- Dehdashti-Rasmussen Rexane: **The Conflict Over Nagorno-Karabakh: Causes, The Status Of Negotiations, And Prospects**, OSCE Yearbook, 2006, s.195
- Əhmədov, Bəxtiyar: "Göyçe Mahalında Yaşayan Azərbaycanlıların Diskriminasiyası Və 1988-1989 Cu İllər Deportasiyası", **Geostrategiya**, Mart – Aprel, 2017, № 02, s.12
- Əhmədov, Elçin: "Qanlı 20 Yanvar Müstəqilliyə Gedən Yolda Xalqımızın Şərəf Və Qəhrəmanlıq Səlnaməsi", (https://Azertag.Az/Xeber/Qanli_20_Yanvar_Musteqilliyeye_Geden_Yolda_Xalqimizini_Seref_Ve_Qehremanliq_Salnamesi1028340), Erişim Tarihi 28.01.2020
- Əliyev, İbrahim: "Yenidən Dövründə Sovetlər İttifaqında Milli Məsələ Və Etnik Konfliktlər", **Geostrategiya**, 2014, № 1, s.11
- Əliyev, İlham: **Azerbaidzhanskaya Neft v Politike Mira**, Baku, 1997
- Əliyev, Natiq: "Azərbaycan-Qazaxıstan Münasibətləri: Birgə Keçmişdən Birgə Gələcəyə", **Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası**, s.3
- Əmirov, Mais, **XX Əsrdə Azərbaycan Milli Azadlıq Hərəkatı**, Bakı, Ad

punun Nəşriyyatı, 2009.

- Əsgərova, C.M: “Azərbaycan Xalqının Müstəqillik Uğrunda Mübarizəsi Və Siyasi Durum (1989-1991-Ci illəri)”, **Bakı Universitetinin Xəbərləri**, №3, 2013, s.134
- Elmanoğlu, S: “Atəşkəs Rejimi Azərbaycanda Qüdrətli Ordunun Yaradılmasına İmkân Verdi”, **Azərbaycan**, 12 May 2011, s.6
- Erol, Mehmet Seyfettin: “Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği Ve Türk Avrasyası”, **Barış Platin Yayınları**, Ankara, s. 9-22
- Golovnin M.Yu: “Son on yılın finansal krizləri”, **Değişim dünyası** № 3, 2008, s.44
- Hacımusalı, Oktay: “Azərbaycan Və Qazaxıstan Strateji Tərəfdaşdır”, **Yeni Azərbaycan**, 18 Mart 2015, s.3
- Heydar Aliyev Heritage International Online Library: “Azerbaijan And Uzbekistan Realitions”, **Heydar Aliyev Heritage International Online Library**, 15 February 2010 (<https://Lib.Aliyev-Heritage.Org/En/9379476.Html>), Erişim Tarihi 05.04.2020
- Heydar Aliyev Heritage International Online Library: Qazaxıstan Münasibətləri, “(Azerbaijan Kazakhstan Relations)”, **Heydar Aliyev Heritage International Online Library**, (<http://Lib.Aliyev-Heritage.Org/Az/549420.Html>), Erişim Tarihi.26.03.2020.
- Həsənov, Əli: **Xocalı Soyqırımı: Səbəbləri, Nəticələri və Beynəlxalq Aləmdə Tanınması**, Bakı, Zərdabi Ltd Mmc, 2017
- History: “Soviet Union Invades Afghanistan”, **History**, (<https://Www.History.Com/This-Day-In-History/Soviet-Tanks-Roll->

İnto-Afghanistan), Erişim Tarihi 25.01.2020

Həsənov, Sənan,
Quliyev, Telman:

“Xocalı Fəciəsi Bəşəriyyətə Qarşı Cinayətdir”, **Respublika Qəzeti**, Bakı, 11 Aprel 2018, s.4

Həyat Qəzeti:

Həyat Qəzeti 19 Dekabr 1991-Ci İl Buraxılışı

Heydar Aliyev
Heritage International
Online Library:

“Azerbaijan And Uzbekistan Realitions”, **Heydar Aliyev Heritage International Online Library**, 15 February 2010 (<https://Lib.Aliyev-Heritage.Org/En/9379476.Html>), Erişim Tarihi 05.04.2020

İn Focus:

Congressional Research Service, **In Focus**, Kazakhstan, Update June 21 2019

İki Sahil:

“Ermənistanın Azərbaycana Qarşı Ərazi İddiaları Və Hərbi Təcavüzü: 30 İlin Təhlili Xronikası”, 21 Fevral 2018, №34, s.11

İstanbul Bildirisi:

(<https://goo.gl/ozC7Dn>), Erişim Tarihi 14.04.2020

Kaya, İrfan:

SSCB Sonrası Orta Asya ve Avrupa Birliği'nin Bölgeye Bakışı, Ankara, 2006

Kılıç, Remzi:

“Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinde Eğitim Ve Kültür Mes eleleri”, **6. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi**, Celalabat, Kırgızistan, 24-30 Mayıs 2008, s. 99-108

- Kocaalan, Mehmet Levent, Özcan, Hakan: “Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) Ülke Halklarının Kaynaşması için, Ülkeler Arası Sosyo-Kültürel Entegrasyon Sürecinin Sağlanması”, **Alatoo Academic Studies**, s.378- 384
- Mahmudov, Yaqub, Şükürov, Kərim: **Qarabağ Real Tarix-Faktlar-Sənədlər**, Bakı, Təhsil, 2005
- Məmmədli, Atamoğlu: “Azərbaycan-Özbəkistan Münasibətləri Milli Maraqlara Xidmət Edir”, **Respublika**, 01 09,2019, Bakı, s.1-2
- Medvedev, Roy: **Sovetskiy Soyuz Poslednie qodı jizni Koneç Sovetskiy imperii**, AST Moskva, 2010
- Məmmədova, Həvvə: **Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasətində Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi**, Bakı, Elm, 2009
- Məsimov, Abbas: “Bp Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin Yaranma si Və Fəaliyyəti”, **Elm Və Təhsil**, Bakı, 2018, s.9
- Nağı, Akif: **Qarabağ Müharibəsi. (Qısa Tairx)**, Bakı, Mbm-R, 2009
- North Atlantic Traety Organization: “Realition With Azerbaijan – Nato”, **North Atlantic Traety Organization**,(https://www.nato.int/cps/en/natohq/Topic_s_49111.Htm), Erişim Tarihi 03.02.2020
- Nahçıvan Bildirisi: **Türk Keneşi**, (200 [http://www.turkkon.org/tr TR/nahcivan-bildirisi-\(2009\)/4.911.911.290](http://www.turkkon.org/tr/TR/nahcivan-bildirisi-(2009)/4.911.911.290)), Erişim Tarihi 12.04.2020
- Neftegaz: “Azerbaijan And Kazakhstan Are Planning To Lay New Eskene Kuryk Bakû Oil Pipeline”,**Neftegaz**, 7 October 2016 , ([Http://Neftegaz.Ru/En/News/View/154068-Azerbaijan-And-Kazakhstan-Are-Planningto-Lay-New-Eskene-Kuryk-Baku-Oil-Pipeline](http://Neftegaz.Ru/En/News/View/154068-Azerbaijan-And-Kazakhstan-Are-Planningto-Lay-New-Eskene-Kuryk-Baku-Oil-Pipeline)), Erişim Tarihi 05.04.2020

- Nuriyeva, İrada: **Azərbaycan Tarixi (Ən Qədim Zamanlardan Xxi Əsrin Əvvəllərinə Qədər**, Bakı, Mürtəcim, 2015
- Orudzhev, Polad: “Rol' Rasshireniya Traseka v Ekonomicheskoy Integratsii Stran Tyurkskogo Mira”, **UDK**, s.2-9
- Ömerov, Vahid: “Dağlıq Qarabağ Silahlı Münaqişəsinin Dayandırılması Haqqında Saziş”, **Səs**, 9.06,2013, № 123, s.15
- Ömərov, Vahid: “Azərbaycan-Özbəkistan Əməkdaşlığı”, **Səs**, 23 Aprel, 2013, s.22
- Pala, Ayhan: “Türkiye’de Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları”, **38. ICA NAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)**, Ankara, 10 15 Eylül 2007, Bildiriler, Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Cilt: 5, Sayı: 1, AKDTYK, Ankara, s.2457-2464
- Plohiy, Sergey: **Poslednaya İmperiya. Padenie Sovetskovo Soyuza**, Perseus Book LLC, 2014
- Paşayeva, Ulduz: “Ermənistan Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsində Atətin Mövqeyinə Dair”, **Tarix Və Onun Problemləri** Bakı, No 4 2009, s.245
- Peace Agreements Database: “Zheleznovodsk Declaration”, (<https://www.peaceagreements.org/view/611/zheleznovodsk%20declaration>) Erişim Tarihi 27.03.2020
- Purtaş, Fırat: “Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi”, **Gazi Akademik Bakış** Cilt: 7, Sayı: 13, s.1-14
- Purtaş, Fırat: “Cultural Diplomacy Initiatives of Turkic Republics”, **Perceptions** 22, s.91-114

- Quliyeva, Zərifə: “Heydər Əliyevin Xarici Siyasət Xətti: Müstəqil Azərbaycanın Beynəlxalq Aləmdə Tanınması”, **Səs**, 24 Aprel 2015, № 71, s.6
- Resolution 822: (<https://Digitallibrary.Un.Org/Record/165604>), Erişim Tarihi 3.02.2020
- Resolution 853: (<https://Digitallibrary.Un.Org/Record/170257>), Erişim Tarihi 3.02.2020
- Resolution 874: (<https://Digitallibrary.Un.Org/Record/174420>), Erişim Tarihi 3.02.2020
- Resolution 884: (<http://Unscr.Com/En/Resolutions/Doc/884>), Erişim Tarihi 6.02.2020
- Resmî Gazete Yayımı: TÜRKSOY'un Kuruluşu ve Faaliyet Ülkeleri Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, **Resmî Gazete Yayımı**, 25.2.1994, Sayı: 21860
- Ruintən, Sevinc: **Azərbaycan Türk Dövlətləri ilə Siyasi Əlaqələr Sisteminə**, Bakı, 2005
- Səlimov, K: “Bakı Ceyhan Neft Kəməri Və Milli Təhlükəsizlik Problemləri”, **Dirçəliş-XXI Əsr**, Bakı, 11 Noyabr, 2001, s.7
- Səmədzadə, Könül: **Qəhrəmanlıq Və İftixar Tariximiz**, Bakı, 2016
- Səs Qəzeti: “Naxçıvandan Başlanan Müstəqillik Yolu”, 4 Sentyabr, 2015 № 163, s.4-5
- Sadayoğlu, Pərviz: “Azərbaycan-Qırğızıstan Əlaqələri İntensiv Şəkildə İnkişaf

Edir”, **Yeni Azərbaycan**, Bakı, 13 Sentyabr 2014, s.8

Səs Qəzeti:

“Atətin Minsk Qrupunun Yaradılması Və Fəaliyyəti”, **Səs Qəzeti**, (<https://sesqazetia.az/News/Kivdf/355021.html>)
Erişim Tarihi 6 02.2020

Siegelbaum, Lewis:

”Perestroika And Glasnost: 17 Moments In Soviet History”, **Michigan State University**, (<http://soviethistory.msu.edu/1985-2/perestroika-and-glasnost/>), Erişim Tarihi 28 Ocak 2020

Süleymanov, Elxan,
Süleymanov, Vurğun:

“Ermənistanın Azərbaycana Qarşı Silahlı Təcavüzü Və İşğalın Ağır Nəticələri”, **Prezident Kitabxanası** Bakı 2012 s.11

Şahinoğlu, Aqşin:

“Azərbaycan-Qazaxıstan Əlaqələri Yüksələn Xətlə İnkişaf Edir”, **Yeni Azərbaycan**, Bakı, 7 Yanvar 2015, s.4

Şahnuradov, Agil:

“Ssrinin Süqutu Prosesi Haqqında”, **Bakı Universitetinin Xəbərləri**, № 4, 2012, s.61

Şimşir, Bilal:

“Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Anlaşmalar (1990-1992)”, **TOBB Yayınları**, Ankara, s.8

Taşkent Bildirisi:

“**Türk Keneşi**”, (<https://goo.gl/uRGW3r>), Erişim Tarihi 14.04.2020

Turan, Anar:

“Azərbaycan Qırğızıstan: Tarixin Sınağından Çıxmış Qardaşlıq Münasibəti”, **Xalq Qəzeti**, 16 Oktyabr 2009, s.2

The Biography.Com:

“Mikhail Gorbachev Biography”, **The Biography.Com**, (<https://www.biography.com/political-figure/mikhail-gorbachev>), Erişim Tarihi 27.01.2020

Turkic Council:

“History of Organization, The Cooperation Council of The Turkic Speaking States”, **Turkic Council**, (<https://www.turkon.org/en/organizasyon-tarihcesi>), Erişim Tarihi 20.07.2020

- Terzi, Mahir: “Kültür Politikalarının Kuramsallaştırılması ve Turizm”, **Uzmanlık Tezi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dış ilişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2010, s.56-57
- Türk Keneşi: Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi 1. Zirvesi Bildirisi”
- Türk Keneşi: Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi: “**Zirveler Tarihçesi**”, Türk Keneşi, [http://www.turkkon.org/tr TR/zirvelertarihcesi/4/52](http://www.turkkon.org/tr/TR/zirvelertarihcesi/4/52), Erişim Tarihi 14.02.2020
- TÜRKSOY: “Türksoy Üyesi Ülkeler Unesco Millî Komisyonları Toplantısı Çalışma Raporu”, (7-8 Ekim 2010, Ankara), s.1-4
- TÜRKSOY: “Türksoy Hakkında”, (<http://www.turksoy.org/tr/turksoy/about>), Erişim Tarihi 14.02.2020
- Ulusoy, Hasan: “Revisiting Security Communities After the Cold War: The Constructivist Perspective”, **SAM**, (<http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Hasan-Ulusoy3.pdf>), s.2
- Vəliyev, Yaqub: “Müasir Dövrə İran Azərbaycan Münasibətləri”, **Tarix Və Onun Problemləri**, Bakı, No4, 2009, s.2
- Yılmaz, Reha: “Kafkasya’da Çözülmeye Düğüm; Dağlık Karabağ Sorunu”, **Uluslararası Avrasya Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, s.86
- Yalçınkaya, Fatih: “Türkiye ile Orta Asya Devletleri Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler-Hükümetler üstü Kuruluşlar (1992-2010)”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Haziran Cilt: 1, Sayı: 1, s.1-19

- Ziyadullaev N.Zh: “BDT'deki mevcut ekonomik durum”. **Ekonomist**, No 1, 2004. M: "Medya-Basın", s.29
- Zenfira Nesirova: “Sovyetler Birliği Dağıldıktan Sonra Azerbaycanda Ekonomik Gelişme”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, M.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002, s.45
- Www.Apa.Az: “Ardnş Qırğızıstanda İşləməyə Dəvət Edilib”, 5 İyul 2011, (<https://apa.az/Az/Senaye-Ve-Energetika/-228340>), Erişim Tarihi, 01.05.2020
- Www.Apa.Az: “Nazarbayevin Azərbaycan Səfəri Zamanı İki Mühüm Sənəd İmzalanacaq”, (https://apa.az/Az/Xarici_Siyaset/Xeber_Sefir_Prezident_Nazarbayevin_Azerbayca_444971), Erişim Taihi 02.04.2020
- Www.Apa.Az: “Prezident İlham Əliyevin Qazaxıstana Səfəri Zamanı İmzalanaçaq İkitərəfli Sənədlər Razılaşdırılır”, 03.Avqust 2007, (https://apa.az/Az/Daxili_Siyaset/-66073), Erişim Tarihi 28.03.2020
- Www.Ashgabat.Mfa.Gov.Az: “İkitərəfli Münasibətlər”, (<http://ashgabat.mfa.gov.az/content/3>), Erişim Tarihi 17.04.2020
- Www.Azadliq.Org: “Qurbanqulu Berdiməhəmmədov Azərbaycandır”, (<https://www.azadliq.org/A/448137.html>), Erişim Tarihi 12.04.2020
- Www.Azernews.Az: “Azerbaijan, Kazakhstan Set To Boost Economic, Trade Ties”,(<https://www.azernews.az/Nation/159272.html>), Erişim Tarihi 03.04.2020
- Www.Azernews.Az: “Socar, Uzbekneftegaz, Uzkhimprom To Establish Jv”, 25.11.2019, (https://www.azernews.az/Oil_And_Gas/1588)

38.Htm), Erişim Tarihi 06.04.2020

Www.Azertag.Az: “Aktauda Qazaxıstan Azərbaycan Biznes Forumu Keçirilmişdir”, (https://Azertag.Az/Xeber/Aktauda_Qazaxistan_Azerbaycan_Biznes_Forumu_Kechirilmisdir-23290), Erişim Tarihi 03.04.2020

Www.Azertag.Az: “Azərbaycan ilə Qazaxıstan Arasında Ticarət Dövriyyəsi Sürətlə Artır”, (https://Azertag.Az/Xeber/Azerbaijan_Ille_Qazaxistan_Arasinda_Ticaret_Dovriyyesi_Suretle_Artir-1194217) Erişim Tarihi 04.03.2020

Www.Azertag.Az: “Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Qırğızıstan Səfəri”, 29 Avqust 1998, (https://azertag.az/xeber/AZARBAYCAN_PREZIDENTI_HEYDAR_ALIYEVIN_QIRGIZISTAN_A_SAFARI-798795), Erişim Tarihi 18.04.2020

Www.Azertag.Az: “Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Türkmənistana Rəsmi Səfəri”, (https://Azertag.Az/Xeber/Azerbaijan_Prezident_i_Ilham_Aliyevin_Turkmanistana_Rasmi_Safari-425532), Erişim Tarihi 13.04.2020

Www.Azertag.Az: “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Türkmənistana Səfəri Təntənəli Qarşılanma Mərasimi”, 27.10.1994, Erişim Tarihi 11.04.2020

Www.Azvision.Az: “Bişkek Protokolu- Ateşkes İmzalanmasından 23 İl Keçir”, 17 May 2017, (<https://Azvision.Az/News/117248/Biskek-Protokolu--Ateskes-Razilasma-sindan-23-il-kecir.Html>), Erişim Tarihi 28.02.2020

Www.Bbc.Az: “Özbəkistan Prezidenti İslam Kərimov Və Azərbaycan Prezidentləri Heydər Və İlham Əliyev Arasında Görüş” (<https://Www.Bbc.Com/Azeri/Region-37259809>), Erişim Tarihi 08.04.2020

- Www.Bp.Com.Az: “Bakı Tıblısı Ceyhan Boru Kemerı”, (https://www.bp.com/Az_Az/Azerbaijan/Home/Who_We_Are/Operationsprojects/Pipelines/Btc.Html), Erişim Tarihi 03.04.2020
- Www.Britannica.Com: “Uzbekıstan”, (<https://www.britannica.com/Place/Uzbekistan>), Erişim Tarihi 06.04.2020
- Www.Cabmin.Gov.Az: “Ümumimilli Lider”, (<https://cabmin.gov.az/Az/Page/33/>), Erişim Tarihi 18.02. 2020.
- Www.Cabmin.Gov.Az: “Azərbaycan Respublikası Baş Nazirinin Və Baş Nazirinin Birinci Müavininin Rəhbərlik Etdiyi Hökumətlərarası Komissiyaların Siyahısı”, (<https://cabmin.gov.az/Media/Files/A83f69365e272997a352d3bd6c7ecfad.Pdf>), Erişim Tarihi 18.02.2020
- Www.Chamber.Uz: “Uzbek Azerbaijani Business Forum”, 20.02.2018, (<http://www.chamber.uz/en/news/1809>), Erişim Tarihi 10.04.2020
- Www.Economy.Gov.Az: “Azərbaycan Qazaxıstan Biznes Forumu Keçirilmişdir”, 28.02.2020. (<https://www.economy.gov.az/article/bf-28-02-2014/26418>), Erişim Tarihi 01.04.2020
- Www.Economy.Gov.Az: “Azərbaycan Özbəkistan İqtisadi Əlaqələri Müzakirə Edili”, (<https://www.economy.gov.az/article/Azerbaijan-Ozbekistan-Iqtisadi-Elaqeleri-Muzakire-Edilib/29899>), Erişim Tarihi 08.04.2020
- Www.Files.Preslib.Az: “Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Özbəkistana İşgüzar Səfəri”, (<http://files.preslib.az/site/İliyev/2004.Pdf>) Erişim Tarihi 07.04.2020
- Www.Guam-Organization.Org: “Guam History And Institutional Formation”, (<https://guam-Organization.Org/en/Guam-History-And-Institutional->

Formation/). Erişim Tarihi 28.02.2020

Www.Habertürk.
Com:

“Kazakistan Cumhurbaşkanı Görevinden İstifa Etti”, (Https://Www.Haberturk.Com/Kazakistan-Cumhurbaskani-Nazarbayev-Gorevinden-İstifa-Etti-2408125), Erişim Tarihi 25.02.2020

Www.İnform.Kz:

“Kassym-Jomart Tokayev Invites İlham Aliyev To Visit Kazakhstan”, (Https://Www.İnform.Kz/En/Kassym-Jomart-Tokayev Invites İlham Aliyev To Visit Kazakhstan_A3614906), Erişim Tarihi 25.02.2020

Www.İnsamer.Com:

“Özbekistan”, (Https://İnsamer.Com/Tr/Ozbekistan_1384.Html), Erişim Tarihi 25.02.2020

Www.Jamestown.
Org:

“Turkmenistan’s Gas Exports Hampered By Geopolitical Realities”, (Https://Jamestown.Org/Program/Turkmenistans-Gas-Exports-Hampered-By-Geopolitical-Realities/), Erişim Tarihi 19.04.2020

Www.Kafkassam.
Com:

“Cənub Qaz Dəhlizi” **Məşvərət Şurası**, 15.02.2018, (Https://Kafkassam.Com/Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Surasi.Html) Erişim Tarihi 18.04.2020

Www.Meclis.Gov.
Az:

“Heydər Əliyev Və Azərbaycan Parlamenti”, (Http://Www.Meclis.Gov.Az/?/Az/Content/15), Erişim Tarihi 17.02. 2020

Www.Mfa.Gov.Az:

“Beynəlxalq Və Regional Təşkilatlarla Əməkdaşlıq”, (Http://Mfa.Gov.Az/Az/Content/16/Cooperation-WithInternational-And-Regional-Organizations), Erişim Tarihi 14.02.2020

Www.Mfa.Gov.Az:

“Münaqişənin Həll Prosesi”, (Http://Mfa.Gov.Az/Az/Content/111/Munaqisenin-Helli-Prosesi) Erişim Tarihi 10.02.2020

Www.Mfa.Gov.Az:

“Müqəddəs Tax Tac: İkili Münasibətlər”, (Http://Www.Mfa.Gov.Az/Index.Php/Az/Content/241/The-Holy-See), Erişim Tarihi 13.02.2020

- Www.Mfa.Gov.Az: “Qazaxıstanla İki Tərəfli Münasibətlər”, ([Http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/215/Qazaxistan](http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/215/Qazaxistan)), Erişim Tarihi 13.02.2020
- Www.Mfa.Gov.Az: “Republic Of Uzbekistan”, ([Http://Mfa.Gov.Az/En/Content/372/Uzbekistan](http://Mfa.Gov.Az/En/Content/372/Uzbekistan)), Erişim Tarihi 13.02.2020
- Www.Mfa.Gov.Az: “Türkmənistanla İqtisadi Sahəyə Əməkdaşlıq”, ([Http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/362/Turkmenistan](http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/362/Turkmenistan)), Erişim Tarihi 16.04.2020
- Www.Mfa.Gov.Az: “Atət Azərbaycan Münasibətləri”, ([Http://Mfa.Gov.Az/Az/Content/170/Avropada Tehlikesizlik Ve Emekdasliq Teskilati-Atet-Azerbaycan-Munasibetleri](http://Mfa.Gov.Az/Az/Content/170/AvropadaTehlikesizlikVeEmekdasliqTeskilati-Atet-Azerbaycan-Munasibetleri)), Erişim Tarihi 14.02.2020
- Www.Mfa.Gov.Az: “Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı”, ([Http://Mfa.Gov.Az/Az/Content/191/Qara Deniz İqtisadi Emekdasliq Teskilati-Qdiet](http://Mfa.Gov.Az/Az/Content/191/QaraDenizIqtisadiEmekdasliqTeskilati-Qdiet)), Erişim Tarihi 14.02.2020
- Www.Mfa.Gov.Az: “Türkmənistanla İki Tərəfli Münasibətlər”, ([Http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/362/Turkmenistan](http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/362/Turkmenistan)), Erişim Tarihi 28.02.2020
- Www.Mfa.Gov.Az: “Azərbaycan Qırğızıstan İki Tərəfli Münasibətlər”, ([Http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/214/Qirgizistan](http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/214/Qirgizistan)), Erişim Tarihi 28.02.2020
- Www.Mfa.Gov.Az: “Qazaxıstanla İki Tərəfli Münasibətlər”, ([Http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/215/Qazaxistan](http://Www.Mfa.Gov.Az/Az/Content/215/Qazaxistan)), Erişim Tarihi 28.02.2020
- Www.Mfa.Gov.Az: “Müstəqil Dövlətlər Birliyi”, ([Http://Mfa.Gov.Az/Az/Content/329/Musteqil-Dovletler-Birliyi-Mdb](http://Mfa.Gov.Az/Az/Content/329/Musteqil-Dovletler-Birliyi-Mdb)), Erişim Tarihi

28.02.2020

- Www.Minenergy.Gov.Az: ”Bakıda Azərbaycan Qazaxıstan Hökumətlərarası Komissiyanın 16 Cı İclası Keçirilib”, 9 Kasım 2019, ([Http://Www.Minenergy.Gov.Az/Index.Php/Az/News-Archive/567-Hk-16-09-10-19](http://Www.Minenergy.Gov.Az/Index.Php/Az/News-Archive/567-Hk-16-09-10-19)), Erişim Tarihi 02.04.2020
- Www.Minenergy.Gov.Az: “Cənub Qaz Dəhlizi”, ([Http://Minenergy.Gov.Az/Az/Layiheler/Cenub-Qaz-Dehlizi_2196](http://Minenergy.Gov.Az/Az/Layiheler/Cenub-Qaz-Dehlizi_2196)), Erişim Tarihi 18.04.2020
- Www.Minenergy.Gov.Az: “Bakı Novorossiysk Neft Kəməri”, ([Http://Minenergy.Gov.Az/Docs/Energetika/Neft/6.Bakı_Novorossiysk.Pdf](http://Minenergy.Gov.Az/Docs/Energetika/Neft/6.Bakı_Novorossiysk.Pdf)), Erişim Tarihi 18.03.2020
- Www.Mirperemen.Net: “Азербайджан Туркменистан: ПрагматическоеСближение?”,([Http://Mirperemen.Net/2017/08/AzerbaijdzhanTurkmenistanPragmaticeskoeSblizhenie/](http://Mirperemen.Net/2017/08/AzerbaijdzhanTurkmenistanPragmaticeskoeSblizhenie/)), Erişim Tarihi 13.04.2020
- Www.Modern.Az: “Bişkekдә Kəsilən Atəş: Azərbaycan Hansı Protokolu İmzalayıb?”, ([Https://Modern.Az/Articles/13776/1/](https://Modern.Az/Articles/13776/1/)), Erişim Tarihi 01.04.2020
- Www.Musavat.Com: “Sürət Hüseynov Hardadır:Gəncə Qiyamı Təşkilatçının Dosyesi”, 14.06.2019, ([Https://Musavat.Com/News/SuretHuseynovHaradadirGenceQiyamiTeskilatcisininDosyesi_620551.Html](https://Musavat.Com/News/SuretHuseynovHaradadirGenceQiyamiTeskilatcisininDosyesi_620551.Html)), Erişim Tarihi 17.02.2020
- Www.Neftgaz.Ru: “Узбекнефтегаз И Socar Обсудили Проекты По Геологической разведке И Добыче В Узбекистане И Азербайджане”, 15 Октября 2019, ([Https://Neftegaz.Ru/News/GeologicalExploration/500593-Uzbekneftegaz-I-Socar-Obsudili-ProektyPo-GeologorazvedkeI_DobycheV_Uzbekistane_Azerbaijdzhan/](https://Neftegaz.Ru/News/GeologicalExploration/500593-Uzbekneftegaz-I-Socar-Obsudili-ProektyPo-GeologorazvedkeI_DobycheV_Uzbekistane_Azerbaijdzhan/)), Erişim Tarihi 11.04.2020
- Www.News.Day.Az: "Nazarbayev Dağlıq Qarabağda İstehsal Olunan Məhsulların

İxracını Əngəlləyib", (<https://News.Day.Az/Azerinews/828152.Html>), Erişim Tarihi 25.03.2020

Www.Newtimes.Az: "Xəzərin Hüquqi Statusu: Aktau Sammitinin Tarixi Və Geo siyasi Özəllikləri", 16 Avqust 2018, (<http://Newtimes.Az/Az/Economics/5728>) Erişim Tarihi 16.04.2020

Www.Newtimes.Az: "Kyrgyz-Azerbaijani Relations Have Positive Development Prospects", (<http://Newtimes.Az/En/Diplomatik/5146/>), Erişim Tarihi 01.05.2020

Www.Oilgas.Gov.
Tm: "Turkmenistan Received An Invitation To Join The Southern Gas Corridor" 22.02.2019, (<https://Www.Oilgas.Gov.Tm/En/Blog/2545/Turkmenistan-Received-An-Invitation-To-Join-The-Southern-Gas-Corridor>), Erişim Tarihi 20.04.2020

Www.Pinterest.Com: (<https://Www.Pinterest.Com/Pin/519110294527468685/>), Erişim Tarihi 20.04.2020

Www.President.Az: "İlham Aliyev Özbekistan Cumhurbaşkanı Shavkat Mirziyoyev ilə Görüşdü, 14 Oktyabr 2019, (<https://President.Az/Articles/34426>), Erişim Tarihi 20.04.2020

Www.President.Az: "Bakıda Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının VII Zirvə Görüşü Keçirilib", 14 Oktyabr 2019, (<https://President.Az/Articles/34442>), Erişim Tarihi 29.04.2020

Www.President.Az: "İlham Əliyevin Və Özbəkistan Prezidenti İslam Kərimovun Təkbətək Görüşü Olmuşdur", 27 Sentyabr 2010, (<https://President.Az/Articles/774?Locale=Az>), Erişim Tarihi 22.02.2020

Www.President.Az: "İlham Əliyevin Və Prezident Nursultan Nazarbayevin Məhdud Tərkibdə Görüşü Olub", 03 Aprel 2017, (<https://president.az/>), Erişim Tarihi 27 Mart 2020

- Www.President.Az: “От Имени Президента Туркменистана Гурбангулы Бердымухамедова Дан Официальный Прием В Честь Ильхама Алиева” 22 Ноября 2018, (<https://Ru.President.Az/Articles/30834>), Erişim Tarihi 14.04.2020
- Www.President.Az: “Azərbaycan Qırğızıstan Sənədlərinin İmzalanması Mərasimi Olmuşdur”, (<https://President.Az/Articles/4569>) Erişim Tarihi 28.04.2020
- Www.Repoert.Az: “Socar Və “Uzbekneftegaz” Ticarət Əməliyyatları Üçün Birgə Müəssisə Yaradacaq”, ([https://Report.Az/Energetika/Socar Ve Uzbekneftegaz Avropa Ve Diger Olkelerde Treyder-Emekiyatl/](https://Report.Az/Energetika/Socar-Ve-Uzbekneftegaz-Avropa-Ve-Diger-Olkelerde-Treyder-Emekiyatl/)), Erişim Traihi 06.04.2020
- Www.Report.Az: “Azərbaycan Prezidenti İslam Kərimovun Vəfatı ilə Bağlı Başsağlığı Verib”, ([https://Report.Az/SiyasiXeberler/Xarici Siyaset/İ Lham Eliyev Ozbekistan Prezidenti İslamKerimovun Vefati İle Bagli Bassagligi Verib/](https://Report.Az/SiyasiXeberler/XariciSiyaset/I-Lham-Eliyev-Ozbekistan-Prezidenti-İslamKerimovun-Vefati-İle-Bagli-Bassagligi-Verib/)), Erişim Tarihi 08.04.2020
- Www.Report.Az: “Azərbaycan Və Türkmənistan Enerji Və Neft Qaz Sahəsində Əməkdaşlıq Məsələlərini Müzakirə Edib”, 12.09.2015, ([https://Report.Az/Energetika/Azerbaijan Ve Turkmenistan-Enerji-Ve-Neft-Qaz-Sahesinde-Emekdasliq-Meselelerini-Muzakire-Edib/](https://Report.Az/Energetika/Azerbaijan-Ve-Turkmenistan-Enerji-Ve-Neft-Qaz-Sahesinde-Emekdasliq-Meselelerini-Muzakire-Edib/)), Erişim Tarihi 17.04.2020
- Www.Respublica-News.Az: “Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Türkmənistana İşgüzar Səfəri”, 12.10.2019, ([http://Www.Respublica-News.Az/İndex.Php/Siyas T/İtem/24104 Azaerbaydzan Prezidenti-İlham-Aeliyevin-Turkmaenistana-İshzhuzar Saefaeri/](http://Www.Respublica-News.Az/Index.Php/SiyasT/Item/24104-Azaerbaydzan-Prezidenti-İlham-Aeliyevin-Turkmaenistana-İshzhuzar-Saefaeri/)), Erişim Tarihi 15.04.2020
- Www.Socar.Az: “BakuSupsaqibk”, (<http://Www.Socar.Az/Socar/Az/Activiti>

- es/Transportation/Baku Supsa Western Export Pipeline), Erişim Tarihi 2 Mart 2020
- Www.Supremecourt.Gov.Az: “The Tragedy of 20 January 1990”, (<http://www.supremecourt.gov.az/en/static/view/22>), Erişim Tarihi 28 Ocak 2020
- Www.Tashkent.Mfa.Gov.Az: “Socarın Prezidenti Daşkənddə Görüşlər Keçirmişdir”, ([Http://Tashkent.Mfa.Gov.Az/News/4/3013](http://Tashkent.Mfa.Gov.Az/News/4/3013)), Erişim Tarihi 11.04.2020
- Www.Traceca-Org.Org: “Opening Ceremony Of The Baku-Tbilisi-Kars Railway - Uninterrupted And Reliable Rail Transport Bridge For The Traceca Corridor”, 30 October 2017, Erişim Tarihi 14.02.2020
- Www.Uzdaily.Uz: “Mirziyoyev: Elections Results Impose Great Responsibility”, ([Https://Uzdaily.Uz/En/Post/37777](https://Uzdaily.Uz/En/Post/37777)), Erişim Tarihi 09.04.2020
- Www.Worldometers.Info: “UzbekistanPopulation”, ([Https://Www.Worldometers.Info/World-Population/Uzbekistan-Population/](https://Www.Worldometers.Info/World-Population/Uzbekistan-Population/)), Erişim Tarihi 06.04.2020
- Www.Worldometers.Info: “KazakhstanPopulation”, ([Https://Www.Worldometers.Info/World-Population/Kazakhstan-Population/](https://Www.Worldometers.Info/World-Population/Kazakhstan-Population/)) Erişim Tarihi 23.03.2020
- Www.Yap.Org.Az: “QarabağınTarixi”([Http://Www.Yap.Org.Az/Az/View/Pagetabs/1](http://Www.Yap.Org.Az/Az/View/Pagetabs/1)), Erişim Tarihi 27 Ocak 2020
- Www.Yap.Org.Az: “İstanbulda Türkiyə, Azərbaycan Və Türkmənistan Enerji Əməkdaşlığı Müzakirə Edilib”, 20.04.2019, ([Http://Yap.Org.Az/Az/View/News/33302](http://Yap.Org.Az/Az/View/News/33302)/İstanbulda-Türkiye-Azerbaycan-Turkmenistan-Enerji-Emekdashligi-MuzakireEdilib), Erişim Tarihi 27.03.2020.

Www.Yap.Org.Az: “Tarixi Arayış”, ([Http://Yap.Org.Az/Az/View/Pages/5](http://Yap.Org.Az/Az/View/Pages/5)),
Erişim Tarihi 12 Şubat 2020

Xalq Qəzeti: “Qəhrəmanlıq Tariximizin 20 Yanvar Səhifəsi”, 12 Yanvar,
2004, No 5, s.4

Xalq Qəzeti: “Daşaltı Faciəsi-Daşlara Yazılmış Şəhidlik Dərsi”, 8 Yanvar
2018, s.3

